

ALBUM

MIROSLAV KIRIN

SADRŽAJ

UMJESTO FOTOGRAFIJA	1
Umjesto fotografija	2
ALBUM	11
Majka i učitelj plivanja	12
Baka Neža, majka i njezina prijateljica	16
Otac i motor	20
Otac i majka	22
Dječaci u Basarinu cvijetnjaku	25
Branko i Mladen	28
Dječak i pjevač	29
Dječak i pištolj	31
Dječak i njegov prijatelj	33
Dječak i njegova majka	37
Dječak s crkvom u pozadini	42
Djeca i spomenik	46
Grupni portret s dječakom	49
Dječak i dvije djevojčice	51
Majka i automobil	54

Dvije žene	57
Mladen i Dijana	59
Dvije djevojčice i dječak	62
Dvije djevojčice i dječak II (bilješke)	68
Dječak i njegov brat	69
Brat i janje	75
Braća i hrast	77
Djed i njegov snimatelj	80
Dječak i njegov otac	84
Dječak i bambusov štap	88
Dječak, njegov brat, njihova majka i automobil	91
Susjeda Mara i Mladen	93
 BIJELE FOTOGRAFIJE	 95
Medley	96
Krava (opsesija)	97
Slikanje u snijegu	99
 O FOTOGRAFIJAMA	 100
Priča o Krivcu i Fotografiji	101
Pismo, fotografije	105

O autoru	111
Impresum	112

UMJESTO FOTOGRAFIJA

UMJESTO FOTOGRAFIJA

1.

KAO prvo, bezimena, ti uopće nisi ulica, mali si, blatni rukavac u koji se, u jesen, izlijeva Kaniža, široka ulica s teškim mirisom austrougarskog carstva (poslije Gupčeva ulica, a dalje – tko će znati). Zatim, bezimena i neosvijetljena, na repu izgubljena svijeta, dobiješ ime po nekom dr. Nemecu. Ne znam je li ti išta bilo lakše s tim imenom koje si dijelila s još nekoliko sličnih rukavaca. Možda je tek pismonoši sve postalo jasnije, a njegov hod po tom slijepom crijevu grada sigurniji. Čini se kao da se dr. Nemec rodio upravo za vas; ulice u kojima nitko nije živio, ulice u kojima nije bilo govora, koje su svojom nijemošću brisale vlastite tragove. Pritom, dakako, uopće nije bitno tko je bio dr. Nemec. Nešto poslije ulice su – već kako su se u njih useljavali ljudi, sjekli šljivike prijašnjeg gazdinstva, gradili svoje kuće, utvrđivali svoj identitet na identitetu drugih – dobile nova imena, svaka svoje. Nakon posljednjeg rata (znate li kojeg?) bilo je dovoljno zaslužnih mrtvaca da imenuju sve te neosvijetljene kutke, pa je to čudnije što si ti, uličice, koja pokraj golema stabla lipe izlaziš iz Gupčeve, u kojoj su samo dvije kuće s kućnim brojevima jedan i četiri, a koji su isto tako mogli biti sto i četiristo, zablistala od sreće kad si, nečijom omaškom valjda, dobila ime po pjesniku – A. G. Matošu (odluka na sastanku Mjesne zajednice).

2.

DALJE u tom slijedu nahrupljuje još jedan rat, donoseći sa sobom ono vječito pitanje: 'Kako je to, na kraju dvadesetog stoljeća, *još uvijek* moguće?' U Ulici A. G. Matoša dvije se kuće u žurbi prazne, ispred kuće je već parkiran auto, u njega se ubacuju samo zavežljaji s najdragocjenijim stvarima ('Jesam li što zaboravila ...?' 'Ali brzo ćemo se vratiti ... To ne može potrajati...') 'Više ne znam gdje sam što stavila!', uspaničeno govori majka dok otac šuti i pali auto), auto konačno polazi, praćen bukom granatiranja, poklicima odobravanja u mračnim kućama na periferiji, smijehom koji se u vlastitom obrtanju više ne može kao takav prepoznati, šljivicama koji u razdoblju nadolazeće pustoši kane ponovno bujati.

3.

ZALUTALI, izgubljeni fragment: sva mjesta u kojima se očitovala Božja prisutnost redom su umirala. Po svemu je sipio prah, onaj u kojem je sadržan i tvoj prijatelj, i prijatelji drugih prijatelja, preko svih stvari navuklo se sivilo, rahlo tijelo mrtvih pleglo je po cijelom gradu. Nema više grada.

4.

UBRZO u Matoševu ulicu dolazi nova skupina ljudi, šaka jada, rupa na svirali, ili neka druga otrcana metafora, ništa drugo, opće mjesto nesreće. Svijet je, od tada, podijeljen na dva dijela iste nesreće, privid života zajednički je objema stranama, nitko zapravo ne živi, svi su oni u tim kućama i stanovima samo privremeno, ništa ne vrijedi započeti, treba pustiti da trava i korovi sve pojedu, neka na prozore padne prašina i zastre vidik, odjeća na ljudima neka izbljedi, podere se, ne tražiti novu, ionako ju čeka ista sudbina, svi obolijevaju od čudne lijenosti, na kraju će goli ležati u tami kuće kojoj su se izbrisala vrata i prozori.

5.

BIO je mrak kad su ti uljezi natopljeni nesrećom napustili svoj stan, a mrak je i sad dok ovo pripovijedam (ništa se, naizgled, nije promijenilo). Jednako je započelo i svršilo u sebi. Krenuli su i ostali na istome mjestu. Slijedili su zacrtani plan koji je netko drugi za njih ispisao (plan zapisan ne u rečenicama, ne u vješto sročenu tekstu, već u rubnim bilješkama, u mrljama od tinte, protumačenim kao Rorschachove, kao slučajno, nehotično pomračenje uma genijalnih stratega).

6.

SAN iz 1993. godine: ostavljena pisma, pošiljatelji dobro znani, sad zakopani u prošlosti, gotovo iščezli zbog lošeg pamćenja. Nekoliko hrpa pisama, tematski odvojenih. Netko, a to nisam ja, uzima kutiju s pismima, vadi jedno po jedno i čita ih. U biti, postoji niz neidentificiranih čitatelja, svaki dolazi na red za čitanje u drugo vrijeme. Svi čitatelji na koncu postanu jedna, mutna i kondenzirana slika. Slika se povremeno raspadne na nevažne

djeliće koji te mame da ih pokušaš shvatiti. Sada je 'ti' naslovnik koji sasvim pouzdano možemo poistovjetiti s pripovjedačkim 'ja', a da bi zbrka bila potpunija, to 'ti' poslije će postati neko opće 'ti' bez ikakva identiteta i adrese. Gonetanje se uvijek isplati, ali je na koncu ipak besmisleno. Jesi li ti on, ili ona? Čitateljica će uživati u potpuno različitim stvarima nego čitatelj. Posve je očividno, zar ne, ali svejedno ne uspijevaš pogoditi što zapravo zanima nju, a što njega. Tko će prije podleći iskušenju i pročitati tuđe pismo, tko je tomu skloniji? Odluka brzo pada. Pred očima (muškim?, ženskim?), u bljeskovima, nižu se prizori iz *zapisanog* života ljubavnika, koji ne mora biti takav kako je zapisan. To su, dragi stranče, pisma kakva si i ti mogao primiti i žudno čitati sve dok se ne bi istopio u njima. Čini ti se kao da čitaš mene, da napajaš svoje tamno sladostrašće čitajući moju korespondenciju s mojom voljenom, da razotkrivaš tajne koje si naslućivao o meni i drugima, a u biti, besprizorni čitatelju, čitaš sebe – ja sam iz tih redaka davno iščeznuo, čim se 'osušila tinta'. Isto tako nećeš naći i onu koju si možda tražio u tim pismima. Evo zašto: nisi kadar razumjeti nečiji život bez velikih događaja. Male stvari izmiču tvom rastresenom i zbunjenom oku. Riječima raspolažeš sa zavidnom vještinom, njima zadovoljavaš svoje male nastranosti, ali kad je posrijedi osjetljivost muško-ženskih odnosa – povlačiš se s te uzavrele pozornice. I razmisli o ovome: sva je prisnost nestala s tih stranica čim si na njih položio svoje užarene oči. Ne pitaj zašto. Mogao bih lako nagađati koji si: zacijelo sam te viđao, možda smo se sretali, razgovarali na gradskom trgu, pod lipama (možda su to ipak bile topole?). Pisma u tom snu zacijelo je čitao netko dobro poznat meni, nezamislivo je da to čini netko sasvim nepoznat, za koga su ta pisma ulaz u nerazumljivi svijet u koji se i ne želi ulaziti. Da, sada sam posve siguran: istu smo voljeli, nju koja je u pismima, u 'nerazumljivim' rečenicama, koja je mjesto šutnje u našim (bivšim) razgovorima, koja već podijeljeni svijet dijeli na još dva dijela.

7.

NETKO rafalom iz strojnice buši plavu ploču na kojoj piše *Ulica Antuna Gustava Matoša*, jer morala je, takvo je valjda pravilo, ta ulica nositi neko drugo ime (na redu su mrtvaci drugačijeg vrijednosnog sustava). Ipak, sve do kraja rata, ta probušena, naherena ploča uporno stoji na svome mjestu označavajući ulicu koja to zacijelo više nije bila, a druge nije bilo da ju zamijeni (bilo je 'važnijih' stvari), jer po ulicu se ne može doći sa streljačkim vodom i onda ju poslije, mrtvu, zakopati na neznanu mjestu. Po njezinoj se plaveti oko rupa od metaka sad rastvaraju latice od hrđe, posvuda prosipajući pelud vlastite smrti. U jednom

trenutku (rat već bijaše završio) ploča se nađe na zemlji, prekrivena travom, stade ubrzano hrđati, slova iščezavaju, netko se sagne, pažljivo obriše ploču, ponese sa sobom, u dvorištu ju odloži pokraj zida kuće, 'dok se ne vidi što će biti s ulicom', jer sve se još jednom grčevito mijenja, imena gradova, ulica, pa i neki bi ljudi svoje ime mijenjali da to nije prekomplikirano, da ne treba običi tolika vrata i izgubiti dane i dane.

8.

ISTA ruka koja je podignula ploču i spremila ju u dvorištu uzima komad trgovačkog papira, sjeda za stol (soba je jednostavno namještena, prognanička) i zapiše sljedeće retke, čiji će sadržaj poprimiti arhitekturu kuće od stakla u posve određenom, ali nevidljivom gradu. Vraćeni smo nekoliko godina unatrag, nije početak rata, ali se ni njegov kraj ne nazire, osjećaj kako nije sve izgubljeno i kako se svaki dan očekuje povratak kući u ravnovjesju je s osjećajem beznađa i stanja koje ne navješćuje nikakav pomak nabolje, sjećanje počinje blijedjeti, više nitko nije siguran što je nekad posjedovao. *Valjalo bi to staviti na papir*, reče moj otac samomu sebi, *ako ni zbog čega drugog, a onda radi samoga sebe, dokazati da si poznao mjesto u kojem si živio, da si, naposljetku, postojao*. I evo što on učini.

9.

'GRADILIŠTE od 144 četvorna metra; garaža od 30 četvornih metara; kuća katnica od 105 četvornih metara',

... tako započinje moj otac neobičnu anatomiju našeg doma i nastavlja ju na sličan način na nekoliko stranica suhoparna ispisa života. Njegov popis sadržava samo gole činjenice, metričke jedinice, velik broj dijelova pokušava te predmete i alatke koji se mogu pronaći tek u tehničkim rječnicima. Nema tu neke poezije, osim ako se za niz tehničkih izraza može reći kako zvuče 'poetski':

WC školjka, škripac, kliješta, zidna stalaža, električna kosilica za travu s produžnim kabelom, crijevo za vodu dugačko 30 m.

Iz popisa također izbivaju i osjećaji koje svaki od navedenih predmeta redovito pobuđuje u ocu – stolac koji je izradio zajedno sa šurjakom... Polica koju je napravio mojoj majci pošto se požalila da nema gdje spremati ukiseljeno povrće i komplete... Naslonjač iz dnevne sobe u

kojemu je sjedio i razgovarao sa susjedom koji sad živi u egzilu u Torontu, Kanada ... U biti, riječ je o beskonačnom popisu pa ipak ograničenom na određen broj stvari kojih se sjetno prisjeća jedan prognanik u ne-svojoj sobi. Svako malo otac odabere neki drugi predmet sa svoje liste i počne tvrditi kako mu je to najdraža stvar, kako mu je upravo ona bila najvažnija. Dva ili više dana provede u slatkoj omami koju emanira razmišljanje o tom predmetu, bez obzira bili to džepni nožić njegova oca Janka, veslo što ga je izradio od jasenovine i uporabio toliko puta u ribolovu, ili pak komplet Gedora-ključeva. O tim stvarima smišlja kojekakve priče – tužne priče, vesele priče, intrigantne priče, dosadne priče – otkriva istinu o njima koje nije bio ni svjestan, smije se i plače zbog njih, ali na koncu ga ipak obuzme nezadrživ osjećaj ravnodušnosti, ili gubitka, kako god, zar je to uopće bitno? Nema više ni stvari ni ljudi, misli on dok ispija prvu jutarnju kavu i čita novine. Njegova će potištenost rasti, a onda ... Pa nešto će već iskrsnuti ... Da ... Sigurno ... Tako je to na svijetu, zar ne?

10.

JE li ženska povijest išta drukčija? Evo jedne od mogućih usporedbi (bilo koja odabrana pogađa u srce stvari, niti jedna ne promašuje, jer svakoj treba dati usta da ju govore, toliko je šutjela). Te su (pri)povijesti, muška i ženska, one koje se skladno (ne) dopunjuju. Ono što On zaboravi spomenuti (jer u svojoj muškoj svakodnevnici to i ne zamjećuje), Ona marno bilježi. Njezina izostavljanja mogla bi pak biti amblematična, podložna različitim tumačenjima, s gorko-smiješnim ishodom. Ona bilježi ono što je ponijela (spasila), On ono za što je pretpostavljao da je izgubljeno (uništeno). Zbrajanje i oduzimanje. Evo što (ne) navodi Ona, moja majka, učiteljica, u jednoj naknadnoj rekonstrukciji prošlih događaja pošto sam ju zamolio da opiše prve dane rata (samostalno poglavlje). Ljepota koja pak zrači iz njezina pisanja proistječe iz dugotrajna rada s malom djecom i njihovim prvim pokušajima da se pismeno izraze; kao da njezine jednostavne, pomalo istrošene rečenice žele reći kako je o ratu teško reći nešto novo i smisljeno – ljepota pisanja sadržana je u promašajima toga istog pisanja.

11.

LJETO 1991. godine, 3. rujna. Pakiranje najnužnijih stvari koje ćemo ponijeti iz napadnute Petrinje.

1. Moja zlatnina (zlatna narukvica koju mi je kupio suprug za jednu Novu godinu; ogrlica-lančić s medaljonom koji sam kupila za desetogodišnjicu rada, privjesci koje sam dobila od svojih učenika, 2 zlatna prstena).
2. Svakom sam uzela dio ljetne odjeće, zimsku odjeću, jer dolazi jesen, a tko zna kada ćemo se vratiti. Uzela sam svoju kožnu jaknu koju sam jednom kupila u Tarvisiju u Italiji. Sivi kostim koji mi je šivao krojač, moj vršnjak iz N. Selišta.
3. Svakom članu obitelji uzela sam i najnužniju obuću: cipele za jesen, čizmice za zimu, a u sandalama smo putovali. Imala sam crne kožne sandalice s peticom-štiklom. Te sam sandale cijeli rat najradije nosila, uvijek ih popravljala i još uvijek ih nakon tih 8 godina nosim.
4. Nosila sam svoje otpusno pismo iz bolnice iz 1989. godine kad sam operirana u Institutu za tumore. Tu su bili i nalazi krvi i drugi zdravstveni dokumenti koji prate stanje. Nisam ponijela dokumente o stanju kičme i zglobova na prstima ruke. Liječio me je reumatolog dr. Cvjetičanin.
5. Posebna najlonska vrećica bila je puna donjeg rublja - gaćica, potkošulja, kombineja s čipkama - jer su mi te stvari i najnužnije.
6. Uzela sam i nekoliko fotografija: fotografiju na kojoj je bila slika naše obiteljske kuće, misleći, ako se kada vratimo, da mogu dokazati da je to naša kuća; fotografiju na kojoj su bili moja mama, pokojni nećak Marijan, njegova supruga Ana, mali Robert i ja; fotografiju gdje sam se davno slikala sa svojom djecom Miroslavom i Mladenom dok su još bili maleni i kad smo živjeli u školi u Slani.
7. Svi albumi sa slikama su ostali. Mislila sam: vratit ćemo se, slike nikomu ne trebaju, naći ćemo ih. Ali ništa nismo našli kad smo se vratili. Bile su to slike rijetke ali dragocjene, jer nisam se često slikala. Ostala je moja slika s mora, kad sam prvi put išla na nj s bracom Ivom, slika s prve pričesti, sve drage uspomene iz mog djetinjstva. Sve su to ili poderali ili spalili.
8. SLIKA S MORA. Kupam se u moru. Kosa kratko ošišana, a noge u vodi umanjene. Imala sam 8 godina.
9. MOJA VJENČANA SLIKA. Mlada u jednostavnoj bijeloj plisiranoj haljini, na glavi bijeli vjenčić, a u ruci skroman buket.

10. SLIKA NESTAŠNOG MLADENA. Mladen i oko njega koke, a on ih želi uhvatiti.

12.

PAMĆENJE izgubljenog izjednačuje se s pamćenjem spašenog. Majka slučajno propušta spomenuti pisca ovih redaka u opisu fotografije na kojoj je ona zajedno sa svojom majkom Nežom, svojim nećakom Marijanom, njegovom ženom Anom i Robertom, njihovim sinom (stoje na maloj terasi ispred ulaza u novu kuću u Selištu, svi su nasmiješeni, popodneвно im sunce ide u oči). Tu je fotografiju tijekom prognaništva stotinu puta premetala po rukama, opisivala, objašnjavala, nad njom plakala. Možda pomnijivijim opisivanjem stvari počinju nestajati; mislimo da smo ih odavna pohranili u pamćenju pa više nema bojazni da odande mogu iščeznuti. Kao i obično, nemamo pravo. Ničije pamćenje nije sigurno od uljeza, pogotovu ako je taj uljez naša uvjerenost da vladamo svojom prošlošću. Vladamo jedino ako o njoj ne mislimo, a to, složiti ćete se, nije moguće. I tko zna na koga smo se, na toj fotografiji, usredotočili, tko je ili što je taj *punctum* fotografije, zbog čega se lecnemo dok ju (ne) promatramo.

13.

OPISUJE majka svoju vjenčanu fotografiju, zorno predočava mladenkin lik u bijelom, kako je odjevena, što ima u kosi, buket u rukama, i tu naglo staje s opisom. Sve je to lijepo, u redu – reduciran opis, pomnjev odabir detalja, strah od patetike i nepotrebne sentimentalizacije – međutim, ipak nešto ne štima; kamo je iščeznuo mladoženja, vjerojatno jednako dotjeran, u tamnom odijelu i, pretpostavljamo, nasmijan?! Kako je to moguće, pitamo se. Može se pretpostaviti da je mladoženja prvobitno bio na fotografiji, no kamo se tijekom godina bivanja u braku preselio, nije nam znano. Ako nije na fotografiji, onda je u kolotečini života, koja ga tiho ždere. Je li riječ o svojevrsnom udaljavanju, zahlađivanju odnosa? Je li mladoženja još od prvog dana, od trenutka kada su oboje pozirali u fotografskom atelijeru, bio 'odsutan mislima' pa se takva odsutnost s vremenom i fizički manifestirala (tako da je sad, umjesto njega, na fotografiji sjena, kontura poput onih što se izrezuju od crnog papira)? Je li ga majka zaboravila spomenuti jednostavno zato što se bila usredotočila na opis sebe same, a otac nije nužno morao biti prisutan kako bi potvrdio njezinu *prisutnost*? Fotografija je bila u boji, možda i crno-bijela, pa naknadno bojena, retuširana, kao što je to tada bio običaj, jer već se od samog početka u brak ulazilo s lažnim sjajem, predodžbom savršenstva

(koža bez prištića i madeža, obvezan osmijeh, savršeno pravilni i bijeli zubi, sjajna, pomnivo začešljana kosa, itd.). Tijekom godina to će se savršenstvo sve više narušavati. U nekom strogom i manjkavom opisu braka (jer niti jedan opis ne uspijeva u svojoj namjeri – da se izjednači sa svijetom) njegovo propadanje naznačili bi prefiksi dodani krhkom tijelu bilo koje riječi koja opisuje sklad zajedničkog života – postoji malen, ali ne i nedužan broj prefiksa sklonih povremenu razaranju savršenstva: *a-, bez-, de-, ne-*. Osim njih, postoji i mnoštvo ‘nezavisnih’ riječi, odnosno samodostatnih izraza koji su prijetnja prirođenom krhkom poretku stvari: *napuštenost, poznanstvo, preljub, častohleplje, tjeskoba, razmirica, ravnoteža, dosada, jaz, suočenje, ograničenje, prezir, zdvojnost, odvrnost, rasprava, razvrat, sumnja, iscrpljenost, umor, pogreška, zaboravnost, bijes, brbljavost, gestikuliranje, zlovolja, navika, zlostavljanje, uvreda, osamljivanje, ponavljanje, klepetanje, živčanost, rodbina, klonulost, mlitavost, laž, privlačnost, požuda, pretvaranje, masturbacija, zloća, ljutnja, narcisizam, pokvarenost, nužda, zanovijetanje, dužnost, tvrdoglavost, izopačenost, izlika, malodušnost, kajanje, odbojnost, pomirenost, mrtvilo, otupjelost, grijeh, gušenje, sumnja, napetost, pomisao, mučenje, pobuda, istinitost, praznina, oskvrnuće, muževnost, silovanje, namigivanje, zijevanje, naprasitost, pakost, žučljivost*. Vješt, pa i lukav ulazak svake od tih riječi u stvaran život tumači se simptomom bolesti koja je načela ljubav. Svaka priča vlastitu priču, istodobno zavodljivu i zapanjujuću, ali isto tako svakoj propada pokušaj da ispriča onu ‘pravu’ priču. Možda joj se uspjeh mjeri što većim udaljavanjem od istine, tumaranjem čitatelja stranputicama vlastite žudnje. Što je, dakle, odgovor na pitanje zašto je majka u svom sjećanju na fotografiju s vjenčanja jednostavno ispustila mladoženju, to jest svog muža?

14.

ULICA je još uvijek bezimena, novu ploču još se nitko nije sjetio staviti, od dvije nekadašnje kuće s brojevima 1 i 4 tek jedna (ona s brojem četiri) pokušava živjeti ‘nekadašnjim’ životom. Druga, susjedina, prazna je veći dio godine, ona se boji u njoj spavati, sama je, ispunjena strahom, okružena otrcanim namještajem koji su nesuđeni ratni stanari dovukli odsvakud, jednom tjedno dođe i pobriše prašinu, provjetri sobe, još jednom zamoli tvoju majku da joj navečer upali svjetla u kući, ‘kao da netko u njoj živi’, i nada se da će ju što prije prodati, jer više ne može zamisliti da bi mogla živjeti ‘isto kao prije’. Sve se promijenilo, stari su susjedi otišli, došli su novi, ali njih nitko ne poznaje, njihova su lica skrivena, oni uđu u svoje kuće i ne izlaze, čuče u tjeskobi kuće u kojoj je nekad netko drugi živio, osluškuju bivše glasove i

katkad zadrhte, zatim, kad ih nitko ne vidi, obrezuju živice, potkresuju krošnje breza i žalosnih vrba. I susjeda, također, nema više strpljenja za nova poznanstva, lakše je odustati, biti između, između gradova, kuća, između ljudi, i skrivati se negdje drugdje, šutjeti.

15.

FOTOGRAFIJE: o tome A., glasoviti pisac, ili netko drugi – manje talentiran, ali zato bespovratno opsjednut promatranjem, pamćenjem, prikupljanjem vlastitih i tuđih otisaka, obuzet žudnjom da umiri svoj drhturavi identitet – uglavnom, netko od njih kaže: prisnost s bližnjima jača kad ispred sebe rasprostremo fotografije; pamćenje tad oživljuje, utvrđuje se da je netko postojao. Što je pak s gubitkom, biva li gubitak pamćenja osnažen gubitkom fotografija, ili je pak obrnuto; pamćenje, sjećanje tek tada ojača, zaplamsa, iz tame skrivene, zatomljene faktografije pohrle osobe iz našeg života te čak poprime konture 'stvarnije' od onih što su ih imale u stvarnom životu, a njihova priča poprimi neslućene razmjere?

ALBUM

MAJKA I UČITELJ PLIVANJA

Tvoja majka usnu sljedeći san; mlada djevojka, tek stupila u hirovite godine, propupala i jedra, odjevena u laganu ljetnu haljinu s cvjetnim uzorkom, stegnutu u struku, dolazi na morski žal, razodijeva se i, u kupaćem kostimu poput onoga Esther Williams, zakoračuje u plićak.

To je, pretpostavljaš, tvoja majka. Pretpostavljaš – jer ne možeš znati. Majka ti više ne priča svoje snove. Nekad prije ... To je druga priča ... Ispričala bi ti poneki ... Tu i tamo ... Vjerojatno zato što ih ionako nisi mogao razumjeti ... Te strahove ... Proganjanja ... i otkud dolaze ...

Pričamo drugima jer se želimo uvjeriti ... razumijemo li i mi sami ... To što pripovijedamo ...

Snivajući, ona ništa ne zna, samo svjedoči zbivanju, nemoćna da se uplete u njegov tijek. Tijelo koje sanja jest tijelo neke druge mlade žene, vjerojatno ono tijelo koje bi majka željela nastaniti, ispuniti svojim žudnjama i sanjarenjima. Djevojci, odnosno tvojoj virtualnoj majci ubrzo se pridružuje vitak, mišićav mladić preplanule puti. On je tijelo za sebe i ne predstavlja ništa drugo. Nema osobnosti, njegovo je tijelo tek puka funkcija namjere koju kani ostvariti. Hvata majku za ruku i odvodi ju u dublju vodu. Ona se, naravno, opire, slatko vrišti, smije se, more se pjenuša, dopunjuje njezin dražesni pjev, on ju hvata oko struka, zanjše njome lijevo pa desno i ispusti ju u vodu, ona mlatara rukama i nogama, bori se da ispliva na površinu, još uvijek nije sigurna da li da se smije ili da zove u pomoć, ta to je igra, pomišlja, kad joj, munjevito, glavom prostruji strašna pomisao da to nije nikakav učitelj plivanja, i sada, dok ju taj nepoznati netko potiskuje pod morsku površinu, ona se zapravo bori za goli život, svako malo glavom se probije iznad vode hvatajući zrak, a on ju, odveć snažan za nju – to zavodljivo utjelovljenje zla u tijelu plejboja, razotkriveni ženomrzac, davitelj i tko zna što još – ponovno potopi; ona sve brže gubi zrak, ribice i alge postahu već dijelom njezina krhkog interijera gdje su se njihale zajedno s plućnim krilima, još malo i njezine će bjeloočnice zauvijek zastrti crnilo nalik sipinu.

Na ovom se mjestu majčin san prekida, kao i, uostalom, svaki san čija se putanja približi smrti, dosegne rub, ali ga ne prekorači, jer nema smrti u snu unatoč snivačevoj žudnji da se susretne s njom.

Sljedećeg dana jedna osmogodišnja djevojčica, u pratnji pomnjivo začušljanog svjetlokosog

mladića, bojažljivo zakoračuje u more. Isprobava je li hladno ili nije.

Okljiva. Čini se da će se priča iz sna ponoviti. Možda i hoće. Ali san ne postoji kao priča. Nesuvisao je. On zabljesne u podsvijesti, unajmi sobu u nekakvoj fiktivnoj kući straha i trajno se nastani ondje.

Ovo čak i nije san.

Ta je djevojčica tvoja majka, a onaj plavokosi mladić njezin brat Ivo, tvoj ujak.

Majka ti jednom reče: **Naučila sam plivati na Kupi, ne na moru, ne znam zašto inzistiraš na moru ... A ja se točno sjećam tog dana...**

Ljeto je tisuću devetsto pedeset i prve; vrijeme je da tvoja majka konačno nauči plivati. S njima je i fotograf, ujakov prijatelj, zamoljen da snimi majčine prve zamahe. Sjeo je na obalu i strpljivo čekao.

Ujak je već bio dograbio tvoju majku i nosio ju u naručju. Ona je vrištala, podcikivala, mlatarala nogama i molila brata da ne ide dalje, u dublju vodu. On, međutim, naizgled nije mario za njezine promatraču vjerojatno dražesne vapaje. Tu se već vidi sličnost sa snom (kao što se san uvijek može prisposodobiti nečemu u stvarnom životu), samo što je ovaj mladić puno nježniji, pažljiviji sa svojom sestricom.

U jednom ju trenutku ispušta u vodu, ali ubrzo zatim hvata ju oko struka, nagovara da pomiče noge i ruke, da radi polukružne kretnje, poput žabice, kako bi ju on, kada za to dođe vrijeme, pustio da sama zapliva.

Fotograf ustaje i sprema se zabilježiti dugo očekivani prizor.

Majka rukama i nogama lupa po površini mora stvarajući iluziju da se sama održava na vodi (u što uopće nije uvjerena, pa se postavlja pitanje čija je to onda iluzija). Ujak Ivo stoji u vodi do struka, oči su mu se bile stisnule – da li od smijanja, ili zato što je okrenut prema suncu te mora škiljiti, to ne možeš doznati. Objema rukama drži svoju sestricu koja pokušava plivati. Napokon se s obale začuje fotografovo *klik*. More je zapjenjeno, bjelina pjene miješa se s pahuljastom bjelinom oblaka što su se nadvili nad pučinom u pozadini, a usta tvoje majke, kao i oči, boje lješnjaka, čvrsto su stisnuta da se, nedaj Bože, ne bi nagutala slane vode.

Usred te vesele borbe za održanjem na površini koja lebdi na rubu plača uobličila se fotografija o kojoj sad pripovijedaš.

Od toga dana bojala sam se duboke vode i danas, kad imam pedeset i šest godina, bojim se dubine i nikad nisam ronila niti preplivala Kupu.

Ne znaš je li majka baš tad naučila plivati, ili je to bilo poslije, no svakako je onaj san, nastanjen u kući straha, još uvijek u njoj. Možda je tek njegov sadržaj bitno drugačiji.

Međutim, onaj osjećaj straha ostao je jednak. Majka posjeduje osobito izoštreno osjetilo za neshvatljivo i nepredvidljivo. Uvijek kad nasluti neku opasnost, ili nesreću, na njezinu satu koji duboko, u fiktivnoj kući straha, mirno tiktaka, popuca staklo, rasprsnje se, prozirni se komadićak zarije u srce i ona se žacne. Ti se predosjećaji ne mogu nikomu objasniti, oni su priča o instinktu koji je nedjeljiv od srca. Ono što je za nekoga bezazlena koincidencija u koju ne želi povjerovati, i koju odbacuje olako, lakonskim mahanjem ruke, za majku je to jasan znak nečega ozbiljnog, pa čak i sudbinskog.

Kad je u ljeto 1991. godine u nekoliko plastičnih vrećica spremala najnužnije stvari (na čemu si joj sad zahvalan), svi ste samo nehajno odmahivali rukom govoreći da za tu revnost jedne strahom obuzete žene nema stvarna razloga.

Glasovi: *Opet pretjeruješ ... Daj spremi to sve natrag u ormar ... Ma ne može se takvo zlo dogoditi ... Fantaziraš! ...* Itd.

Držali ste to još jednom od njezinih pretjeranosti. Nije vam to bilo teško; često je i sama davala povoda za takve tvrdnje.

Nitko od vas nije tad ni slutio koliko majka ima pravo, a koliko ste vi bili naivni. Ona, koja je najviše sanjala, i najviše se prisjećala svojih snova, više nije sanjala.

Sjedili ste u kući, osluškivali udaljenu tutnjavu.

Ti, tvoj brat i otac, vi ste sanjali.

Ali ništa niste bili kadri ispričati.

Reći ćeš i ovo: majčin se život oduvijek odlikovao težnjom za redom, kadšto pretjeranim, i možda je baš zato slutila kakav će nered izbiti, čemu ćete strašnom svjedočiti, s kakvim ćete se gubitkom suočiti. Nije si mogla dopustiti da ju nesreća zatekne nespremnu, na spavanju. Morala je imati te stvari u vrećicama pokraj sebe, pokraj uzglavlja postelje na kojoj se noću, uznemirena, prevrtala i obasipala oca pitanjima na koja je možda znao odgovoriti, ali se odgovore nije usuđivao izreći, ne noću, *pustimo barem noć na miru*, rekao bi.

Još jedan niz stvari, mirnih u svojoj nedužnosti, lijepih, korisnih, brižno poslaganih pokraj ulaznih vrata, bio je spreman za iznenadan noćni bijeg.

Mislili smo, svako zlo počinje noću, ili najkasnije u zoru. A počelo je, vidi čuda, usred dana, bestidno.

Promatrajući majku, mogao si reći: strah je uvijek opravdan, sâmo njegovo pojavljivanje istinski ga potvrđuje.

Ili: strah ne možeš izmisliti.

A reći ćeš i ovo (iako, prividno, nema veze s ratom): Majka nikad ne odlazi u duboku vodu, unatoč tomu što zna plivati i što je plivanje u rijeci, bazenu ili moru tek ljetna rutina o kojoj se i ne razmišlja, ne odlazi na mjesta koja su joj neznana, to jest, koja potpuno ne poznaje, jer nikad se ne zna odakle, kada i kako netko može uletjeti u njezin, tvoj, svačiji život i povući ga na dno, bespovratno.

BAKA NEŽA, MAJKA I NJEZINA PRIJATELJICA

Jedna tebi posve nepoznata žena uzme ovu fotografiju u ruke i tek ju ovlaš promotri. Pritom se dogodi sljedeće: sjeti se svojih fotografija iz mladosti i zamisli se nad svojim sadašnjim stanjem; pomisli na sudbinu tih dviju žena s fotografije, ali odbije svaku pomisao da pogled na nju u njoj može pobuditi sućut; pomiješa fotografije s novinskim papirom i zapali ih.

Tralala, nešto se dogodilo.

Po tko zna koji put izložili smo se povijesti kao da nikad ništa nismo naučili (i nećemo).

Fotografiju koju će jedne ratne zime s lakoćom proždrijeti plamen posve sigurno nije snimio tvoj otac. (Što ne znači da on na bilo kakav način može utjecati na sudbinu stvari. Njegova dobrota nije vezana za predmete; ona se izlaže u cijelom spektru prostom oku nevidljivih događaja, jedva zamjetnih gestikulacija, u mirnoći prozborenih rečenica.)

Tada ga majka još nije bila upoznala, a i da su se poznavali, nije ju mogao fotografirati jer tada još nije mogao imati fotoaparatus. Moglo bi se, doduše, nagađati tko je bio taj skriveni fotograf, moglo bi se reći da je u to možda bio upleten tvoj ujak, neki susjed ili pak majčin školski kolega, ali taj bi popis mogao biti beskrajan i tako uzaludan.

Po svemu sudeći, dogodilo se to potkraj pedesetih odnosno početkom šezdesetih godina. Majka je tad započela studirati na Učiteljskoj školi u Petrinji, no iz same se fotografije ne može vidjeti na kojoj je to godini studija moglo biti.

Fotografija bijaše odavno požutjela, rubovi su joj se uvrnuli, kao da, zbog nekog neobjašnjivog osjećaja stida, žele promatračevu oku prikriti svoj sadržaj. Sa sve četiri strane, sva četiri ruba započeo se, tako, širiti požar bljedila, tih i neumoljiv, obrisi dviju mladih žena i jedne starije, predmeti koji ih okružuju, ono što ih izdvaja i istodobno čini dijelom prizora, sve to nestajalo je u tami, tišini foto-albuma, oduzimalo priči njezine protagoniste, sve do trenutka kada bi bljedilo dokraja zamaglilo sve što je nekad postojalo na fotografiji, kada više ne bi bilo razlike između njezina ruba i središta.

Sve bi bilo rub i sve bi bilo središte.

Bio bi to trenutak kada bi se fotografijina priča ugasila u već zaboravljenom i nama nepoznatom snimateljevu oku.

I tu je, dakle, fotografiji mogao biti kraj.

Pamtiš život fotografije, ne i njezinu smrt.

Bilo je, ipak, drukčije.

I onda iz tog pamćenja života izranja pročelje jedne drvene kuće izgrađene negdje pred Drugi svjetski rat, maleni trijem ograđen drvenim vratašcima i škripave drvene stube koje se penju uvis i nestaju u mraku.

Možda baš na vrhu tih stuba stoji tvoj djed Rudolf, majčin otac, koga si upoznao to jest zapamtio preko njegova umiranja. Imao si tada šest godina, dolazio si ga posjetiti, vidjeti, sjedio uz uzglavlje njegova bolesničkog kreveta u toj istoj kući u Novom Selištu i nisi znao što bi mu rekao.

Ležao je u sparini bolesničke postelje, njegove mršave, mlitave ruke nestajale su u vijugama pokrivača, skrivajući se od znatiželjnih i zabrinutih pogleda. Svjetlo bijaše prigušeno, možda je i koja svijeća gorjela. Na stolu, prekrivenom bijelim izvezenim stolnjakom, stajala je košarica s narezanom orehnjačom. Sobom se tiho hodalo gore-dolje, o bolesniku zboreći. Onomu koji te vjerojatno nije ni prepoznao. A i ti nisi bio ništa bolji; što bi rekao tom gotovo nepoznatom čovjeku. Još uvijek ti je nedostupan registar općih mjesta, rečenica i gesta kojima se odrasli s prividnim naporom, ali ipak s rutinskom lakoćom služe u takvim situacijama. Samo si odsjedio svoje vrijeme kraj njega, možda odgovorio na neko njegovo teškom mukom sročeno pitanje, i to je bilo sve. Možda se uopće ništa nije dogodilo, nisi ispružio ruku i pomilovao ga po čelu, možda ipak nije ništa prozborio. Ni na njegov pogreb nisi otišao jer, tako su ti rekli, to nije za tebe, ionako ne bi ništa shvatio, premalen si, ta naricanja, gomilu ljudi odjevenih u crno. Kao da si nešto morao shvatiti.

Možda je djed Rudo i bio na toj požutjeloj fotografiji, no njegovo rano iščeznuće iz tvog života kao da je učinilo da nestane s nje. A možda se tek sljubio s bujicom tame iz podruma, na desnoj strani ulaza u kuću, tik do stepeništa, nezamjetljiv i skroman.

Jedna slika, o njemu, koju je netko drugi zapamtio a tebi ispričao: u rano proljeće tisuću devetsto četrdeset i treće njemački vojnici bajunetama probadaju stog sijena u koji se on, Rudo, bijaše sklonio. Traže ga jer potpomaže partizane. Kažu da ih opskrbljuje hranom. Ne kažu to oni, Nijemci, već jedan 'domaći' čovjek, prevoditelj zla. Nijemci samo viču, grubi su, ne hodaju, uopće ne znaju hodati, oni trče, mahnito, svijet im izmiče. U staji zamuče krava. Iz kuće, ustravljena, kroz prozor proviruje baka Neža. Desnu je ruku položila na trbuh; tu,

unutra, drhturi sićušno biće – njezina najmlađa kći, tvoja majka. Na sreću, njihovi su bodeži promašili, djed se izvukao neozlijeđen. Još jedna nadopuna slike: u to je vrijeme imao brkove nalik Hitlerovima. Pitaš se: opća moda ili djedova duhovita dosjetka?

Druga slika istovremeno demantira prvu i djelomice ju nadopunjuje. Tata je zapravo bio domobran, kaže teta Ruža. Poslali su ga da čuva most u Hrvatskoj Dubici. Zima, zapao snijeg. Među domobranima je, posve vjerojatno, i djed Janko. Međutim, ta dva prisilno uvojačena domobrana koji sanjaju o svom domu drhtureći na buri neće se sresti sve do ranih šezdesetih, kada im uopće neće pasti na pamet da spomenu tu zimu godine tisuću devetsto četrdeset i neke. Nijemci tako ispadaju iz priče, a na njihovo mjesto uskaču Čerkezi, njemački plaćenici, maestralni zlosiljatelji. Priča iz prve slike vraća se ponešto izmijenjena, a upitna je i djedova veza s partizanima. Brkovi su, međutim, i dalje zadivljujuće bizarni.

Jutarnje sunce obasjava dvije mlade žene koje stoje ispred već spomenutih vratašca. Obje imaju sive kapute zakopčane velikim plosnatim dugmetima. Dakle, zimsko je jutro, ali bez snijega. Čini se da su njih dvije sestre, gotovo su jednako odjevene, nema neke veće razlike u kroju njihovih kaputa, bijaše to doba uniformnosti, oskudna izbora, kaput, kada bi se već kupio, nosio bi se, ako bi to vlasnikova figura dopuštala, desetak i više godina, habao bi se zajedno s tijelom, istanjivao se i naposljetku bio odbačen kada bi se u džepovima ili nekim drugim dijelovima pojavile nezakrpive rupe, i zbog ruku koje su se u džepovima, zimi, stiskale tražeći toplinu. Obje djevojke drže, priljubljene uz bok, nekoliko knjiga, i samo što, eto, nisu krenule na predavanje, hodat će pola sata uz rub ceste, tada još neasfaltirane, nema javnog prijevoza, na vrijeme će stići u školu, u parku će, prije predavanja, o travu obrisati prašne cipele, sjesti na trenutak na klupu, udahnuti svježi jutarnji zrak i tek tada biti spremne za duga predavanja svojih prosijedih profesora. Tvoja majka stoji s desne strane, srednje je kratko ošišana, nasmijana, zrači vedrinom. Njezina kolegica, gotovo identična izgleda, možda samo malo punija i s malo drugačijom frizurom, stoji do nje i jednako se smiješi. Ona nije iz Novog Selišta, podstanarka je kod tvoje majke – dobila je sobičak sasvim dostatan da u njemu može učiti i spavati. Zajedno su objedovale i išle na predavanja. I mnogo godina poslije, kada su im se putovi razili, održavale su vezu i posjećivale jedna drugu, razmjenjivale razglednice i blagdanske čestitke.

Iza njih dvije, naslonjena na stup na koji se nadovezuju vratašca, stoji tvoja baka Neža, Agneza Vene, Slovenka iz sela u blizini Metlike u Beloj krajini, rođena tisuću devetstote, poslije udana za Rudolfa Polanščaka, rođenog tisuću osamsto devedeset i devete, Zagorca iz sela Škarićeva pokraj Krapine i *pudara* na jednom petrinjskom brežuljkastom imanju. Ne

znaš kako i gdje su se njih dvoje upoznali. Za početak, valjalo je krenuti od pretpostavke da se dvoje lakše probija kroz život nego jedan/jedna. Tu zacijelo neromantičnu epizodu nije ti nitko ispričao. O tome se nije govorilo. Zato je ta 'ljubavna priča' okljaštrena, reducirana na minimum, i posve nebitna. To je u prirodi ljudskih odnosa, i što se tu ima govoriti, mislilo se.

Mala Agneza teško živi (majka joj umire od tifusa s dvadeset i šest godina, otac se ženi njezinom sestrom, Agnezinom tetom, a poslije odlazi u Ameriku), ali uspije naučiti čitati i razviti čitalačku strast sve do konca života. Jednom ti u ruke tutne neuglednu knjižicu bez korica s imenom autora, požutjelih stranica i s ponekim crtežom. Tek poslije, pošto si ponovno pročitao te iste priče, ali u drugom, novijem i neoštećenu izdanju, shvatio si: bile su to Andersenove bajke, a njezina je čitalačka strast postala tvoja.

Baka je vitka, moglo bi se reći i mršava žena, no njezino je držanje uspravno, a pogled što ga upućuje fotografu, pun nekog ponosa i odlučnosti, ali i istovremene blagosti i osjećaja potpuna razumijevanja onoga s kojim razgovara. Možda se, eto, i ona osmjehuje, ali ti se nekako čini da je to prije zbog učinka oštrog jutarnjeg sunca i brojnih bora koje su se već bile usjekle u kožu oko usana i očiju. Unatoč borama, lice joj je još uvijek puno, napeto, a obrazi rumeni. Na glavi ima siv rubac, zavezan otraga, ne ispod vrata, jer tako je praktičnije (tako se vežu rupci tijekom vršidbe žita, da se kosa ne zapraši). Ispod rupca, čvrsto stegnutog, na čelo se isipalo nekoliko pramenova sijede kose. Nosi jednostavnu, svakodnevnu seosku odjeću, tamnoplavu bluzu, sivi prsluk, pregaču i dugu suknju sive, odnosno svijetloplave boje. Tek je bila izišla da isprati svoju najmlađu kćer i njezinu kolegicu, te dvije djevojke dominiraju fotografijom, baka je pak povučena u drugi plan (možda i nije htjela da ju fotografiraju), ne odvaja se od kuće, stapa se s njom i pošto djevojke odu, nestaje u njezinoj nutrini.

OTAC I MOTOR

Isprva se začuje samo zvuk, neodređen i mutan, kao neznatna promjena u strujanju zraka; potom čuješ zujanje pčele, odnosno tiho brujanje bumbara. Jutro se bliži podnevu, životinje odlaze u skrovišta mjesta, jezicima, ticalima upijaju preostalu vlagu u zraku.

I onda opet onaj zvuk, sada već bliži, razgovjetniji, kao govor, dolazi, nudi ti se da ga prepoznaš. Iako rijetkost u ovim prostorima, sad već znaš: to je zvuk motora. Godina je šezdeset i neka, svakako koja godina prije tvog rođenja (što ti daje pravo da pričaš iz neke izvanvremenske perspektive), cesta je seoska, prašna i puna rupa. Ne vidiš električne stupove pokraj ceste, niotkud se ne čuje glazba s radija, a noću još uvijek seoski mrak razbija svjetlost petrolejki ili svijeća, zveckanje posuđa pri pranju, poneki glasniji uzvik, i potom mrtva tišina, sve do jutra.

Gdje kad neko bijelo stvorenje nalik duhu protrči selom.

Ali to ćeš već drugom prilikom pojasniti.

Na ovome mjestu u priči izranja motorist, ne kao duh, nego prije kao fatamorgana, priviđenje nastalo zbog jakih vrućina, sparine, čudnih spojeva vlage, zraka, prašine i još tko zna čega. Mogao bi to isto tako biti prizor iz, primjerice, filma *Divljak*, onaj glasoviti prizor kad nailazi kolona motorista predvođena Marlonom Brandom. Međutim, taj motorist nema kožnu jaknu poput Branda, njegovo lice nije bezosjećajno i kruto, i njega ne prati horda divljih jahača ceste.

Taj motorist, izronio poput priviđenja, jest tvoj otac.

Jedino ga s Brandom vežu sunčane naočale, motor i cesta. Doduše, to čak i nisu prave sunčane naočale, nego motorističke, nalik onima koje rabe zavarivači, velike i nezgrapne. Tvoj otac nema ni kožne jakne (ta roditelji su mu jedva uspjeli platiti školovanje u Petrinji), osveta nije njegova namjera, ali to ne umanjuje važnost njegove pojave. Na sebi ima jednostavnu svijetlu košulju, ostale pojedinosti ne možeš razabrati, fotografija je, još dok si ju posjedovao, bila izbljedjela, a ono što uspijevaš povezati u koherentnu sliku više je rezultat tvog domišljanja. Naravno da ti ne pada na pamet da izmišljaš, to ne bi imalo smisla. Dobio bi sliku oca kakav nikad nije bio. To bi ti, nadalje, omogućilo da uđeš u svijet kakav priželjkuješ, svijet prema sebi, okrenut unutra, nikomu zapravo, i to bi te udaljilo iz bilo

kojeg svijeta.

Prizor s ocem sasvim je običan, ali istodobno i neobičan. Rijetko je tko u selu tada imao motocikl. Kada je tvoj otac, tada seoski učitelj, skupio nekoliko svojih prvih plaća (odrekavši se pritom novog odijela, cipela, para najlonskih košulja i tko zna čega još), kupio je motor marke Tomos. O tome je možda još sanjao dok je gledao američke filmove u kinu, ili dok je promatrao kako se mladići iz dobrostojećih petrinjskih obitelji voze na *Vespama* zajedno sa svojim djevojkama. Njihove duge noge, zabačene postrance, klatarile su se tijekom vožnje i izmamljivale uzdahe šetača, među kojima je mogao biti i tvoj otac, s torbom od svinjske kože pod rukom, punom bilježaka s upravo završenog predavanja. Ne znaš jesu li oca morale slične želje, žudnje, nije ti o tome pričao, niti si ga ti pitao.

Uglavnom, poželio je motocikl, i to je bilo to. Nikakve pritajene želje, muške fantazije, nikakva simbolička funkcija motora.

U ovom se trenutku iza njega podiže oblak prašine, sa svake se strane nižu seoske kuće i poneki jablan. Mogao bi zamisliti hrpu dječurlije kako trči za motorom, no to se na ovoj fotografiji ne događa. Što se događa dalje, time se, u nekom drugom filmu, bavi Fellini. Možda im je otac uspio pobjeći, i otud taj zagonetni osmijeh na njegovu licu. Pokušao zamisliti kamo ide (iako znaš da je odavna stigao na to odredište, a mogao si to i doznati, samo da si pitao). Zagonetni osmijeh i *frajersko* držanje mogli su biti posljedica nečega što se upravo bilo dogodilo, ali i najava onog što će se tek dogoditi. Ti pak vjeruješ kako je riječ o ovom drugom.

To tvoj otac iz sela Dumače putuje u Petrinju kako bi se sastao sa svojom budućom ženom, tvojom majkom.

Pričekat će ga u parku, pokraj crno obojene drvene klupe, stajat će, grebati vrškom bijele cipele po pijesku, bit će suviše nestrpljiva i napeta da bi mogla mirno sjediti. Na sebi će imati jednostavnu jednobojnu haljinu, stegnutu u struku, nikako hlače. O da, nipošto hlače.

Promaknut će joj samo jedna sitnica u tvog oca: da puši. Trideset i koju godinu poslije otac će se odreći pušenja. Osim ostaloga, i zbog ljubavi prema njoj.

OTAC I MAJKA

Stojiš na cesti, na rubu parka, na mjestu gdje je stajao profesionalni fotograf.

Vrijeme je, i njegove razlike, odnedavna prestalo postojati.

Ispred tebe je parkiran bijeli Opel karavan, s bijelim zavjesama s unutarnje strane, radi zaštite privatnosti. U pozadini se naziru lipe ilirke, a malo podalje, samo da je fotograf malo pomaknuo objektiv, vidjela bi se i barokna crkva Sv. Lovre.

Možda i nije bilo zgodno da se vidi crkva u pozadini. *Vidite*, rekao bi netko, *oni su se slikali baš ispred crkve. To i nije slučajno. Oduvijek sam sumnjala u njih, njezine sestre redovito idu u crkvu*, nadodala bi neka žena čije je lice na trenutak zastrla sjena jedne od lipa. Možda je to bila baš ona žena koja je običavala, stojeći tako mračna i strpljiva, u svoj mali notes bilježiti imena svih onih koji su išli u crkvu. Grad je bio malen, sve je znala, svi su znali za nju. Njezina je kći bila pjesnikinja. Najčešće je pisala o slobodi, i to na veoma neobičan način; otkrivala ju je u afirmaciji tamnog, opskurnog, noću bi brala cvijeće po tuđim cvijetnjacima i mrzila majku. Jadna žena.

Nisi siguran komu automobil pripada. Vjerojatno kumovima tvojih roditelja. Pitaš se otkud njima takav automobil, jesu li ga zaradili u Njemačkoj? Mnogi tamo silom prilika crnče i potom u domovinu dolaze u skupim automobilima i odjeveni po gastarbajterskoj modi ali se uvijek vrate. Neki pak ondje svjetlomrcaju političke pamflete i u domovinu kane doći tek kao po svoju imovinu.

Tvoj otac i majka stoje s lijeve strane auta. Upravo su se vjenčali, ili tek kreću na vjenčanje u matični ured (na crkveno će vjenčanje krenuti, kao u nekoj bajci, preko brda, izvan dosega očiju znatiželjnika, u viduševačku crkvu, obavijeni velom tajnosti, noću). Majka ima jednostavnu bijelu haljinu, u kosu, blago valovitu, zataknula je bijelu čipkastu dijamenu, a u rukama drži bijelu žensku torbicu. Majka će možda reći: *Nisam imala bijelu haljinu, imala sam bijeli kostim*, ali to ionako nije bitno. U torbici su još uvijek dokumenti koji će ubrzo zastarjeti, i biti nevažeći; prvo će morati promijeniti osobnu iskaznicu, zatim putovnicu te mnoštvo drugih dokumenata. Otac, koji neće morati mijenjati dokumente, u crnom je odijelu, s bijelom košuljom i tamnom kravatom. Odustao je od zamisli da on i majka na vjenčanje dođu na motoru. *Nepraktično*, rekao je majci, i ona je morala odustati od te romantične ali šašave zamisli. Oboje na prsima imaju pričvršćenu grančicu ružmarina

omotanu svilenom vrpcom, blago su zbunjeni, itd.

Netko koga ne vidiš na fotografiji vjerojatno pjevuši *Oj petrinjske uske staze ružmarinom sađene*. Otac stoji s lijeve a majka s desne strane. Možda bi i oni zapjevali poznati napjev, ali su trenutno zauzeti poziranjem.

Poslije ćeš promatrati tu fotografiju, a oni će ti objašnjavati. Ti ćeš taj razgovor, naravno, posve zaboraviti i poslije se kajati što nisi pozorno slušao i upijao svaku pojedinost, opažao izraz njihova lica dok su ti to pripovijedali, neponovljivi sjaj u očima, jer ono što su ti tada kanili kazati neće više nikad ponoviti. Očeva je lijeva ruka obavijena oko majčina struka. Desna se oslanja na automobil. Ne zamjećuješ prsten, fotografija je crno-bijela, možda se boja prstena bila stopila s bojom kože, a možda, što je vjerojatnije, njih dvoje još uvijek nisu vjenčani, prstenje je u posebnim kutijicama, čeka svoj neponovljivi trenutak. Noge su mu blago savijene u koljenima, kao da se u visini želi izjednačiti s majkom, koja je nešto niža, pokazati kako će u braku biti posve ravnopravni, što je tada, dakako, već bilo moderno. Oboje se smiješe, ali diskretno, kao da skrivaju što osjećaju jedno prema drugom (i o čemu veličina osmijeha i ne može svjedočiti).

Na samom rubu parka čeka ih skromna povorka svatova. Uskoro će krenuti, praćeni pjesmom. U tom je trenutku tvojim roditeljima nezamislivo da će tridesetu godišnjicu braka morati proslaviti izvan svog doma i grada, daleko od ovog parka, prijatelja i rođaka. Ne znaš što su tada očekivali od života, jesu li vjerovali u njegovu neiscrpivost. Svakako jesu, inače ne bi bilo ni tebe niti tvog brata. Ne bi, isto tako, sredinom sedamdesetih izgradili kuću u Petrinji da biste ti i tvoj brat u gradu mogli nastaviti školovanje.

Trideseta godišnjica braka zatječe ih u prognaništvu, u jednoj od šest nastamba koje su tih ratnih godina bili prisiljeni svako malo mijenjati, seliti se u još oskudniji dom. Redali su se Brest, Kuće, Zagreb (Zaprude i Gajnice, rubovi grada), Nebojan (selo pokraj Kupe) i Sisak (predgrađe).

Sjedio si s njima, nakon ručka, i šutjeli ste.

Stigli ste još jučer i vjerojatno ste već iscrpli sve teme za razgovor. Otac je pripalio cigaretu i sjeo na kauč. Majka je uzimala tanjure sa stola i odnosila ih u kuhinju. Pomagala joj je tvoja buduća žena. Hodao si s jednog kraja sobe na drugi. Potom si uzeo novine, nakratko ih prelistao i ostavio na stolu. Stao si pokraj ostakljenih vrata i zagledao se u vrt u kojem je padala kiša. Možda je i bilo sunčano, nisi više siguran. Promatrao si vrt i to je dugo trajalo. A

onda je otac rekao majci: *Pusti, ja ću oprati suđe. Ti idi i lezi, odmori se.* Razmijenili su poglede, vrlo kratko, a onda je on na sebe stavio pregaču i latio se posla.

Tako su proslavili tridesetogodišnjicu braka.

DJEČACI U BASARINU CVIJETNJAKU

Iz rječnika opće kulture: Svetislav Basara, srpski pisac srednje generacije. Neko vrijeme poznat kao privržen *beckettovac* i pisac *Fame o biciklistima*. Poslije praktični mistik i pravoslavac, razotkrivač zapadnih bolesti i politički mislilac neukroćenih ideologija. Pomiritelj latinice i ćirilice. Pa ipak, neka protuslovlja uvijek postoje ... Nejasna mjesta u romanima ... intervjui ... loša komunikacija u suvremenom društvu ... nemoć tehnologije da ... spoji ... pomogne općem razumijevanju ... utiša zle strasti ...

Iz rječnika osobne povijesti: izvjesni Basara. Prije seoska pričalica nego književnik. Spor na riječima, s vječitim opuškom na rubu usana. Lice pepeljaste boje, tijelo uronjeno u bolest. Katkad teške riječi, neprobavljive drugima. To je ta veza s prvim Basarom. Istodobno: vlasnik malena ali ljupka cvijetnjaka u Glinskoj Poljani. A to znači: crvene ruže penjačice ispod i uokolo prozora, grm plavičastog jorgovana, grm bijelih *žganaca* (ne znaš drugo ime za taj grm s bijelim cvjetnim kuglama), nekoliko božura i zumbuli. Nije sigurno da ga on i uređuje.

Potkraj šezdesetih, kad se više ne razmišlja o ratu niti se pomišlja da bi ga ikad više moglo biti, zatekneš se, s dvojicom svojih tadašnjih prijatelja, u Basarinu cvijetnjaku. Napunio si tri ili četiri godine, to nikad nećeš moći sa sigurnošću ustvrditi, vjerojatno je mjesec svibanj, *žganci* su se baš bili razbuknuli u punom sjaju, njiše ih lagani popodneveni povjetarac, bliži se noć, još uvijek svjež, puna sjećanja na zimu i drski sjaj zvijezda na noćnome nebu, majka ti je, nešto prije, bila odjenula sivu vestu s mekim ovratnikom, zakopčanu s deset sedefastih dugmića, da se ne prehladiš. Bila bi ti stavila i kapu, no tu si ponudu s gnušanjem odbio. Lijepo si počeošljan, tvoja je kosa još uvijek svijetla, a počeo će tamnjeti sa sazrijevanjem, kao spužva koja upija prolivenu tintu.

Boško, koji stoji s tvoje lijeve strane, stariji je i viši od Branka koji stoji s desne strane. Nasuprot Branku koji je nekako okruglast i crnomanjast, poput nekog arapskog dječarca, i koji se razdragano smiješi, otkrivajući nisku bijelih zubi kao svoj najveći ures, Boško je pomalo štrkljast, svijetle puti, smeđokos i ozbiljna lica.

Branko i Boško žive u kući nekih dvjesto metara daleko od škole. Njihovi roditelji rade u Njemačkoj pa se o njima brinu djed, baka i mlađi brat njihova oca, Kićan, sitni, crnomanjasti violinist na seoskim zabavama uvijek pomnjivo zalizane kose i predmet blage sprdnje, koju

on, začudo, s lakoćom prima.

Jednom u Njemačku povedu Branka: od njega ti stigne trodimenzionalna čestitka s koalama. Godinama si se divio tom malom čudu, bezuspješno tražio način da ta stvorenjca dotakneš, pošakljaš ...

... Kažu da se ne odvajaš od njihova djeda zvanog Torac, koji se trudi da proširiš svoj oskudni rječnik trogodišnjaka i postaneš najveći psovač u selu. Sa samo tri godine pišeš prva slova u crtanku, ali istodobno tako sočno psuješ da bi ti i bolji psovači pozavidjeli. Torac, tvoj 'jezični savjetnik', samo gladi svoju sijedu čekinjastu bradu i smješka se.

Psovačka amnezija iznenada, kao posljedica zabrane, vjerojatno tvojih roditelja, tvoj jezik vrati u prvobitno stanje nevinosti. Jedne noći dok si, izmožden silnim psovanjem, spavao, nevidljive cenzorske škare odrezahu tvoj razulareni jezik i zamijeniše ga uštogljenim, dobro odgojenim jezikom. Ne mogavši se iščuditi nagloj promjeni, nekoliko puta dnevno stao bi pred ogledalo, plazio jezik i promatrao ga: potpuno je isti, ali zašto onda više ne možeš psovati? Kada te nešto razljuti, razbjesni, lice ti se zarumeni, napne, počne podrhtavati, napuhavati se kao u Louisa Armstronga, i svi se sa strepnjom zagledaju u tebe očekujući da će iz tvojih usta izletjeti najstrašnija psovka što su ju ikad čuli. Međutim, ništa, balon u ustima naglo splasne, bez eksplozije, rumenilo još neko vrijeme tinja, a potom trne.

Riječi koje se ne izgovore ne postoje.

I uvijek se – kad god netko razori tvoj mir, izbací te iz ravnoteže, okljaštri tvoju osobnost, ispsuje na pasja kola, a ti mu, jadan, ne uzmogneš uzvratiti jednakom mjerom – zapitaš: *zašto, zašto?*

Jednom te Branko iz zračne puške pogodi u nogu. Doduše, u njoj nije bio pravi metak, već komad trave, ali te je svejedno zapeklo kao da je bio pravi. Licem ti, protiv tvoje volje, poteku suze. Nisi ništa rekao, nisi vikao, nisi ništa o tome rekao roditeljima.

Sve što si tada mogao izreći zadržao si za sebe.

Kao što ćeš i sada sve zadržati za sebe, nećeš govoriti o njihovu udjelu u ratu (neka se svatko sa svojom krivnjom bakće kako god zna), o ostacima njihove srušene kuće koju s vidokruga polako ali sigurno brišu kupine, koprive i izdanci mladih šljiva i oraha, neprozirna tama sela u kojem sad malo tko živi.

Možda baš zato pišeš ovako, bez *buke i bijesa*, zamjenjujući dugim rečenicama i opisima sve

one psovke koje ti je netko nevidljiv jedne noći oduzeo.

P.S. Razglednica odaslana 27. listopada 1970. godine iz Njemačke (s tri koale na stablu)

Dragi Miro evo dati se javim sa par reči dasam živ i zdrav koje i tebi želim sve najbolje u tvom životu i igri sjetijosam se kakosmo se igrali opet ćemo se igrati ako bogda sreću jaću doći kući za božić Miro primi puno pozdrava od kolege Branka pozdravljam Drugaricu Šteficu i Druga i ostale kolege

Branko

BRANKO I MLADEN

... jednako tako, nema jedne fotografije na kojoj su Branko i Mladen, tvoj brat. Snimljena je ljeti, na pješčanom žalu na ušću Gline u Kupu. Branko prekriženih nogu sjedi na pijesku, u naručju mu golišavi Mladen, koji u tom trenutku nije mogao imati više od godine dana ...

Godina je, dakle, tisuću devetsto sedamdeset i druga, a možda i tisuću devetsto sedamdeset i treća. Zanimljiv je sljedeći kontrast. Branko, mladić od kojih četrnaest ili petnaest godina, izrazito potamnio od sunčanja, nalikuje nekom crnom robu, Mauru, morčiću, eunuhu, mišići nadlaktice presijavaju se kao namazani maslinovim uljem. Međutim, tog eunuha odmah nježno likvidiramo; Brankov osmijeh ipak odaje čvrstinu karaktera, što je nespojivo s eunuhovskim mekuštvom i čežnjom za 'trećim spolom', koja se lako čita na zauvijek ravnodušnu licu. Niz bijelih zuba odvodi te pak u drugom smjeru: tu, na pijesku, sjedi autentični Indijac komu su, greškom ili ne, u naručje tutnuli snježnobijelo tjelešce vižljastog sina zapovjednika engleskih postrojba u Calcutti, Bombayu ili u nekoj zabiti. Indijac se veseli toj nenadano ukazanoj časti, ali zapravo je duboko zbunjen; nikad se ne zna što je krajnji naum bijeloga gazde. Pa ipak, bolje je da se smiješi tom anđelčiću u svojem naručju - nikad se ne zna u kojim će se ulogama njih dvojica naći kad jednom odrastu.

DJEČAK I PJEVAČ

Imaš pet, možda i šest godina i s roditeljima ljetuješ na moru. Rekli su ti, godinama poslije, kad im je sinulo da bi i ti trebao nešto znati, da se mjesto zvalo Sukošan. *Su-ko-šan*, ponovila je majka na kineskom (a mislio si da jedino govori njemački).

Već si se bio okupao u moru (bilo je, brrr, jutarnje hladno, ali ti si inzistirao) i sada si se, mokre kose, igrao u pijesku. Pokraj tebe je i nešto starija djevojčica imenom Koraljka, koju su ti roditelji nametnuli da ti pravi društvo. Zato si, valjda, tvrdoglavo šutljiv, nastojiš Koraljki (*Kolji*, kako su ju zvali njezini roditelji, kolege tvojih roditelja, a poslije tvoji susjedi) neprestano biti okrenut leđima, nisi želio imati posla s tom malom umišljenom 'Ruskinjom'. Nije to bilo iz neke posebne netrpeljivosti prema Kolji, nego je to tada bio tvoj stav, a čovjek uvijek mora držati do svojih stavova i načela pa ma koliko se ona kosila sa zdravim razumom. Čudna djevojčica: Kolja. Šutke se vrti oko tebe, skakuće poput vjeverice, svako malo čučne i zgrće hrpice vlažnog pijeska, uvjeren da ti pomaže. Jasno da ti ne pomaže, otkud bi ona znala što si ti naumio, kakvi će biti zidovi tvoje palače, kakve ćeš vojnike oko nje rasporediti.

A onda se nad tobom nadvila sjena, kao kad oblak, gonjen jakim vjetrom, naglo prekrije jedan dio planine, dok drugi ostane osunčan. Bila je to tvoja majka, uhvatila te za ruku i povelala prema samom rubu betoniranog kupališta. Kolja je neko vrijeme gledala kamo ti ideš, a onda se bacila na gradnju tvoje palače. Htio si se, ljutit, istrgnuti majci iz ruke, ali odjednom si shvatio da je možda i bolje da Kolja radi to što radi, vidjet će već da to nije tako lako, neće joj poći za rukom, a onda ćeš joj ti, sa sigurnošću starog maj-stora, slavodobitno pokazati kako se to radi i dovršiti palaču.

Odjednom stojiš na samom rubu obale, tik do mora, čudiš se majčinoj odluci da se zajedno okupate, a onda zamijetiš kako razgovara s nekim muškarcem. Taj je crnokosi muškarac s dugim crnim zaliscima bio u društvu dviju djevojaka, sjedili su na rubu mora i čavrljali. Pošto mu je majka nešto rekla, on se samo nasmiješio i kimnuo glavom. Zatim ti je majka rekla da ostaneš tu stajati, da će te slikati zajedno s tim muškarcem.

Ostao si stajati, sâm sebi smiješan (kako će se pokazati kad poslije budeš promatrao tu crno-bijelu fotografiju), s rukama mlitavo obješenim niz tijelo, s modrim svilenkastim rupcem zavezanim oko vrata, kako bi svoja već pocrvenjela leđa zaštitio od jakog dalmatinskog

sunca. Gledaš oca koji je ustao kako bi te slikao. Podigao je fotoaparat u visini očiju i svakog trenutka očekuješ spasonosni klik!, nakon kojeg ćeš se ponovno moći vratiti gradnji palače.

Odmah iza tebe, u drugom planu (doznao si nekoliko godina poslije), okrenut leđima i blago povijen prema naprijed sjedio je Mišo Kovač, bez brkova, i koju godinu prije nego što će preživjeti prometnu nesreću u svojoj glasovitoj *ajkuli* i tek nakon toga pustiti brkove.

Djevojke su sjedile s njegove desne strane tako da im on bijaše bočimice okrenut. Na sebi ima kupaće gaće s nekim psihodeličnim motivom, a djevojke jednodijelne kupaće kostime.

Sve troje oslanja se rukama o beton, kao da će se sljedećeg trenutka *pljus pljus pljus* odgurnuti u more. Mišo očigledno priča nešto veoma zabavno djevojkama jer mu se usta svako malo razvlače u širok osmijeh. Čini ti se da se i one dobro zabavljaju. Podrhtavaju njihova tijela, zibaju se grudnjaci (detalj koji ćeš poslije dometnuti). Iza njih, već krajnje zamućene, naziru se figure kupača, lopta na površini mora i svjetionik u daljini (ovo posljednje možda si i izmislio).

A onda konačno začuješ *klik!* i potrčiš prema svojoj nedovršenoj palači. Čučneš pokraj Kolje u pijesak i preneraziš se kad ugledaš što je učinila. Naime, dovršila je tvoju palaču upravo onako kako si ju i zamišljao, s jednakim brojem prozora i vrata, sa svim njezinim tajnovitim tornjićima i tajnim hodnicima.

Za to vrijeme Kolja si je popravljala pletenicu boje meda, slame, sijena, seoske prašine, itd.

Što bi još mogao učiniti, pitaš se, kako bi stavio točku na i, i pokazao Kolji, koja te promatra svojim zagonetnim očima, da ipak nije ona ta koja će dovršiti palaču, nego ti? Evo što činiš: ispred palače od pijeska oblikuješ dvoje ljudi, dvoje stražara, odnosno muškarca i ženu, odnosno dječaka i djevojčicu, sebe i Kolju. Krajičkom oka uhvatiš Koljin osmijeh pa se i sam, možda prvi put danas, iskreno nasmiješ.

DJEČAK I PIŠTOLJ

U šaci čvrsto stežeš crni gangsterski pištolj s bijelim rukohvatom. Barem je lagan, od plastike, pomisliš, što bi tek bilo da je pravi, pa bilo bi ga pet puta teže držati! Jer nije to jednostavno, iako se takvim čini, ali gotovo već dvadeset godina tvoja je ruka ispružena u visini desnog ramena, kao da si naciljao u nešto i nikako da opališ (zamor i bol što ih ta ruka osjeća nimalo ne ublažava to što te fotografije više nema, što se njezin pepeo izmiješao s pepelom tolikih drugih stvari). Druga, lijeva ruka nezaposleno visi uz tijelo. Toliko o lijevoj. Osmjehuješ se, jedva zamjetljivo, obrazi ti se napuhuju poput onih u baroknih amorčića s lukom i strijelom u ruci, a oči otkrivaju kratkotrajnu prisutnost fotografove bljeskalice. Amorčićevo je tijelo, onda kada ga ima, nagnuto u smjeru odapinjanja strelice, i samo što nije poletjelo uz pomoć svojih pozlaćenih krila, valjda za objektom, ciljem svog ljubavonosnog uboda, još samo vrškom lijeve noge dodiruje tlo, njegova nagnutost kosi se sa silom teže, ali to je već slikarov problem, koji se na taj način podsmjehuje savršenosti renesansnog kanona, izmiče mu stolicu, kanon se žustro pokrenuo, njegov amorčić samo što nije pao, razbio se, kao da je od sadre. Tvoje je pak držanje potpuno mirno, s nekom podsmješljivom ukočenošću okrenuo si se prema nevidljivoj meti, a glava, u poluprofilu, na zid baca mrlju svog sraza sa slamnatim šeširom s rubom od naizmjeničnih crvenih i plavih kvadratića. Na sebi imaš tamnoplavu vestu na kopčanje i svijetle, pomnjivo izglacane hlače koje završavaju u crno-bijelim cipelicama, što je potpuno u skladu s gangsterskim pištoljem. Stojiš možda baš na onom stolcu što ga je barokni slikar izmaknuo svom ljupkom amorčiću. Međutim, ipak je vjerojatnije da je to obični svijetlosmeđi drveni školski stolac na kakvu ćeš i ti, kao i ostali učenici, sjediti za vrijeme nastave, samo da malo narasteš, još koju godinu, dvije. Jedino si promašio s tim šeširom, nije to na čelo nabijeni šešir gangstera mrka pogleda, to je prije plitak šešir oštra oboda koji nose veseli oxfordski studenti iz dvadesetih godina u trenutku dok veslaju rijekom Isis i svojoj dragoj upućuju čeznutljive poglede, koji su više smiješni nego, kako se ono veli, 'značajni'. Svako malo taj se veslač jednom rukom hvata za šešir, jer vjetar je zapuhao sa sasvim ozbiljnom namjerom da pokvari romantični ugođaj, a čamac nervozno mijenja smjer kretanja, čas mu kljun stremlje k lijevoj, čas k desnoj obali. To je pak popraćeno slatkim vriskanjem veslačeve drage. Ništa drugo ne kaže ona, samo vrišti. Oboje se dobro razumiju, znaju što im je činiti. On će i dalje veslati a ona vriskati, takav je to sklad. Ozbiljan gangster ne bi nosio vestu na kopčanje, bez obzira na inzistiranje njegove dominantne majke, kao što je majka Jamesa Cagneyja u filmu *Usijanje*. Međutim, u ovom se slučaju ipak morao prilagoditi okolnostima. U očevu bi sakou ipak

smiješno izgledao, s predugim rukavima u kojima bi se izgubio pištolj. Kao ozbiljan gangster ne može si dopustiti da smiješno izgleda, svi ga se moraju plašiti, uključujući i njegova najboljeg prijatelja Darka. Poklonit će Darku tu fotografiju i onda će ju on držati na zidu umjesto slike druga Tita. Ikonografski, ta se slika možda i ne uklapa u ovu gangstersku priču, ali nikad se ne zna. Povijest se svakodnevno mijenja. A što se tiče tog osmijeha na licu, to je gangsteru jednostavno pobjeglo, fotograf je izveo neke *kerefeke* i slikao ga baš dok se ovaj prostodušno nasmijao. Podlac! Poslije se više ništa nije moglo učiniti. Fotografija je već bila snimljena, a kako putujući fotograf nije rasipan pa da načini desetak i više snimaka dok ne dobije onu pravu, koja baca pravo svjetlo na svoj objekt, on okine samo jednom, najviše dvaput, i gotovo. Kakav jesi, takav ćeš ispasti. Što si priželjkivao, to se neće ostvariti. Nećeš biti ni onakav kakvog te vidi fotograf. Takva je istina fotografije. Ti si onakav kakvog te vidi netko treći, netko *između*. Zapravo, nigdje nema tvoje slike, negdje se zagubila. Možda bi se jedino taj osmijeh mogao drukčije protumačiti. Da, tu je posljednja mogućnost. Trzaj usana u kojem se ceri tvoja slika. Svijet već pritišće svojom surovom verzijom u kojoj nema mjesta za smijeh. Zato iskaži osmijeh prezira prema neprijatelju, prema podređenima, prema cijelom svijetu. Isplazi jezik. Ma jezičinu. Neka to bude ciničan osmijeh. Osmijeh samoće spram galame i rulje. Jedino se u tome krije nada. Gangsterova veličina izdiže se iznad cijelog svijeta (a svijet je u plamenu). Osmijeh se nipošto ne bi smio doimati dobroćudnim – ta time bi išao protiv samoga sebe, tj. gangstera, koji mora biti zao i beščutan (iako duboko u sebi priznaješ da bi taj gangster vrlo rado trampio kapsle za pištolj što ih skriva u lijevom džepu za jednu čokoladu *Braco i seka*).

DJEČAK I NJEGOV PRIJATELJ

Rekli su mi da ja ispričam ovu priču. Da opišem jednu fotografiju na kojoj sam i ja, Darko, tako se zovem. Kao da ja, nakon svega što sam doživio, mogu razložno pripovijedati. Ali ja sam davno napustio svoje selo, moja je zemlja bivša zemlja, i u toj bivšoj živi moj stariji brat. Da vas samo podsjetim, zove se Mićo. Bolno je to saznanje da Mićo živi u Hrvatskoj, a ja u Srbiji. Možda i ne živim u Srbiji. Negdje živim, pa bila to Bosna, Njemačka ili Kanada. Svejedno. Jadan je to život. Da sam mrtav, ovo vam vjerojatno ne bih pričao. A možda i bih, jer kada se o nečemu piše, riječi mogu doći i iz usta mrtva čovjeka, a mrtvi nikad ne lažu. Možda i jesam mrtav, pa što, glavno da mogu pripovijedati. Ne bih vam sad želio dosađivati pojedinostima o tome kako se dogodilo da moj brat živi u jednoj, a ja u drugoj zemlji. Poznato je. Ima mnoštvo takvih žalobnih priča. Jedna je možda i vaša. Znaite ono, obitelji se rascijepa, muž ode na jednu stranu, žena mu, s djecom, ostane na drugoj. I obratno. Sve ovisi o težini i uvjerljivosti argumenata. Ako i muž i žena nađu zajednički jezik, što je, priznat ćete, teško, ostat će zajedno, na jednoj strani. Priča o obitelji priča je i o narodu. Kuća je, u takvoj shemi, kako ja to vidim, država. Ostalo se zna. Pa Mićo nikad nije volio majku, jer je pila. Ja sam ju volio, mislim da jesam, ili sam barem osjećao da mi ona nudi zaštitu pred ocem koji me je, zbog mojih nestašluka, tukao i zabranjivao mi da napuštam dvorište. Mićo bijaše stariji i mogao je raditi što mu se prohtije. Znao je razgovarati s ocem, ja nisam. Moje bi ga riječi samo rasrdile. Možda moj otac i nije moj pravi otac. Što ako je majka zatrudnjela s nekim drugim? I sada se to prelama na meni, kojega moj otac, očigledno, ne voli. Ne znam zašto razmišljam o tome, vjerojatno da mi bude još gore. Eto čemu služe riječi. Neka se prelijem katranom kad je već cijeli svijet crn. Perje leti zrakom umjesto snijega. Sâm sam u tuđem svijetu, nema taj svijet imena, a nema ni moje majke u njemu. Možda je umrla, od alkohola. Možda je poginula u ratu. Nisam vidio, bilo me je posvuda. Stizale su kojekakve užasne vijesti. Nisam im vjerovao, bile su strašne. Zamjene su uvijek moguće. Uvijek je moguća nada. I onda kada je nema. Ako je poginuo neki moj prijatelj, ne znači da je poginuo baš moj prijatelj. Nečiji svakako jest, ne moj. Mogu biti potresen, i to potraje neko vrijeme. A onda zaboravim, jer tko bi pamtio tolike patnje. Vjerojatno je majka živa, samo ne znam gdje je. To je isto kao da je mrtva, jer nije sa mnom. Da je tu, barem bih se mogao o nekome brinuti. O njoj, mršavoj i usukanoj, s licem koje se, iza crne marame, i ne vidi. Ovako, svijet se o meni brine, daju mi pakete humanitarne pomoći, traže da se jedanput mjesečno prijavljujem, da bi znali da sam živ, da nisam otišao. Kažu mi da još malo pričekam, da se strpim. A otići ionako ne mogu. Vezan sam svojom nesrećom. Sve je isto. Svijet je ravna

ploča. Kreneš tim svijetom u potragu za srećom. Svatko koga sretnoš nekako sličiti tebi. I ne pomišljaš da bi to mogao biti baš ti. Postoji taj rub do kojeg možeš doći i dalje ne možeš. Jer padneš. Negdje moraš propasti. Da sam barem vjernik, sada bih ponovno tražio izgubljenog Boga, nešto bi me vuklo naprijed, neka svijetla vizija, izgovarao bih riječi koje bi me obnavljale. Ali ja se ni križati nisam naučio, kakav Očenaš. Naučio sam dizati tri prsta, ali još uvijek ne znam što to znači. Svi moji drugovi to čine, pa onda ta tri prsta dižem i ja. Tužna je moja nedjelja. Samo sjedim u toj limenoj kućici s jednim prozorom i jednim vratima, povremeno prošetam. Svakodnevno trunem, ne znam jesam li već slijep na jedno oko, gubim li osjetilo mirisa, napuštaju li me dijelovi mog tijela. Jučer sam napunio tridesetu godinu. Sinulo mi je to tek prije no što ću leći. Nisam više ništa u vezi s tim mogao učiniti. Kakvo slavlje. Da ustanem i natočim si čašicu. Ugasio sam svjetlo i kroz poluspuštene rolete promatrao stup ulične rasvjete sve dok nisam zaspao. Noću sam se više puta budio. Pokraj mene nitko nije ležao. Čak ni mačka, pritjerana cičom zimom. Činilo mi se da se netko naviruje kroz prozor. Netko je kucao na vrata, ali čim sam se pridigao u postelji, kucanje je prestalo. Kada sam napokon zaspao, sanjao sam svoje selo, ali to je, isto tako, moglo biti bilo koje drugo selo. Ne vjerujem u sebe, a kamoli u nešto drugo. U Slani nitko nije išao u crkvu. Išlo se jedino na Spasovo. Tad lipe cvatu. Dođu sladoledari. Pjeva se. Što će nam to, mislili smo, život je dobar. Boga trebaš u nevolji, kad zagusti, ako mu se znaš obratiti. Uostalom, selo je bilo miješano, možda se ljudi nisu mogli odlučiti. Moji su pravoslavci ovako mislili: ako pođem u crkvu, što će moj susjed, katolik, misliti o meni? Njihove crkve nema (osim kapelice na groblju) i nije pošteno da ja mogu ići u crkvu, a on ne. Zato nitko nije išao, iz solidarnosti. A onda su, u okrilju noći, minirali tu pustu crkvu, jer je naša. Kao da je komu trebala. Ma. Ali eto, kad se ruši, nek se ruši. Pa smo jedni drugima spalili kuće, pobili obitelji. Ne znam živi li tko sad tamo, znam da je sve srušeno. Do mene dolaze neke vijesti, ali ne znam tko ih šalje. Primam ih s nevjericom. Sumnjam u sve riječi. Znam što su kadre učiniti. Kajem se zbog onoga što sam ja učinio, ali kakve koristi od toga. Komu mogu, to svoje kajanje, iskazati? Nikomu. Kao da se i ne kajem. Znam i da mi moji susjedi nikad neće oprostiti. Nisam ja spalio Vesninu kuću, ali sumnjam da bi ona sad rado porazgovarala sa mnom. Ne znam tko je to učinio, ali kao da sam to ja bio. Svi smo mi isti. Tako oni misle. Pretpostavljam da je tako, jer i ja tako mislim. Zatvoreni krug. Možda i ima Boga, ali zar nam je to, pokraj svega ovog što nas je zadesilo, uopće bitno? Možda je i moglo biti drukčije, ali nije. Čemu se sporiti o tome? Prođe život, adijo. Zapravo ne znam što sam učinio. Gubim pamćenje, ali tko će mi povjerovati. Raspadam se, nepovezano govorim, ruke mi drhte. Katkad zaboravim put do svog limenog kućerka. Hodam cijelo popodne, vrtim se kojekakvim uličicama. U sumrak ipak nabasam na svoja vrata. Na njima je moje ime, koje se podudara s

imenom u osobnoj iskaznici. Krivnja ostaje, ali što je krivnja doli osjećaj zajedništva u nesreći? Što da vam još kažem? Sve sam vam rekao o sebi. Dajte me podsjetite. Ah da, oprostite, zanio sam se, znam što ste mi rekli. Trebali ste me prekinuti. Vidite kako su mi misli nepovezane. U sve što govorim prodre moja nesreća. Zanima vas ta fotografija. Ali ja ju nisam posjedovao. Vidite, Učo, njegov otac, napravio je samo jednu fotografiju, i samo sam ju jednom vidio. Kažete da je Miro ostao bez gotovo svih svojih fotografija. Žao mi je, što drugo da kažem? Teško se sad sjetiti baš te fotografije, pokraj svih drugih strahota, ali pokušat ću. Miro i ja bili smo prijatelji. Bio je godinu dana stariji. Živio sam stotinjak metara od škole, u jednoj katnici čiji je donji dio bio od cigle, a gornji drven. Igrali smo se zajedno, valjda smo i bili prijatelji. Istina, nemali broj puta bilo mu je neugodno zbog mene. Činio sam kojekakve vragolije, svlačio se pred djevojčicama, govorio opscenosti. Ni sâm ne razumijem otkud mi takva potreba. Da proširim granice obična svijeta. Slika mog oca provlači se poput sablasti kroz sva sjećanja na djetinjstvo. Mislim da sam bio prisiljen lagati kako me ne bi ponovno izmlatio. Želio sam udovoljiti tom malom bogu, reći mu ono što je htio čuti. A onda, čim jednom bijahu prijeđene granice mog pripovijedanja, počeo sam izmišljati priče za svako uho koje ih je željelo čuti, svjedočiti mojim neistinama. Kada sam Miri ispričao da sam na livadi, povrh brežuljka iznad škole, jednom zatekao ljubavnike, i to gole golcate, nije mi vjerovao. Rekao je da lažem, jer da to neprestano činim. Možda je i imao pravo, sad više ništa ne znam. Sve mi se pomiješalo. Možda je to zapravo on ispričao, da me nadmaši u lažima. Kad je otišao iz Slane, preselio se u Petrinju, više se nismo viđali, osim nakratko, nekoliko puta. Valjda ipak nismo bili prijatelji, prijateljstvo traje, ne prestaje. Kad sad vidi da je školska zgrada, u kojoj je proveo djetinjstvo, srušena, znam što će reći. Možda će i mene zamrziti. Bio sam ondje kad se to događalo. I moj je udio u toj hrpi razbijene opeke i crjepova. Ne znam više. Pokušat ću opisati fotografiju. Uzmite u obzir da možda i nisam sasvim priseban. Nakon svega što sam proživio. Jedno potiskuje drugo. Na kraju ostajete sami, pritiješnjeni u kut. E pa. Bilo je to jednog sunčanog ljetnog dana, vjerojatno oko podneva. Sve bliješti na toj fotografiji, crte naših lica jedva se naziru. Čučimo jedan pokraj drugog nasred školskog dvorišta, iza nas se vidi drvarnica sazidana od nepravilnih kamenih komada. Pod nama sparušena trava, pokoja bijela kokoš u trku, njezine konture nejasne. Njegova je kosa uredno počešljana, bez razdjeljka; moja je pak raskuštrana, svijetli pramenovi slijepljeni su, pomiješani s onim tamnijim, razmazani neuredno preko čela; njegovo je lice mirno, suzdržano, iz njega, u naznakama smiješka, izbija ironija, znatiželjno promatra mene koji čučim s njegove lijeve strane i zurim pravo u kameru, tj. njegova oca; moj se osmijeh, tko zna čime izazvan, razvukao od uha do uha, zubi su nestali zasjenjeni gornjom usnom, samo što ne pukne taj moj lakrdijaški osmijeh, a išao bi i dalje, da je to

ikako moguće; Miro na sebi ima bijelu, možda i žutu majicu s kratkim rukavima i džepićem na lijevoj strani prsa, kratke hlače, te žute, plastične sandale na nogama; moje su uši nemirne, klempave, kao na nekoj fašničkoj maski, paraju zrak, pod snagom širokog osmijeha oči su mi se stisnule i izdužile kao u Kineza, na sebi imam staru mornarsku majicu svoga starijeg brata Miće (ne mogu a da ga ne spomenem) i duge, vjerojatno očeve hlače, skraćene na moju mjeru jednim potezom majčinih škara, tamne neodređene boje, koje završavaju u žutim sandalama, rukama sam obujmio koljena, bradu nisam naslonio na koljena, nego sam ju visoko istegnuo, tako da su mi se napele sve vratne žile. Takva je ta fotografija. Samo me jedno muči: što ćete s njom, što vam ona može pomoći, da vratite ono što ste izgubili? Zar ne vidite kamo sam dospio? Ovo je kraj svijeta, i vi ste na njemu, zajedno sa mnom. Htjeli biste natrag? Pogledajte mene, evo vam odgovora.

DJEČAK I NJEGOVA MAJKA

Fotografija je crno-bijela. U njezinu je središtu stablo mlade trešnje, lijepo okrečeno. Krošnja se već bila izvila izvan dosega fotoaparata, šmugnula u nebo. O stablo je bočno naslonjen dječji bicikl, onaj za stariji uzrast, bez pomoćnih kotačića. Gume na biciklu tanahne su poput guma trkaćeg bicikla. Bicikl je plave boje, koju uzduž blatobrana presijecaju dvije bijele crte, kao trag mlažnjaka na nebu.

Fotograf, tvoj otac, koji stoji nekoliko metara dalje, nakanio je snimiti tebe i majku.

Dok majka stoji s tvoje lijeve strane, ti sjediš na biciklu okrenut prema ocu i smiješiš se, zapravo se cerekaš. Dobro se mogu izbrojiti svi tvoji prednji zubi. Oči su ti širom otvorene, a obrve visoko podignute, kao da njima kaniš dosegnuti vlasi kose. Na sebi imaš neku vrstu mornarske majice s tankim plavim crtama i kratke hlače od materijala nalik plišu. Noge su ti savijene u koljenima. Stopalima lagano dodiruješ pedale. Moraš paziti da ne pojačaš pritisak jer bi se tada bicikl pokrenuo i odveo te izvan dosega objektiva. Otac bi se zacijelo ljutio, iako se on veoma rijetko ljuti. Imaš osam ili devet godina, nisi siguran, u obje te godine doimao si se jednako; mršav, blago raskuštrane svijetle kose i rumena lica, što se, naravno, na crno-bijeloj fotografiji nazire tek kao proziran oblačak koji se na trenutak zaustavio na tvom licu.

Maline

Početak sedamdesetih živite na selu, otac i majka kao učitelji u maloj seoskoj školi s pripadajućim zemljištem za osobnu uporabu; malo polje kukuruza sa sezonskim beračima, uglavnom školskom djecom, trešnja prošarana crvenim plodovima, vrt u kojem poslije škole, sagnuta, plijevi majka, svako malo nadlakticom desne ruke otire znoj, tu je i dvored malina pritiješljenih uza zid stražnje strane drvarnice, unutar kojeg se šuljaš jedući još nedozrele maline. Bili ste sretni, mislio si sve donedavna. U tom ograničenom i tihom no udobnom svijetu sve vam je, činilo se, bilo pri ruci; redovito se išlo i zubaru i frizeru, u Petrinju u kupovinu, pa i u Zagreb, a na inozemstvo se, eto, pri svoj toj udobnosti, i nije pomišljalo. Baš se lijepo živuckalo u toj ljupkoj utopiji; izvan nje nije bilo ničega. Na stranu sve ono što ćeš poslije doznati o toj istoj 'utopiji'.

Frizura

Sve to lijepo se odražava na majci; ta mala utopija, sreća upisana u lice, tvoja sretna nesposobnost čitanja lica i vremena. Majka, kao što si rekao, stoji s tvoje desne strane, okrenuta ocu, a lijeva joj ruka počiva na tvom ramenu. Ona se, poput tebe, smiješi, samo iz, vjeruješ, drugih pobuda. I njezini se prednji zubi također mogu izbrojiti. Kosa joj je veoma tamna, mirna, skladno oblikovana, pretpostavljaš, po frizuri Zdenke Vučković (možda i Tereze Kesovije, koja je uvijek promovirala modne novine iz inozemstva). Možda se baš bila vratila s *frizure* u Petrinji te je poželjela da ju otac, kad je već tako lijepa i pomnjivo dotjerana, slika. Na sebi ima crnu končanu majicu kratkih rukava i svijetlu suknju koja s naporom, zatežući majčino tijelo, obavijajući brežuljkasti trbuščić, dopire do koljena. Na nogama su joj crne ili smeđe sandale, ne možeš to, zbog crno-bijele fotografije, pouzdano reći.

Zvonjava

Bliži se podne, sudeći po suncu i kratkim sjenama koje čitav uspravni svijet raspršuju po travi. Uskoro bi se trebala začuti zvonjava s obližnje, pravoslavne crkve. Ali neće. Nema vjernika kojima bi to nešto značilo. Nema popa koji bi ljude, one koji iz dana u dan sjede na stubama ispred jedine mjesne trgovine, ispijaju pivo i trgaju sredinu kruha trpajući si ju u usta, uspio pridobiti jezikom evanđelja. Možda i ne govoriti jezikom evanđelja, ali svakako porazgovarati s njima, osluhnuti šumove iz njihovih duša, omirisati truli zadah iz njihovih usta.

Ljudska drama

Gledajte: moje je lice u staklu pivske boce. To sam ja. Što je boca punija, jasnije se vidim. Zato svako malo uzmem novu. Tu sam, nema me izvan. Moja ruka ne ispušta bocu. Tijelo da. Ono se zakotrlja po stepenicama i zaustavi u podnožju. Nešto poslije podignu me i naslone o zid trgovine, pokraj vrata. Čekam da prikupim snage i pođem kući. Bit će dobro ako ju pronađem. Ako ju ne pronađem, vratit ću se. Znam se vraćati. To sam naučio. Koliko je sati? Ne znate. Dobro. Vrijeme stoji. Sviđa mi se to. Jer neodlučan sam, znate. Bolje da vrijeme ne

teče, jer moram nešto bitno smisliti. A kada? Tko zna. Boca se prazni, moje lice nestaje. Nema vremena. Nikad ga nije ni bilo. Oduvijek sam tu, na stepenicama, ispred trgovine. Gotovo da sam zaboravio gdje mi je kuća. Možda je i nemam. Tko zna. Moja žena možda i nije moja žena, jer sam ja ovdje, a ne s njom. Ne mora me čak ni varati. Svejedno je. Ni ja nju. Kako je tuga jednostavna. I moj prijatelj S. neprestano je sa mnom. Samo, on pije *špiru*. Nema strpljenja za bocu piva. On mora brzo piti. Ah da, umalo zaboravih, pokopasmo ga prošli mjesec.

Treći

U samom susjedstvu crkve žive katolici koji opet i nisu neki katolici. Možda jesu, ali ne govore o tome na sav glas. Ne galame. Pravi katolici šapuću. Idu svijetom šutljivi i poniknute glave. Držanjem tijela ispisuju ljepotu poniznosti. Ne viču susjedu: *ja sam taj, čuvaj me se!* Bili su katolici i prije rata, u staroj Jugoslaviji, a onda su, kad je nezadrživo buknuo, uglavnom postali partizani. Tako se barem govorilo. U povijesnim čitankama. Izvan čitanki bilo je pak drukčije. Trebalo je raspoznati istinu, zasukati rukave, dobro se namučiti. Tko nije otrpve postao partizan, postao je poslije. Glavno da je to bilo na vrijeme da bi se mogla ubrati boračka mirovina. Svakom vremenu treba uzeti mjeru i sebi iskrojiti udobne hlače. Da nisu plitke, da ne pucaju na pregibima. Znali su seljani da ne treba žuriti. Sporost kao da i život čini dužim. Tada nije bilo lako raspiriti vjersku i nacionalnu nesnošljivost, seljake kao da nitko nije mogao posvaditi; nije bilo radija, a novine su se čitale negdje drugdje. Zato su se katolici slagali sa svojim suseljanima pravoslavicima. Nekako je onda bilo normalno da zajedno ratuju protiv zajedničkog neprijatelja. To je bilo ključno; da postoji *treći* na kome se mogu iskaliti za sve ono što ih je tištalo. *Treći* koji ih je ujedinjavao. Rame uz rame, ruku pod ruku, uho do uha. *Načujem ja da dolaze ustaše, uhvatim svog sus'eda pravoslavca pod ruku i bjež' s njim u šumu!* Kad i taj rat završi, lijepo će živjeti do sljedećeg, 'postmodernog' rata, kad će neobjašnjivo izgubiti pamćenje. Kad neko zlo uđe u narod. Neće više biti trećeg na kojeg bi zajednički udarili. Seljani će možda biti i Hrvati, što su tada, dok su s pivom u ruci sjedili na stepenicama ispred trgovine, početkom sedamdesetih, potiskivali u sebi. To 'potiskivanje' sad će, pritisnuti svojom nesrećom, uvijek rado naglasiti. Glas će im podrhtavati od probuđena ponosa i nataložena poniženja. Navodit će ono što su čuli na radiju i televiziji kao svoje riječi. To što će netko drugi razjarena lica izreći na televiziji bit će baš ono što je i njima samima dugo čamilo na dnu srca, samo što, eto, za razliku od njih, govoru nevičnih i pomalo zatucanih, ma pravih prtlješa, srećom ima onih koji su ipak vičniji

govoru, pa nek onda oni govore. Ići će u crkvu, ali sada negdje drugdje, puno dalje od Slane ili Glinske Poljane, s najlonskim vrećicama u čvornatim rukama, jedan po jedan ili u skupinama, pristizat će u Veliku Goricu, Zagreb, Ivanec, Varaždin, Opatiju, Rab ...

Priča o Paunašu

U crkvu ulazi jedino zvonar Nikola, inače podvornik u školi, što nitko ne drži protuslovljem, da vidi je li sve u redu, da ju počisti ako treba i da pozvoni. Međutim, ne sjećaš se da su crkvena zvona ikad zvonila češće od jednom godišnje, kada bi Nikola odbacio svakodnevne podvorničke prnje i obukao svečano ruho. No o tom ćeš poslije pripovijedati. Jednom je Nikola unutra ulovio ćuka i donio ga tebi. Mislio si da je to sova. Nikola te odmah razuvjerio, objasnio razliku. Stavio si ćuka u drvarnicu i svakodnevno mu donosio vodu u limenčici od paštete. Nudio si mu i kruh, no nije ga ni taknuo, a vodu je redovito prolijevao. Ne sjećaš se što je poslije bilo s ćukom. Vjerojatno je uginuo. Kao u jednoj dječjoj priči što si ju, možda baš tada, čitao, o golubu Paunašu? Znaš samo da niti jednom, dok ste ga držali u drvarnici, nije zapiskutao. Tek bi pokatkad otvorio oči, sporo, umorno, i ponovno ih zatvorio. Nisi ga se usudio doticati jer si čuo priče da je ćuk vjesnik smrti. Ako noću oblijeće oko nečije kuće i tužno piskuta, to je siguran znak da će netko od ukućana umrijeti. Možda ti je zato i bilo drago što niti jednom nije zapiskutao iz tame svog zatočeništva.

Tri okusa

Crkva otvara svoja vrata tek jednom godišnje, na *Spasovo*, kada se i pravoslavci i katolici zajedno zabavljaju na *proštenju* ispred crkve. Dođe i pop iz petrinjske parohije, a za njim, u crkvu, uđu samo pravoslavci. Ne svi, neki ostanu ispred. No kako su opća gužva i veselje, ne zna se tko je zapravo ušao. Ne zna se ni zašto. *Idu drugi, pa idem i ja*. Tako se misli. Možda je ušao i koji partijac, ne zna se. U crkvi je tamno, svjetlost jedva da prolazi kroz vitraje, nosnice udišu opojni tamjan, uši se izdužuju dok traje liturgijsko pojanje, ušilje se poput plamena voštanice. Kad začuješ zvonjavu, zamisliš Nikolu u svečanu odijelu. Svjetlucaju njegovi srebrnkasti brkovi, nabiru se bore na čelu. Vjerojatno se znoji. Da ne ispusti konopac, da zvono ne pomahnita i ne uznemiri puk. Nije lako njemu, šezdesetogodišnjaku, potezati zvono. To bi trebao činiti netko mlađi. Ali nema mlađih za taj posao. Nekad se zbog odlaska u crkvu gubilo zaposlenje. Sada se ne gubi, u crkvu jedva da se i ide, no nikad se ne zna. Zlo može otpočeti već sutra. Treba biti spreman, i ne povlačiti vraga za rukav. Nitko ne

zna u kakvu se rukavu vrag krije. Nikola misli da to nije pravi razlog. To je nešto što ima veze s ljudskom dušom. Mladi je, najčešće, nemaju. Nju treba steći. A vraga se ne bi bojali da idu u crkvu. Vrag i Bog, to im je isto. Ništa. Dio psovki. Nema ih. Idemo dalje, večeras je zabava u domu, ideš li sa mnom? Kažu. Što će govoriti poslije, kad zlo stigne, vidjet će se. Mladi će ostarjeti, biti drukčiji. U očima će im sijevati promašeni život. Nekoga će trebati optužiti. Dižem svoj prst i upirem ga u tebe. Ti si kriv. Zbog tebe nisam. Moj prst, zaboga, gori. Nikola je prestar da bi ga ičega bilo strah. Uostalom, nitko mu ništa ne zamjera. Radi u školi, čisti, cijepa drva, loži peć, kosi travu, provjetrava crkvu, čisti golublji izmet, zvoni kad ustreba. Miran čovjek, zamijetiš ga u toplini učionica zimi, u zvuku cijepanja drva, u pokošenoj travi ljeti. Tebi je *spasovsko* proštenje jedinstvena prilika da zajedno s ostalom seoskom djecom kušaš sladoled. S papirnatom novčanicom od pet dinara u ruci zastaneš ispred prodavača zasjelog u sjeni lipe tik pred ulazom u crkveno dvorište i prstom pokažeš koji sladoled želiš. Mogao si učiniti sljedeći izbor: čokolada, vanilija ili jagoda. Tri boje, okusa.

Sladoled bi jeo još samo kada biste išli u Petrinju ili kada biste, putujući tvojoj baki u Viduševac, prolazili kroz Glinu. Tu biste uvijek zastali da pojedete sladoled. Od vanilije, čokolade ili jagode. Svaki se užitak, tako, diskretno ponavljao.

‘Nemoj jesti prebrzo’, rekla bi ti uvijek brižna majka. ‘Prehladit ćeš grlo!’

I to te, na neki način, vraća na početak priče. Kako god da započneš, u priči se zatekne majka. Sjediš na biciklu, cerekaš se, a majka se usiljeno smiješi: što se zapravo dogodilo?

DJEČAK S CRKVOM U POZADINI

Fotografija u boji, jedna od prvih koje je otac napravio nakon duge serije crno-bijelih. Obrubljuje ju bjelina, koja počinje rasti u donjem pravokutniku fotografije, a zatim se penje, prodire, raspršuje sadržaj fotografije kao što svjetlost nakon otvaranja vrata raspršuje mrak u sobi (dolazi majka i drmusu te, *hajde, ustaj, vrijeme je!*). Zato su i boje blijede, isprane, čini ti se da je to zapravo *polaroid* fotografija, što te dovodi u nedoumicu: tko je zapravo autor fotografije? Otac? Ne.

Stojiš u samom središtu fotografije i imaš neodređen izraz lica; ne može se reći da ti je ozbiljno, ali niti da se osmjehuješ. Jasno ti je koliki si napor ulagao kako bi sebe predstavio svijetu; namještao bi se, grčio, no uspjeh nije nitko jamčio. Ispod desne ruke držiš loptu; ponovno se, dakle, razbacuješ tim svojim okruglim simbolom moći.

Ljeto je i na sebi imaš svijetloplavu pamučnu majicu s kratkim rukavima, kratke hlače od kepera i plave platnene tenisice domaće proizvodnje. Na prednjoj je strani majice šaljivi crtež dječaka s izbuljenim očima koji se nečemu smije. Pokraj njegove glave, u oblačiću, poput onih u stripovima, piše *Gulp!* U tom trenutku ne znaš da je to onomatopejična riječ iz engleskog jezika, misliš da je to njegovo šasavo ime, a možda ništa ne misliš; sličica ti se jednostavno svidjela.

Na koljenu tvoje desne noge nazire se rana stara nekoliko dana, posljedica pada ...

Na samom si rubu voćnjaka s jabukama i tek pokojom šljivom bisticom. Ne znaš koje su sorte te jabuke, stabla su stara, možda i pedesetak godina (sadili su ih istodobno s gradnjom škole), veoma razgranata, a plodovi su različitih boja i oblika. Sad ćeš ih razvrstati po onom glasovitom kineskom modelu klasifikacije:

1. crvene jabuke; 2. srcolike; 3. veoma slatke; 4. jabuke nalik tikvicama; 5. žućkastozele jabuke hrapave kore i opora okusa; 6. velike crvene jabuke, takozvane zimske, jer mogu dugo stajati i ostati svježije i sočne; 7. kisele, nedozrele jabuke ...

A tu je, gotovo da si ju zaboravio, no ona se i ne vidi na fotografiji, jedna stara visoka kruška *tepka*, tako su ju zvali, a čije je plodove svakog ljeta, sagnut pokraj bunara uz koji je kruška rasla, sa zemlje pobirao muž žene od koje ste često dobivali ... kupovali ... ne znaš ... svježi i dimljeni sir ... Slijedi pričica o beraču krušaka i Smrti.

Kruška i Smrt

Priča počinje izravno, bez oklijevanja i opisa starčeva života. Sama riječ *starac* sve kaže. No kažeš li *dijete*, što kažeš? Ništa. Reci: *starac*. Reći ću. O starcu se gotovo ništa ne mora kazati doli da bere kruške. Nepotrebno je rasipati riječi kad se sve zna. Djelomice priča zahvaća i tvoj život, kao što je on dijelom mnogih drugih priča. Čim se rodiš, već netko pripovijeda o tebi, postaješ dijelom njegove priče, zatim on, ovaj starac, ili ona, neka žena, umire, ti nastavljaš, a nakon i tvoje smrti taj se krug kazivača tvog života širi, ili suzuje. Ovisno o tome što činiš, ili ne činiš. U ovoj se priči pojavljuješ kao mali svjedok, onaj koji je zapamtio jednu rečenicu, koji se ne može osloboditi slike starca i kruške, bizarnog opisa nadolazeće smrti. Dijete si koje kroči kroz vlastito, zamršeno kazivanje. Starac je svake godine brao školske kruške i pekao rakiju *kruškovaču*. Poneka bi se boca našla i u vašem kredencu u kuhinji. Kredenc je zelene boje, sa staklima prošaranim cvjetovima od mliječnog stakla. Vide se šalice za kavu, porculanski servis dobiven na dar koji nikad ne napušta kredenc. Gosti dođu, sjednu za stol, i ne dočekaju porculanski servis. *Bit će za tebe, kad se oženiš*, kaže netko, ali ne znaš tko. Jedno je sigurno: sebi to nikad ne bi rekao. Kad svrati Pepa, školski tajnik, i donese pozdrave iz matične škole, dobije čašicu kruškovače. Pepa veli: *još, Štefa, prosim!* (misli na majku). Kad svrati listonoša koji izgleda kao Mišo Kovač i donese novi broj *Studija*, on ništa ne kaže, nakloni se poput Tatija i ispije jednu čašicu stoječki. Da uzmogne, crvenih obraza i ufitljenih brkova, biciklom obići još nekoliko sela. Gledaš njegove crne, jake brkove ovlažene netom ispijenom rakijom. Već stavlja kapu na glavu i uz vojnički pozdrav odlazi. Nekoliko dana prije no što je starac, berač krušaka, umro, rekao je svojoj ženi kako osjeća nekakvu *krušku* u prsima, kao da je zapela negdje na putu od grla do želuca i ne miče se, tako je taj starac, nesklon riječima, metaforama, definirao svoju bol, zapravo smrt. Tu je rečenicu mali svjedok zapamtio i od tada ju nastoji protumačiti. Kruška je, tek iznjedrena iz krošnje, neraspadnuta, tvrda, starcu nudila najprivlačniju od svih slika smrti: slatki, zavodljivi plod u kojem je tinjala klica života. Posegnuvši za životom, dobio je smrt. Nije mogao birati, smrt je već odabrala njega. I to samo zato da bi pokušala nadići samu sebe pripovijedajući, kroz starčeva usta, još jednu narcisoidnu priču. Sa svakom tom pričom ona bi živjela dalje. Starac bi pak već lijegao na postelju, kočio se, trzao nogama. Zjenice bi se ledile, koža zatezala, žutjela, osipala mrljama. Usta bi valjalo podvezati, da ne zjape prazninom. Jer dođe dijete i uplaši se: *zašto ovaj starac više, a ništa se ne čuje?*

Iz priče *Kruška i Smrt* ponovno silaziš u dvorište, u onaj njegov rub koji je ujedno i rub omanjeg, prašnjavog školskog igrališta, podijeljena na dva polja za igru *graničara*, vjerojatno najidealnije igre na području nekadašnje *Vojne krajine*. Voćnjak ograđuje drveni plot, star i mjestimice prekriven mahovinom.

Plot dijeli školsko imanje od imanja susjeda Josana i babe Jage. Koji žive prekoputa školskog voćnjaka, na padini. Na njega obično puštaju svinje, gdje i krave. Katkad si, zajedno s babom Jagom, čuvao krave. Tada bi ona iz svoje torbice izvadila komad slanine i crnog, domaćeg kruha.

Jeli ste u tišini, naslonjeni na plot i promatrali krave koje su mirno pasle.

Dugo si mislio da je Ivan Jagin i Josanov sin. Poslije si doznao da su Ivana njegovi pravi roditelji napustili kad je bio veoma malen ... Josan i Jaga su ga prigrlili ... Sve svoje siromaštvo odlučiše podijeliti s njim ... Josan svoju boračku mirovinu ... A Jaga ... neki višak ljubavi ... ima to čovjek u sebi ...

Biti napušten: kako to usisava vedrinu.

Ivo se rijetko igra s tobom, nekoliko je godina stariji i pun obveza koje ti ne poznaješ... Možda i pun očaja ... Kao da je oduvijek bio odrastao ... Nikad nije bio malen ... Nije bio sin koji je primao očeve batine s nekom neobičnom radošću ... Kojeg je majka poslije milovala ... otirala suze ... I sada je, nakon gotovo trideset godina, isti ... Možda je besmrtan ... Ivo je to shvatio i zato, katkad, pije ... Ne možeš biti besmrtan a da ne patiš ... Možda je to razlog, a možda je koji drugi ...

Poslije je Ivo postao zidar, bez stalna zaposlenja, uglavnom bi radio ljeti, s Mićom, još jednim seoskim zidarom. Mićin mlađi brat Darko bio ti je najbolji prijatelj. Mićo i Ivo dijelili su sve poslove, bili često pozivani zbog radišnosti i umješnosti, a jedina im je mana bila to što su ... pili ... Kako su godine prolazile, a nijedan se nije oženio, činilo se da naočigled propadaju: Mićo se nije brijao, a Ivina je koža zbog pića potamnjela ...

Prije no što će rat buknuti Ivo započne graditi kuću za sebe u susjedstvu pravoslavne crkve, na onom istom imanju gdje si se družio s njegovom pomajkom. Kuća kao izraz nade.

Obećanje. *Obećavam da ću se smiriti. Neću piti. Napraviti ću kuću i biti sam sebi gazda.*

Uskoro su kuće u selu redom gorjele. Začetak Ivine kuće ipak nisu dirali. Ivine su ruke bile ugrađene u mnoge kuće u selu. Nije se pitao čija je koja. Ivo je bio majstor. Uz majstora ide

šutnja puna poštovanja.

Ivo i Mićo, kao neka iznimka, da li zbog suviše čvrsta prijateljstva, odnosno zajedničke izopćenosti iz svijeta ljubavi, nisu našli svoje strane u ratu koji je uništio njihovo selo.

Ivi su rekli: *dođi, zar ne vidiš kakvi su ti naši susjedi, budi s nama*. Mići su rekli: *dođi k nama, zar ti sad nije jasno, što ti je otac sve ove godine govorio?* Ivo i Mićo spremno, bez oklijevanja, kažu: *ne, mi smo majstori, zidari, mi gradimo*.

I tako. Lutaju su od jedne prognaničke postaje do druge, žive od pomoći drugih, povremeno rade, opijaju se još više pretvarajući se u sablasti, u tužne alegorijske slike nečega što nije bilo alegorija. Njihove hrapave i besposlene ruke leže oborene tugom na stolovima gostionica i osjećaju kako u njima bridi neka vatra: dlanovi bi ih zapekli kad god bi neka kuća koju su zajednički gradili nestala u plamenu. Moglo bi se još štošta reći o Mići i Ivi, navlastito o Mići, čiji se brat našao, kako se ono običava reći, na *drugoj* strani. I kako je Darko Mići postao *Drugi*.

Iza tvoje glave, na toj fotografiji ispranih boja s početka priče, bjelasa se pravoslavna crkva, podrhtava na treperavom podnevnom suncu. Seljaci će uskoro doći, okupiti se ispred nje, ako je proštenje. Ako nije, onda neće. Odgodit će to okupljanje za neki drugi put. A hoće li tog okupljanja ikad više biti, sad se ne zna. Dotad, sjedit će na stepenicama ispred trgovine, na drvenim stolcima u seoskom domu, kod svoje kuće na pragu, ili ispod hrasta u polju, na rasprostrtoj plahti. Negdje će već sjediti i udisati ljepotu života. S njihovih čela i leđa slijevat će se znoj, no on se otrpi, i ide se dalje. Ako se i posiječeš srpom, tijekom žetve, i to se otrpi. Otrpi se i svađa sa susjedom koji se usudio natovarenim kolima prijeći preko tvojeg imanja. Vidi dubok trag. Prst stane u njega. Zatim padne noć, kao u nekoj paraboli, već je prošlo dvadesetak godina, više ne stojiš u školskom dvorištu s loptom ispod ruke, nema više tvojeg simbola moći. Koji su ti bili prijatelji, više ne dolaze, koji ti nisu bili prijatelji, sada se stišću blizu tebe, a ti ne znaš tko su. U igri obrtanja sve je sad pronašlo neko drugo mjesto: dječak, lopta, crkva, voćnjak, kuće.

DJECA I SPOMENIK

Tebe ovdje, među ovim dječacima i djevojčicama, nema (osim ako se ne prepoznaješ u jednom od dječaka okrenutih leđima). Prožima te nelagoda što kaniš govoriti o događaju u kojem nisi izravno sudjelovao, ali koji je zabilježen na fotografiji. Tješiš se da tako možeš dati objektivniji prikaz, kao netko tko je sve promatrao sa strane i bolje mogao vidjeti što se događa. Gledaš fotografiju i odjednom na stvarnost gledaš onako kako to fotografija želi. Ono što misliš o toj stvarnosti potpuno je nebitno. Da bi razumio fotografiju, moraš se odreći sebe. Misлити kao ona. Jer postao si njezin rob, njezina usta. Za ovu ne možeš čak ni reći da si bio ondje, na mjestu uhvaćenom pogledom, a jedino sa sigurnošću možeš tvrditi da se samo sjećaš fotografije, koje sad više nema. Nekomu se nešto događalo, i ti si to jednom prilikom vidio. Zatim si se oslonio na sjećanje: jedino što je pouzdano, neotuđivo u životu. Znaš da je to bilo na toj fotografiji. Ona te već odavna bijaše posvojila, ne moraš joj se više nuditi, laskati joj kako bi o njoj govorio. Držao si ju u ruci bezbroj puta i sad, i kad ju sad poželiš vidjeti, kao da ju vidiš. Što je posve moguće. Iz nepostojeće točke, iz okvira ispunjenog zrakom, počinješ govoriti o nepostojećem objektu. Nevidljivo kreće k nevidljivom.

Svu tu djecu tada, tisuću devetsto sedamdeset i četvrte godine, dobro poznaješ. Dvadeset i četiri godine poslije više se ne možeš sjetiti niti jednog imena, pokušavaš, natucaš, možda bi i mogao navesti nekoliko, ali misliš da bi pogriješio, mogli bi se uvrijediti, ti sada već odrasli ljudi, opaljeni strašnom nesrećom. Ne možeš reći da ti je drago što se ne sjećaš tih imena, ali čvrsto vjeruješ da će ta imena, prije ili poslije, ma vjeruješ u to, isplivati iz tame, zabljescuti u tvom pamćenju ... pomoći ti da ono što tada nisi razumio vidiš jasnije ... 'u pravom svjetlu' ...

Zato i nećeš reći da je djevojčica koja briše crnu mramornu ploču s imenima poginulih boraca Ivanka, da je Ljilja ta koja mijenja cvijeće u vazi s desne strane spomenika, da Željka grablja lišće, da Mara stoji s kantom u ruci, da Joža, sagnut i okrenut leđima, pere podnožje spomenika, da Darko stoji sa strane i nešto opsceno dovikuje djevojčicama ...

Tko zna kakav bi kaos započeo da im pomiješaš imena?

Iako pouzdano znaš da je Mara bila nešto punija djevojčica s dvije krasne pletenice boje meda i krupnim, ispucalim usnama preko kojih je rijetko kad nešto suvislo prešlo, ne bi se usudio tvrditi da to, na fotografiji, doista jest ona, a ne neka druga.

Slično bi mogao reći i za Ljilju, koja je bila jedna od rijetkih djevojčica s kratko podrezanom kosom. To je sve što o njoj možeš kazati.

Za djevojčicu koja grablja suho lišće napisao si da je Željka. Kada sad malo bolje razmisliš, misliš da tada nisi poznao niti jednu Željku.

Djevojčica na ovoj fotografiji samo je jedna djevojčica kojoj se ne možeš sjetiti imena.

Za Jožu si pak uvjeren da je to on. Samo je on imao plavu kosu, kao i njegova sestra Katica, i svijetloplave, bezazlene oči. Ne znaš jesu li te oči potamnjele tijekom godina. Posve sigurno jesu: vidiš Jožino tijelo kako pada izrešetano mecima. Žurno ga odnose s bojišta, tješe ga da to nije ništa (a u mislima već vide križ s njegovim imenom i buketom crvenih i bijelih ruža) i jedva jedvice ga skrpaju, tako da je Joža sad tek krpena lutka s očima bez sjaja koja s mukom sjeda u automobil i vozi do svoje uništene kuće koju će pokušati ponovno izgraditi.

Darka zapravo uopće nema na fotografiji, izgubio se negdje, ili dangubi po dvorištu, samo se čuju njegov podrugivački, lakrdijaški smijeh i hihotanje djevojčica kada im, što mu nije bilo strano, pokaže svojeg *veseljka*. Darko je, vjerojatno, i u ovaj rat krenuo sa svojim veseljkom, tom kitom vječite neozbiljnosti, mrtvačkoj ozbiljnosti svijeta usprkos.

Spomenik nalikuje brojnim sličnim spomenicima koji obilježuju događaje iz NOB-a, veoma je jednostavan: fini beton tvori okvir za središnji dio, mramornu ploču s urezanim imenima seljana Slane i Glinske Poljane, žrtvama fašizma. *Slava im*, piše na kraju popisa.

‘S obje strane spomenika nalaze se dvije betonske baklje, a na vrhu se koči plastična crvena zvijezda’ (opis iz đачke bilježnice).

Svi koji sad uređuju spomenik i cvijetnjak svečano su odjeveni; na glavama pionirske kape, a oko vrata crvene marama što cijeli prizor boji finom dozom humora, kao kad bi se, primjerice, članovi filharmonije, u svečanim crnim odijelima i bijelim košuljama, latili čišćenja glazbene dvorane neposredno nakon završetka koncerta. Usporedba se može doimati nategnutom, ali ti dječaci i djevojčice su sve do maloprije pjevali pjesme o slobodi, o domovini, recitirali pjesme o malim pionirima, glumili u igrokazu na školskoj priredbi u povodu Dana Republike.

Kao što si rekao, tebe na ovoj fotografiji nema, ispred nje si, odnosno nisi siguran gdje si zapravo jer je fotografija nestala, nema je; u stvarnosti prošlog trenutka u drugom si kutu cvijetnjaka, gdje razgovaraš s Jasnom i Vesnom, i upravo se spremate za zajedničko

fotografiranje, još jedan oblik nestajanja, ali to je već druga priča, za koju znaš tko će ju ispričati, što ne možeš reći za ovu.

Jer ako već nisi bio ondje, tko je onda sve ovo ispričao, i na temelju čega? Fotografije, je li, više nema, a tko se uopće još može pouzdati u pamćenje, i to onoga što je bilo na fotografiji? Svi su već siti laganja i izmišljanja, pa ipak žude za još, još. Pričaj dalje, izmišljaj, kao da kažu, šapću ti na uho, golicaju zmijskim jezičkom.

GRUPNI PORTRET S DJEČAKOM

Ova te fotografija uznemiruje – ne možeš ju protumačiti. Nekakav ‘grupni portret’, a to je, u dvadesetom stoljeću, uvijek uznemirujuće. Zapravo, to i nije portret: tek se grupa ljudi, u ovom slučaju djece, slučajno zatekla. Na određenome mjestu, u određeno vrijeme. Samo, kako odrediti tko je tko na fotografiji?

U ruke uzimaš, ni sam više ne znaš po koji put, njezin prazni, bestjelesni oblik, prevrćeš ga, nevidljivog, u rukama, stvarnim i osjetljivim, propituješ zagonetna lica na njezinoj površini, sve te krhke figurice koje uspiješ ili ne uspiješ izroniti iz sjećanja, i pokušavaš, uzaludno, ispričati njihovu priču.

Budeš li pritom odveć sentimentaln, zalijepit ćeš se za neku slatku djevojčicu, možda još prije za njezine bombone, baljezgat ćeš o osjećajima koje si gajio prema njoj, tada kada ti ljubav uopće nije padala na pamet, izvlačit ćeš iz riznice svog čitateljskog iskustva najsladunjavije izraze, rijetke, profinjene pridjeve i čudesne metafore kako bi opisao osjećaje koji su te tada prožimali. A znaš, bilo je to jedno obično ništa.

Ako, naprotiv, zabrazdiš u studene vode ironije i sarkazma, s tim svojim novopečnim uzdignutim nosom na sve svoje male kolege gledat ćeš svisoka, ta oni su ipak, ruku na srce, tek obična seljačka djeca, a ti si učiteljsko dijete, fin si i pametan, kad se šališ s njima, neka to bude s odmakom, ne dopusti da te smijeh pojede, u šalu unesi otmjenost, na njihove provokacije uopće ne odgovaraj i time pokaži da si nadmoćniji, da si ti onaj koji se zadnji smije, iako možda ne zna čemu.

Osim sentimentalne, ironične i sarkastične kupke, tu fotografiju zapljuskuju još svakojake druge nejasnoće. Recimo: tko je na fotografiji? o čemu je? kad je snimljena?

Idi redom.

Skupina djece, školaraca, đaka, zatečena je dok prelaze preko jednog od drvenih mostića na Plitvičkim jezerima. Među njima i ti. To je taj ključni ‘događaj’. Ništa drugo, ništa posebno. Postoji, međutim, i drugi, čija sjena pada na prvi, zamućuje ga, naizgled čini važnijim.

Ono što je prethodilo, truckava vožnja autobusom, šum vrećica čipsa i cmrkanje soka iz tetrapaka, povraćanje, pjevanje popularnih pjesama, itd., glatko ćeš preskočiti. Svi su ti školski izleti manje-više isti. Preskočit ćeš također opis Plitvičkih jezera, u takvu se

stilističku zamku ipak nećeš dati namamiti.

U gomili djece, raštrkane, okrenute leđima, poluokrenute, pogleda uperenih u fotografa, nagnutih nad vodu, kroz koju, poput svečanosti, promiču jezerske pastrve, tražiš sebe, jer na svakoj fotografiji uvijek najteže pronalaziš sebe; ti si onaj koga drugi opisuju, koji postoji samo zato što i drugi postoje i svjedoče o njemu: komu bi, na primjer, u pustari mogao ponuditi sebe, riječi, svoju ljubav?

Potom vidiš: dječak si u bež jakni od balon-svile sa šarenom kapom futačom (ona s vunenom kuglicom na vrhu), ruke si zavukao u džep hlaća. Oko tebe djevojčice hodaju u kratkim kaputićima, balonerima ili vunanim vestama na kopčanje, i obveznim bijelim štramplicama. Dječaci trčkaraju, s kapama ili gologlavi, u jaknama ili vestama, svakako ne u štramplicama. Dječaci trčkaraju, djevojčice hodaju, učitelji ukočeno stoje, oprezno predviđaju što bi se sve neugodno još moglo dogoditi.

Neka sjena pada na prvu fotografiju, ova tamni, postupno nestaje, ustupa svoje mjesto drugoj, briše ju: to je ono osjetljivo mjesto. Mjesto brisanja, potiranja, nestajanja, ispadanja.

Posjetom memorijalnom parku Kozara, razgledavanjem Džamonjina golemog spomenika, završava taj đачki izlet iz početka sedamdesetih. Sjedite, vas dvadesetak, na stubama i slikate se za uspomenu. Iznad vas se uzdiže valjkasti, izbrazdani spomenik u čijoj ste se nutrini do maloprije igrali. Posvuda je odjekivao vaš smijeh. Ne znate što bi taj spomenik trebao predstavljati. Dok vam je vodič tumačio, skrivali ste se u labirintima spomenika, vrištali, zavijali poput vuka ili hukali poput sove plašeći djevojčice. Ionako vam tada ništa ne bi bilo jasno, kao što ti nije ni sad, dok ovo pišeš.

DJEČAK I DVIJE DJEVOJČICE

U tvoj oboreni pogled na fotografiji upisan je nekakav stid ... što li ... Zatim otkrih, Miroslove, da si i ti već pisao o barama, o 'gonjenima žudnjom i strašću', a ja samo htjedoh reći ... htjedoh spomenuti ... tu svoju epizodu s barom ... dovesti ju nekako u vezu s tom fotografijom ... a usput reći ... slatko se ... vragoljasto osmjehnuti ... kao da u tome ima ...

Tog je ljeta u Viduševcu palo puno kiše ... A onda pripržilo sunce... Dolje, ispod bakine kuće, na pokošenoj livadi, iza 'rastika ... kao posijane ... nikle bare ... tople ... ma što ... vruće ... kao *Pišaća* ... Ljeskaju se i zovu ... Do rijeke Gline treba sat vremena pješaćiti ... A ionako ne bi vas pustili ... troje šašave djece ... same na kupanje ... Već ste više puta slušali priču kako se ... ta nesretna djevojka ... utopila ... Zato ste ... što drugo ... Dobra je i ona ... bara ... Niste mogli odoljeti ... tom izazovu ... Svukli ste se i ostali samo u bijelim gaćicama, ti i te dvije djevojčice ... Rođakinje ... nikad nisi bio siguran jesu li ili nisu ... Bacili ste se u tu toplu kaljužu ... jedva da vam je dopirala nešto iznad koljena ... prskali se mutnjikavom vodom ... vrištali ... Djevojčice su prskale dječaka, a onda je on trčao za njima ... Voda je prskala ... mutna i puna dječje strasti ... Sve to događalo se u slatke godine malih razlika ... bez natruha o branjenim slastima odrastanja uz rođakinje ... Ali o tim su avanturama sa svojim vragolastim rođakinjama već pisali ... ma čitali ste ih ... te vrckave priče na rubu prijestupa ...

... Onda se vratih fotografiji ... Rano je ljetno poslijepodne, sjene kratke, zaobljene, prianjaju uz figure dviju djevojčica, i dječaka koji u tom trenu obara pogled ... rekli smo ... od stida ... Na kosini brežuljkasta dvorišta prvi s lijeva stoji on, do njega Mirjana i njezina mlađa sestra Zrinka.

Prvo prođeš pokraj njihove kuće ispred koje raste divlja trešnja, a onda i pokraj bakine. Tu, dakako, uđeš u dvorište, prođeš kraj dudova stabla te jedne sitne, povijene i kvrgave šljive. Nikad ništa od nje.

Te bosonoge djevojčice možda su i tvoje rođake, jer imate isto prezime. Zato i njihova oca baka zove Rođak, kao da mu je to ime. Nikad ne kaže *susjed*, kao da riječ susjed ne postoji. Postoje *rođaki*. Mirjana Rođak tvoja je vršnjakinja i ide u četvrti razred osnovne škole, a Zrinka, njezina sestra, u prvi. Mirjanina je kovrčava kosa tamne, gavranovske boje, a Zrinkina ravna i svijetla poput boje prezrela žita. Možda i nije tako, ali želio si naglasiti tu

fizičku suprotnost između sestara. Možda si želio reći kako Mirjana ima pogled *skeptika*, a da je njezina sestra jedna obična ... ne nimfeta nego ... *naiveta* ... ali nisi ... stid te tako brzopotezno ... olako nekoga ocrtati ... s dvije-tri osobine ... i onda se svatko u tome može prepoznati ...

Haljinice su prava priča koja ne skriva svoje skriveno značenje ... Krenu od ramena i spuznu do koljena ... gdje podrhtavaju ... u naborima ... u igri s nogama ... Šare na njima izbjeljuje sunčevo blještavilo ... Pred tvojim očima ti ušiveni ili naslikani cvjetići venu ... skupljaju se ... i naposljetku nestaju ...

Djevojčice škilje, vjerojatno im sunce ide u oči, a one su neodlučne – *hoćemo li ga pripustiti unutra ili ne?* Stišću usnice te kao da, zajedno s očima, izražavaju nepovjerenje prema onome koji ih promatra i kani ih fotografirati (skeptična M. napućila je usne, ne vjeruje da će išta od toga biti ... sunce je prejako ... a zatim ... tko zna ... uvijek se nešto upetlja u život ... sudbina ... loša sreća ... rat ... fotografova nespretnost ...).

Iza vas se nazire pročelje bakine kuće od crvene cigle s drvenim ganjkom, usječene u brežuljak. Na vratima bi mogao stajati djed, naslonjen na drvena vratašca i promatrati vas. Mogao bi i ti stajati pokraj njega ... Razgovarali biste ... Možda i o Drugom svjetskom ratu, o kojem on najradije šuti ... Zagrcneš se ... pomisliš na nešto drugo ... kroz sjećanje sijevne ... *možda ipak treba drugi, pogodniji izraz* ... Kroz sjećanje se *probije* ... *da to je dobro* ... slika djeda na otomanu u ljetnoj kuhinji u podrumu kuće ... Teško diše ... znoji se ... prsa se nadimaju ... Zbog sparine, i zbog astme koja će mu, deset godina poslije, zauvijek uskratiti disanje.

Još uvijek gledaš preda se, i tko zna koliko će to još trajati (starjet ćeš, Doriane, a nećeš to zamjećivati, sebi ćeš biti jednak, a ostalima drugačiji), na sebi imaš svijetlu košulju kratkih rukava i kratke hlače, a ispod desne ruke stišćeš plastičnu loptu, imitaciju košarkaške.

Lopta kao simbol tvoje nadmoći ... ti si onaj koji posjeduje ... koji može nešto ponuditi ... uspiješ li se otrgnuti iz ukletog dvorca svoje djetinje sebičnosti ... predmeta koji se gomilaju u carstvu samoće i tišine ... jer stavi uho na lice fotografije ... osluhni ... ništa ... ni vjetar ... samo tišina ...

Pitaš se: ne dolaze li se tvoje rođakinje igrati k tebi zato što ti imaš loptu, ili neku drugu igračku, a one nemaju; ne igraju li se s tobom samo zato što u blizini nema nikog drugog s kime bi se igrale? Zatim se zapitaš: a tko postavlja tako bolna pitanja?

Mirjana i Zrinka ipak nisu bosonoge, sad si se sjetio, izoštrilo se tvoje unutarnje oko: imaju čiste bijele dokoljenke i plave, plastične sandale na nogama. Čini se da i ti imaš bijele dokoljenke. Eto sličnosti između tebe i tvojih susjeda.

MAJKA I AUTOMOBIL

Sjedi za upravljačem automobila Zastava 125 PZ i osmjehuje se. Samo što nije stisnula papučicu, prebacila u prvu, krenula ...

Zapravo, ništa ne znate.

Vidi se samo prednji dio automobila, ne znate kreće li se ili miruje. Vjerojatnije je da miruje. Inače ne bi bila okrenuta prema vama, u poluprofilu, i tako se lijepo osmjehivala. Bila bi u grču, ozbiljna lica, usredotočena na cestu. Jer se boji, u mislima premotava film o automobilskoj nesreći ... Unesrećene izvlače iz smrskana automobila ... Tu su potom kratki kadrovi žena u crnini ... muškaraca ozbiljnih lica ... tihi razgovori po kutovima dvorišta ... pije se rakija, voćni sok i jedu domaće dimljene kobasice ...

Kad je posljednji put pokušala voziti – a bilo je to u bijelom *fíci*, potkraj šezdesetih, kada u selu nije bilo nijednog auta, kada je najveća pogibelj prijetila od krava koje se, idući putem, brane od nasrtaja muha snažnim zamahivanjem glave – završila je u grabi. Otac ju je uporno pokušavao naučiti, no ona je odustajala sa svakim mukotrpno svladanim zavojem, svakim skretanjem prema grabi. Zapravo, u njoj se nikad nije probudila želja da ovlada vozilom, i u tom izostanku želje vidjelo se da nikad neće voziti auto. Međutim, to ju ne priječi da sad sjedi u njemu, ruku elegantno položenih na upravljač, i pozira. Dapače, odustajanje od vožnje, izostanak napetosti, cijeli prizor boji nenamještenom opuštenošću.

Na sebi ima bijelu končanu majicu kratkih rukava, a vrat joj resi crna ogrlica.

Prozor na automobilu dopola je spušten i malo podalje, iza auta, vidimo drvene vratnice te dio izbrazdana stabla kruške. Katkad si ležao u hladovini te kruške, a niti jedna nije nikad pala na tebe. Bijaše to veoma stara kruška, izjedena i iscijeđena, služila je tek tomu da ljeti pruži utjehu malom komadu zemlje oko sebe, u vrijeme velike žege, raspucavanja zemljinih šavova.

Kada bi vam pogled, ili bolji objektiv fotoaparata, omogućio da vidite dalje, vidjeli biste kuću djedova brata Andrije, koga zovemo Strikan. Sad tu kuću više ne vidite, pa ma koliko se naprezali da kroz gusto grmlje nešto ugledate. Dakako, to ne ovisi o vašim očima ili lošem fotoaparatu. Stojite na istome mjestu gdje je prije puno godina stajao automobil i u njemu majka s rukama na upravljaču. Gledate prema kući koje nema. Dolazite svake godine i

promatrate mijene grmlja. No jednom ćete ipak ugledati Strikanovu kuću, izraslu na mjestu ratom uništene stare, drvene kuće. To će se ipak *morati* dogoditi. I eto. Ta nova kuća od crvene je opeke, veća od stare, čvršća, pa ipak se gubi u toj sad odveć prostranoj pustoši.

Nema poznatih glasova, šuma koraka koji se približavaju i ulaze u kuću. Ne sikuću guske, kokoši se ne uklanjaju došljaku u dvorištu. Koji su kolima odlazili u polje po ljetinu, u *'rastik*, pješice, brati šumarice, sada ne odlaze.

Kuća je, konačno, narasla i do tvog oka, no u njoj ne zamjećuješ ništa što bi te proželo milinom, na tavanu te kuće nećeš čučati zgrčen pod zagaravljenim gredama, nagnut nad starim knjigama, sveznadarima, Kumičićevim romanima, svežnjevima od po nekoliko stotina tisuća kuna iz NDH, škrinjom ispunjenom narodnim nošnjama.

Strikan i Strina vjerojatno će dolaziti u tu kuću, kao u vikendicu koju nikad nisu imali, vjerojatno će obrađivati i vrt ispod kuće, brati jabuke za štrudl, očistiti zdenac u kojem se tijekom godina svašta nataložilo, vjerojatno će se i nastaniti u toj kući, zajedno sa svojim još neoženjenim sinom.

Možda će biti tako, a možda i neće.

Međutim, ti i tvoji roditelji (sad opet govoriš o fotografiji) zakopani ste u prošlosti, u danu kad je fotografija bila snimljena, u Viduševcu ste, vjerojatno je subota, ili neki drugi dan u tjednu, tu ste da biste pomogli pri spremanju ljetine, odnosno, roditelji su došli po tebe, koji si tu već desetak dana, kao i svakog ljeta, vodiš krave na ispašu, lutaš brežuljcima, šumom, odlaziš na Glinu u ribolov, slušaš djedove priče o Drugom svjetskom ratu (njegovu domobranstvu koje je odslužio u Petrinji, o tome kako su se seljani skrivali i pred ustašama i pred partizanima, nikomu se nije vjerovalo, bilo im je svejedno odakle nesreća dolazi – ona koja ih zauvijek odvaja od doma, bližnjih, tjera da pogibaju u ime neke nerazumne i nerazumljive ideje), jedeš *debelo mlijeko*, čitaš dijelove iz bakina molitvenika koji je dobila dok je još išla u pučku školu, početkom tridesetih godina, i trošiš vrijeme na najbolji mogući način.

Vrijeme te zauvijek izgubljene fotografije nije izgubljeno sve dok pokreće uspomene kao pomnjivo slagani obiteljski album.

Kada ti, jednom, netko dođe u goste, nakon večere ćeš, želeći prekinuti neugodnu tišinu koja se stvorila pošto ste pretresli sve teme, donijeti taj svoj obiteljski album, staviti ga na stol, listati stranicu po stranicu dajući škrtu objašnjenja uz svaku fotografiju, gosti će biti nemalo

iznenađeni, ta što ih vučeš za nos, kakav je to nevidljivi album što ga raskriljuješ pred njima, o čemu to zapravo govoriš. Još jednom ćeš, crven u licu, prolistati cijeli album i ponoviti objašnjenja, možda te nisu razumjeli prvi put, s ulice dopire automobilska buka, pada kiša, vjetar šumi u drveću, u jednom stanu netko brusi pločice, dijete plače u drugom, glazba odjekuje s prozora susjedne zgrade, sve se to miješa, doista je bučno. Ovaj put će gosti kimati glavom u znak razumijevanja, pogledavati se međusobno, pitati nešto općenito, neobvezujuće, netko će položiti dlan svoje ruke na nadlakticu tvoje i blago ju stisnuti, vidjet ćeš oči koje usporeno žmirnu, zaklopit ćeš taj svoj album, netko će glasno izdahnuti, tvoja će žena donijeti kolače i kavu, još malo ćete, između gutljaja i zalogaja, razgovarati, ali to više nije razgovor, riječi napuštaju svoja značenja i nekamo odlaze, i tebi je jasno da će gosti uskoro krenuti, sjediš za stolom i već ih ispraćaš, dok još sjede i piju kavu, vidiš ih kako odlaze i osjećaš da nisi siguran kada će sljedeći put doći i kada ćeš svoj album moći pokazati nekomu drugom, možda ponovno njima, tko zna.

U najčešćem od svojih rijetkih snova ti ćeš i dalje uporno hodati Viduševcem, ulaziti i izlaziti iz bakine kuće, ljeti odlaziti u vrt, krišom, po krastavce, odnosno jagode, po kruh u dućan kod Mulca, stidljivo, biciklom ili pješice kroz cijelo selo, rumen u licu, znojnih dlanova, povremeno ćeš nekomu, zastalom usred posla da bi te bolje promotrio, mahnuti rukom i žurno produžiti dalje. To nikad neće biti New York ili Dublin (unatoč tomu što su te se duboko dojmili), neće to biti ni Slana ni Petrinja (osim onog čudnog, strahotnog sna u kojem koračaš petrinjskim vrtom punim zmija), nego jedno divno selo, koje sad možda postoji, a možda i ne, nisi siguran, ništa više nije sigurno.

(A dodatnu sumnju u postojanje tog sela unosi i film Antuna Vrdoljaka *Kad čuješ zvona*, u kojemu Viduševac, sa svojom bijelom crkvom navrh brda, 'glumi' jedno drugo banijsko selo, ono opisano u sjećanjima Ivana Šibla na neki drugi rat.)

DVIJE ŽENE

Sadržaj ove fotografije izravno se prelijeva iz prethodne, ne računajući auto i krušku u pozadini, Vrdoljakov film i njegovu rekonstrukciju Drugog svjetskog rata na području Banije. Majka je izašla iz auta, spustila se niz brijeg, gdje ju je, uz stog kukuruzovine, čekala tvoja teta Ana.

Ili je bilo obratno, nakon fotografiranja s tetom uspjela se uz brežuljak, otvorila vrata auta, sjela i vještim pokretom ruke popravila frizuru. Može, rekla je ocu, i njegov je aparat škljocnuo.

Ne znaš što je bilo prije, a što poslije.

Znaš samo to da se sve dogodilo istog dana.

Sudiš po odjeći: u njoj je zatočeno vrijeme.

Tebe, dakako, zanima neispričana priča, majka prilazi teti, teta, na neki način, prilazi majci, namještaju se, majka staje s desne strane, teta s lijeve, o nečemu razgovaraju, ne znaš o čemu, možda tog trenutka i nisi bio nazočan, možda tek hine razgovor, radi prirodnosti, tumačiš prema fotografiji, koje više nema, kopaš po vlastitom sjećanju, znojiš se, izbijaju žuljevi na dlanovima. Majčin je opis jednak kao na prethodnoj fotografiji, čak je i osmijeh zadržala (ima li koja fotografija na kojoj se ne osmjehuje?), kosa joj je još uvijek bujna, sjajna, nije počela sijedjeti, razdjeljak ide sredinom glave, a po jedan uvojak spušta se sa svake strane glave.

Tetino je lice u poluprofilu, čini se pomalo smiješnim, prstima desne ruke ovlaš dotiče lice, usta su joj poluotvorena, kao da nešto uzvikuje, poput gospođica iz romantičnih komedija tridesetih godina koje su zatečene nečijim pomalo drskim komplimentom te im se iz usta otelo jedno dražesno *ah!* Ili, da budeš radikalniji, nalikuje onim TV reklamama u kojima se muškarci zadovoljno glade po licu nakon upravo obavljena brijanja (*pravi muškarci upotrebljavaju samo Gillette pjenu za brijanje*). Na sebi ima bijelu haljinu s naramenicama, a ispod nje crnu majicu. Dvadeset i neka joj je godina, iz nje izbija jedrost, obrazi kao da joj se natječu s prvim ovogodišnjim jabukama, a

negdje u prikrajku, izvan kadra, već čeka njezin zaručnik, još malo i on će, u tamnoplavom odijelu okićenom grančicom ružmarina, a ona u vjenčanici, uletjeti u neki drugi kadar,

stopalom desne noge lupka po zemlji, nestrpljiv, i pogledava na sat, kao da na njemu piše nadnevak njegove ljubavi koja će se tek dogoditi.

I majka i teta vide se samo do struka, zauzimaju gotovo cijelu fotografiju, a ono malo što preostaje iza njih zamućeno je, ali ti pouzdano znaš da je to oграда od isprepletena pruća, unutar koje je vrt i čini ti se, dakle nisi sasvim siguran, ali posve je vjerojatno, da vidiš sebe, osmogodišnjaka, sagnutog odmah iza ograde, razmičeš gusto isprepletene vriježe i tražiš jagode.

MLADEN I DIJANA

Na brežuljku.

U Viduševcu.

Antun Vrdoljak je ondje snimio jedan svoj *partizanski* film. U njemu se dobro vidi bijela seoska crkva, koje sad više nema. Iz sela se, kao na dlanu, vidi Glina.

Gradić na Baniji. Baniju dobro poznajete, zar ne? Ili ju znate pod imenom Banovina?

Zanimljivo pitanje. Jesam li *Banijac* ili *Banovac*? Vidim da ste dobro upućeni u povijest ovog kraja. Dopustite da vam ne odgovorim izravno. Mislim da ćete to i sami moći zaključiti.

Ima. Ograđen je bodljikavom žicom.

Da.

Mogao bi biti.

To ovisi o vremenu, specifičnim okolnostima.

Da razjasnim. Prije četrdeset godina to je *mogao* biti logor.

Ali nije bio logor. Tu su, kao i sada, ljeti, pasle krave. Žica je radi krava, da ne odu u zabran.

Pripada Strikanu.

Strikanu je pravo ime Andrija. Njemu je, osim ostalog, taj brežuljak pripao kad je njegov brat Janko napustio roditeljsku kuću. Janko je, znate, moj pokojni djed. Bilo ih je previše u kući, dvanaestak. Bile su tu i znane razmirice između snaha i svekrva. Kada više nije išlo dalje, podijeljena je zemlja između dvojice braće. Bilo je to potkraj pedesetih. Andrija je ostao u staroj kući sa svojom ženom, svojim ocem i djecom. Janko je za sebe, svoju ženu Baru i dvoje svoje djece morao izgraditi novu kuću na istom, no sad između braće podijeljenom komadu zemlje. Tad nije ni slutio da će njegov sin, a za njim i kći, otići na školovanje u Petrinju te da se više nikad neće vratiti da bi živjeli u Viduševcu. Kuću je napravio od crvene opeke. Zbog strma zemljišta temelji su morali biti vrlo visoki. Pola kuće zakopano je u zemlju. Kada se gleda s ulice – kuća se doima prizemnicom. Gleda li se iz

polja, odozdo, doima se katnicom.

Dijana je njegova unuka, kćerkica Strikanova sina Ivana.

Da, u trenutku nastanka fotografije svi žive u istoj kući. Dijanin otac i majka rade u Glini. Poslije su se preselili u novu kuću u predgrađu Gline, odakle su 1991. godine bili prognani. Vratili su se tek nedavno; još uvijek imaju volju da sve urade ispočetka. No pitam ja vas: dokle to može ići? Trebamo li uvijek biti zahvalni što je ljudima preostao mrvičak volje? A onda ... tko zna ... možda se nesreća ponovi, a možda i ne ... Treba vjerovati ... Smiješno...

Ima brata, mlađeg. I sestru. Sestra je najmlađa od njih troje.

Mladen, moj brat, ima rubac na glavi. To je već samo po sebi neobično. Obrazi su mu naglašeni, valjda zbog crvenila. Čini se da to nije prirodno crvenilo. Vjerojatno je naneseo vodenim bojama ili tako nekako. Ispod prćastog nosa naziru se tanki crni brkovi, vjerojatno ucrtani ugljenom. Zatim, odjeven je u kaput koji oponaša janjeće runo. A možda je i pravo, nisam siguran. Možda je to ono što zovu *umjetno krzno*. Kaput doseže do koljena. Zatim se vide hlače i crne čizmice. U lijevoj ruci drži štap kojim se oslanja o zemlju.

Nju je lakše opisati. I jednostavnije. Gologlava je. Vjetar mrsi njezinu osrednje dugu plavu kosu. Osmjehuje se. Škilji jer je okrenuta prema suncu. Opaska o vremenu: ne sniježi. Sjećate li se glumice Milene Dravić?

Ima veze ... E pa Dijana me je uvijek podsjećala na nju. Način na koji se osmjehuje.

Začudo, ta je usporedba samo meni pala na pamet. Opisao bih ju kao i Dijanu. Rekao bih da se lijepo osmjehuje. Da zrači optimizmom čak i kad je tužna. Ima u njoj vedrine koja osvaja. Mislim na uloge koje je igrala. Ne mogu govoriti o njezinu životu. To mi je nepoznanica. U usporedbi s vedrinom koja iz nekoga zrači, svaki drugi opis, tijela, odjeće, odnosno ponašanja nužno propada. Promaši osobu o kojoj govorimo. Trebalo bi pronaći ono neuhvatljivo u svakome. Samo pitanje je – kako?

I ona na sebi ima kaput nalik Mladenovu. Jedina je razlika što je njezin raskopčan. Vjerojatno ga je posudila od mlađe sestre i jedva navukla preko debele vunene veste koja izviruje ispod kaputa. Na kaput se nadovezuje suknja koja spada u narodnu nošnju. Napravljena je od bijelog, grubog domaćeg platna. Na donjem je dijelu, koji samo što ne dodiruje zemlju, prošarana 'rožama', stiliziranim cvjetovima izvezenim od, vjerojatno, tamnocrvene i zelene svile. Na nogama su joj također čizmice svijetle boje.

Odmah iza ograde s bodljikavom žicom vidi se dudovo stablo, njegove ogoljele grane. Lijevo je od duda gnojište, koje se nadovezuje na štalu od crvene opeke (ne vidi se na fotografiji). Sasvim gore, iza duda, u prostoru ispod okljaštrenog stabla kruške, smjestila se Zastava 125 PZ, okrenuta prednjim krajem prema blatnoj cesti. Iza ceste se, a to je već sfera nevidljivog, izdiže živica, iznad nje brdo, a iznad brda je, dakako, nebo, itd.

Ne, nije. S bratove desne strane vidi se dio ograde, i odmah pokraj ograde stog sijena, te polegnuto, ukošeno stablo jabuke na koncu svog života.

Kisele. Dozrijevaju u kasnu jesen. Zdepaste su, crvene boje prošarane crnim mrljama i piknjicama. Baka kaže da se zovu *barli*. Brale su se u jesen i potom čuvale u *trapu*, da potraju do proljeća.

Vidi se *kolnica*, tj. spremište za kola, obložena kukuruzovinom. Unutra su kola sa starinskim, drvenim kotačima, onakvima kakve sad stavljaju u cvijetnjake, kao ukras.

To je barem jednostavno odgovoriti: fotografija je snimljena u vrijeme *maškara*. Veljača. Bez snijega. Sunčan ali hladan dan. Rano poslijepodne. Nešto sam zaboravio spomenuti kad sam opisivao Dijanu.

U jednoj ruci drži pletenu košaru prekrivenu kariranom kuhinjskom krpom. U nju su, ona i Mladen, stavljali jaja što su ih dobivali u selu. Ušli bi u nečije dvorište, pokucali na vrata i ispružili dlanove. Dobili bi pokoju kovanicu, ili jaja. Fotografija je mogla biti snimljena poslije obavljena posla. Košara je puna. Zato se oboje osmjehuju. Dijana nešto izraženije. A možda se tek spremaju krenuti u ophodnju selom.

Mislim da jesmo.

Možda i bih još nešto rekao, ali to bi već nadišlo okvir ove fotografije, odvelo nas u svijet bez granica: tada bih se latio izmišljanja, opisa onog što se nije dogodilo, a to, pretpostavljam, ne želite?

Nema na čemu.

DVIJE DJEVOJČICE I DJEČAK

Ti stani u sredinu i zagri ih.

Stanka. Ne mičeš se.

Zatim tvoj otac, osmjehnuvši se, sniženim glasom (da ga samo ti možeš čuti) reče:

No dobro, samo stavi ruke na njihova ramena.

Dobro, to već može.

U pozadini se golo stablo šljive naslanja na drveni plot, a odmah preko plota stere se imanje susjeda Đure, zatim Vesnin *fonduš* i tu negdje vidljivost se gubi.

Tko je Đuro?

Tko je Vesna?

Stojiš na šljunčanom puteljku tik do školske zgrade, lijepo vidiš zid koji se ljušti od starosti, prozor svoje sobe i okna u kojima prolaze oblaci zasićeni snijegom koji samo što nije pao.

Valjda će pasti, pomisliš po stoti put.

Obgrlio si dvije djevojčice.

Snijeg još uvijek nije pao.

Djevojčice nisi zagrio, već obgrlio.

A to nije isto.

Sve troje se smiješite, takav je običaj pri fotografiranju. Ljudi nerado gledaju fotografije na kojima se nitko ne smije. Držati jezik za zubima, to izaziva nelagodu. Takve se fotografije samo 'prelete'. Ne želite znati pojedinosti, raspitivati se o ljudima na fotografiji.

Pretpostavljate da je posrijedi nešto osjetljivo. Bolje je ne pitati.

Ti ljudi pate, kaže netko.

Inače, bili bi nasmejani?

Nešto ih svakako tišti.

S tvoje lijeve strane je Jasna, a s desne Vesna. Ili obratno. Uglavnom, u središtu si ženskog svijeta. Upravo ste primljeni u pionire i sad ponosno pozirate. Studeni, Dan Republike. Studeni Dan Republike. Pitanje interpunkcije?

Sredinom siječnja iz Zagreba stignu fotografije.

Ova je pomalo mutna, lica su meka, brašnasta, vjetar će ih otpuhnuti.

Tvoje su ruke na njihovim ramenima.

Što rade njihove ruke?

Koliko ste dugo vani?

Vesna, ti si časnica američke vojske, čak si okićena i lažnim ordenjem.

Veselo kažeš Vesni: *Čekaj, Vesna, pa maškare su još daleko*. 'Uniformu' i 'ordenje' poslao ti je otac, gastarbajter u Njemačkoj, gdje mukotrpno radi i razmišlja o tome zašto se, kad dođe kući na godišnji odmor, ili za neki svetak, napije i onda tuče tebe, tvoju majku i sestru.

Valjda je to neka navada u selu, vrsta muškog govora, nedvosmislena oznaka *gazde u kući*.

U biti, muški je 'govor' jedna otužna pjesma žuljevitih ruku i razvezana jezika gastarbajtera, potiskivana u svakodnevici Njemačke. Njemačka žalobna igra.

I zato se u selu, za razliku od grada, javljaju duhovi. Evo kako. Dolaze noću. Jure seoskim putem odjeveni u ženske spavaćice i zavijaju. Kucaju na vaša vrata, ulaze dršćući, provedu noć kod vas. Ujutro se opet moraju vratiti svojoj kući bola, pokušati zaboraviti, zapravo, otpjeti svako poniženje ukopani u svoju iznuđenu šutljivost; te uboge žrtve vlastite priprostosti.

Muških duhova, naravno, nema. Oni koji po cijeli bogovetni dan sjede pred trgovinom i piju, oni čija se tijela njišu na putu prema kući, oni koji često razgovaraju s gušterima, lica zaronjena u travu u jarku pokraj puta, oni su zapravo sablasti, utvare, nipošto duhovi, priprosta bića sažaljenja.

Je li vam hladno?

Izišli ste iz zagrijane učionice, mora vam biti hladno.

Samo da se slikamo, i odmah se vraćamo.

Jasna, i tvoja je jakna nalik uniformi časnika neke vojske, i tvoj otac radi u Njemačkoj. Ovdje je svaki drugi otac gastarbajter.

Za razliku od Vesne, ti na sebi nemaš hlače, nego tamnoplavu suknju iz koje se, u bijelim štramplicama, spuštaju tvoje nemirne noge. Vrškom cipelice u šljunku iscrtavaš kružice, nekome šalješ tajne znakove, ili si tek nestrpljiva.

Sve troje, međutim, na glavi imate plave pionirske kape s crvenim plastičnim zvijezdama, a oko vrata crvene marame.

Ti, mali zarobljeniče ženskog svijeta, na sebi imaš tamnoplavu vestu na kopčanje i neke smiješne hlače na crtju. Ne možeš si objasniti kako su te uspjeli privoliti da ih odjeneš, voliš samo one hlače iz Italije na kojima piše *Rifle*. Engleske riječi čitaš onako kako su napisane (rifle kao kifle), a hrvatske kao da su strane, Cavtat čitaš kao *Kavtat*, ne možeš zamisliti da postoji riječ, odnosno ime grada u nas koje počinje slovom C. Na nogama imaš crno-bijele cipele kao što je i ova fotografija, razvijena u *Fotokemici*, crno-bijela.

Tko su to pioniri?

Kada se slavi Dan Republike?

Piše li se to velikim ili malim slovom?

Ispod Jasnine kape proviruju svijetle šiške, njezina je okrugla glava blago nagnuta na desnu stranu, prema tebi, tko zna je li to tad išta značilo, nisi nikad doznao, dakle nije ništa značilo. Vesnina se pletenica, boje meda, slame, bijele kave, itd., ovdje i ne vidi, ali ti ju dobro vidiš i onda kad je oku skrivena.

Jednom si promatrao kako joj majka pravi pletenicu, trajalo je strašno dugo. Prekriženih ruku, Vesna je sjedila na drvenom stolcu u kuhinji, povremeno bi te pogledala svojim krupnim očima, nasmiješila se i zacrvnjela. S Vesnom si se najčešće igrao, živjela je u blizini, odlazio si na njezin *fonduš*, a katkad bi ona dolazila i k tebi.

Jesi li ju ikad potegnuo za pletenicu?

Nisam.

Lažeš.

Lažem.

Reci sad otvoreno da onu koja stanuje blizu tebe, vedru, rumenih obrašćica, tu, dakle, ne želiš dodirivati.

Ona je preblizu, s lakoćom ulazi u tvoje tijelo, neosjetno, stapa se s njim kao što odjeća prijanja uz tijelo,

ona je tvoja svakodnevica, neuzbudljiva priča, sestra, brat, ti, razmjenjujete uloge potpuno ravnopravno, nema razlike, boja tvog lica ne mijenja se, usne ne podrhtavaju, ne znojiš se ispod pazuha, suvereno vladaš jezikom ravnodušnosti,

ako je nema, ne nedostaje ti, ne razmišljaš o njoj, možeš se i sam igrati, ne moraš ju izmišljati, praviti se da je ona pokraj tebe, nema veze, sve se svodi na isto, da se mirno ubije vrijeme.

Onu drugu osjećaš i kada je nema u tvojoj blizini, ona je tvoj praznik i svetak, uzbudljiva, neponovljiva priča, jasna razlika, podrhtavanje glasa, svezani jezik, znoj, vatra tvojih žlijezda, pripovijest prije pisca,

bez nje se moraš igrati s prvom da bi zaboravio na nju, boli te njezina izočnost i njezina bezočnost kada te nijednom ne pogleda, ranjavaju te njezino bljedilo i šiške, preplavljuje te njezina zagonetna sjeta, madež ispod oka zabija ti se u oko i potiskuje zjenicu,

želiš ju dodirivati, njezine, uzbibale ispod bijele majice, smještaš u svoju zbirku dragocjenosti pohranjenu u snovima, svilenkaste potkoljenice svojom obnaženošću surogat su njezina tijela koje je krenulo prema tebi,

kamo nikad neće stići.

Dobro je, možete se vratiti u učionicu.

Stanka. Ruke nikako da se odlijepe od njihovih ramena.

Snijeg nikako da padne.

Deset godina poslije sjediš pokraj te druge u autobusu koji vozi u Zagreb.

I kažeš joj, pošto ste prevalili veći komad puta.

Ona se samo osmijehne. Vjerojatno nešto kaže. No ništa tajnovito, dvosmisleno.

Zatim i ti nešto kažeš.

Ona nadoda.

Ti se, tobože, tomu začudiš.

Zatim ona objasni da.

Tek tada ti postane jasno. Kimneš glavom. Kažeš nešto o vremenu.

Ona te pita o.

Odgovoriš protupitanjem, jer ti je o tome nelagodno govoriti.

Kad odgovori, ti već imaš spremnu sljedeću rečenicu.

Nisi siguran ima li i ona već spreman odgovor. Možda i ne kaniš postaviti pitanje. Očekuje li se, u tom slučaju, odgovor? Nešto slično? Naviru ti misli. Ne zatvaraš usta.

Njoj oduzimaš govor; ako te kani što pitati, neće uspjeti. Prožima te strah od njezina pitanja.

Govoriš, govoriti, govori, govorite, do kraja putovanja. Putovanje kao iscrpljivanje rječnika. Kamo to vas dvoje putujete?

Zatim pružiš ruku i pozdraviš se s njom. Kao dva poslovna partnera.

Jesu li joj ruke hladne?

A tvoje?

U sljedećem vremenskom skoku, deset godina poslije, Jasnu više nećeš sresti. U zamagljenome autobusu unosiš se u lica putnika. Nema je, kao što nema ni mnogih drugih. Autobus je pun očajnika (*'prepun anđela'*, kaže D.R.). Nikoga ne poznaš. Stakla su zamagljena, preglasno bruji motor tog polovnog autobusa, kupljenog na otpadu u Njemačkoj. Jasna je u Njemačkoj ili Švicarskoj. Čuo si.

Možda je tamo, a možda i nije.

Vesnu povremeno sretneš. S mužem obnavlja razrušenu kuću. Ljeti sa svoje dvoje djece hoda plićakom na ušću Gline u Kupu. *Šljap! Šljap!*

Skanjuješ se da joj se približiš.

Morali biste razgovarati.

O Jasni, Joži, Katici, Marici, Fići, Darkiću, Pepi. Itd. Spomeneš tek jedno ime i započne šutnja. Koja korist od riječi.

Samo joj mahneš s čamca i produžiš dalje. Bojiš se toga kako ona sad razmišlja. Kako te vidi. Vjerojatno kao odrasla žena, i majka.

Ali ti ne želiš razgovarati s odraslom ženom, i majkom.

Zbogom, Vesna.

Vidimo se na fotografiji.

Sredinom rujna tisuću devedeset i pete autom prolaziš kroz Vesnino i Jasnino razrušeno selo. I tvoje, nekoć. A gdje si sad? Vozite se, ti i tvoj otac, veoma polako, pokušavate prepoznati kuće nekadašnjih poznanika i prijatelja. Usred Jasnine kuće, možda baš njezine sobe, rascvale su se seoske ruže penjačice, zagasitocrvene. Krvave.

Tu bi negdje trebala biti i Ljiljina kuća (čini ti se, morala bi, ali je nema). U Vesninu dvorištu čak ni ruže ne cvatu. Prethodnu rečenicu treba doslovce shvatiti. Uništile su nas rečenice prenesena značenja.

U potoku ispred Jasnine kuće više ne plivaju klenovi. (Prije rata dolazili su ih hvatati ribiči iz Zagreba. Navodno, ti su klenovi bili žilaviji i izdržljiviji od onih kupskih.)

Jasnin mali madež ispod desnog oka, vjeruješ, još uvijek je na istome mjestu. Neće otići, svemu usprkos.

DVIJE DJEVOJČICE I DJEČAK (BILJEŠKE)

PRVA: Fotografija je isto tako mogla biti snimljena 1945. godine na jednoj od ulica razrušenog Berlina. Prolistajte neku fotomonografiju o Drugom svjetskom ratu, ili, još bolje, pogledajte film Roberta Ros-sellinija *Njemačka*, nulte godine. Dakle, osnovno je polazište fikcija, raskriljivanje slobode, tumačenje utonulo u samozaborav, užitak odmaka od 'istine'. S desne je strane kuća s početka stoljeća, koju je samo čudo spasilo od savezničkog bombardiranja. Na izbljedjeloj fotografiji stoje, zagrljeni, ruska partizanka, mladić u civilu (Nijemac?), američka časnica. Sve troje su nasmijani, iz čega slijedi zaključak: Njemačkoj dolaze bolji dani.

DRUGA: Vrijeme treće, sadašnje, ne ono fotografije. Fotografije zapravo nema. Ali postoji ono na što se ta izgubljena fotografija poziva, iako tek u naznakama. Puteljak na kome su ono troje stajali još uvijek se nazire, iako zastrt bujnim korovom, hrpama smrvljena crijepa i cigle. Krenuo si njime, u sadašnjem vremenu, koje je odmah postalo prošlo, došao do vrata svog bivšeg stana, ušao, prepoznao svoje prošlo vrijeme. U svojoj si sobi, začudo, ugledao kadu, prevrnutu i zahrđalu, u kojoj si se tada, u fotografijino vrijeme, kupao. Jedino nju niste odvezli sa sobom kad ste se selili, i jedino je ona 'preživjela'. Škola je, dakle, još uvijek tu, u krhotinama, prošupljena krova, sa zidovima s kojih je otpala žbuka, s tri tenkovska pogotka u ime škole, ali s identitetom koji se još uvijek čita u destruiranom tekstu: -ŽAVNA -NA ŠKOLA. (Nedostaje: DR- i OSNOV, veseli glasovi unutar škole, ono troje na puteljku, lišće na okljaštrenom boru u bivšem cvijetnjaku, spomenik žrtvama fašizma, itd.) Međutim, svako malo otpadne neko slovo - Ž, A, V... Sve do trenutka kad se više nema što zabilježiti.

DJEČAK I NJEGOV BRAT

Ništa nije onako kako si priželjkivao da bude.

Ni ti ni brat niste bili za fotografiranje (to se lijepo vidi iz vaših namrgođenih lica). Jednostavno je bilo odlučeno; majka ti je rekla da sjedneš na drveni tronožac i potom ti u krilo stavila tvoga malog brata.

Mladen još uvijek ne hoda; neumorno, u ležećem položaju, vozika zamišljeni bicikl, pljuc pljučka kašicu oko sebe, cendra (s nepogrešivim osjećajem za vrijeme – noću).

Rekao si; ovako nisi zamišljao brata. Kad si rekao? Nisi rekao? Nema veze. Zapravo, uopće ga nisi zamišljao, tog svog brata, pojavio se iznenada, tebe nisu pitali. Da su te pitali, rekao bi da se slažeš, da želiš, i da da da. Pitali bi te tek reda radi. I ti bi potvrdno odgovorio, reda radi. Stvar je već svršena, brat je krenuo. Doduše, nose ga, ali to u biti ništa ne mijenja. On dolazi. Otac je kupio novi auto, Zastavu 125 PZ, da bi majku mogao udobnije dovesti iz rodilišta u Sisku. Vjerojatno si nestrpljivo iščekivao dolazak svog brata. Možda i nisi. Ali čekao si.

Dvorišna vrata bijahu otvorena. Kad je auto ušao u dvorište, bio si usred igre, odakle te je bilo teško izvući. Što bi bilo da nisi otvorio vrata? Dvorišna vrata bijahu zatvorena, auto ih s lakoćom preleti. Nekako si vjerojatno reagirao, pa čak i tako da uopće nisi. Vrata je netko ipak otvorio. Netko je trebao doći i vrata je trebalo otvoriti. Svijet je, ipak, neograničen. Bez obzira na to koliko ga se sputavalo, uvijek se nađe neka rupa kroz koju procuri sloboda, razbije se iluzija o granicama. Da sad kažeš što si tada osjećao, izmišljao bi. Mogao je biti sunčan dan, mogli su biti snijeg i mraz, bio je ožujak, a mogla je biti i veljača, da se brat požurio.

Nosi majka tvog brata, nosi, možda je i težak, tko zna kakav je život pohranjen u njemu, a ti ne znaš što osjećaš, ne znaš kamo ga nosi, ne zna ni on. Prolazi vrijeme i osjećaji se prema tvom bratu prikupljaju. Odvija se priča, a uz nju uvijek i neki osjećaji. Kakva priča, takvi i osjećaji. Glavno da priča teče. Kamo ga vrijeme nosi, nije znano. Kad bi doznao, ne bi ga više nosilo, to umorno, iscrpljeno vrijeme, ležao bi, mi bismo ga oplakivali, priča bi bila svršena, morali bismo tek zapamtiti kada i gdje ostavljati, jednom ili više puta godišnje, cvijeće.

Pričaj, pričaj dalje. Pošto se on, tvoj brat, zanijekani anđelak zlatnokovrčave kosice, rodio,

pomislio si da je to zbog toga što si dosadio roditeljima. Lako se dosadi, dovoljno je roditi se. Svijet, zatečen, nekako živne, dijete zacvrkuta, izlane prvu laž. Majka zovne, i uvijek isti dječak dotrči, kako dosadno, dobar, poslušan dječak, kosa uredno počešljana, čiste, nepoderane hlače, košulja u hlačama. Nekamo putujete, uvijek isti broj, ide troje, vraća se troje, jedan povraća, *ne jedi više sladoled, ne pij hladan sok*. Za stolom isto mrštenje, iako se ne zna čije, *jesi li oprao ruke, hajde. Da, hajde majko, nabavi mi bracu*. U kuhinji, majka s malim bratom u naručju, na dvorištu, majka s bratom u kolicima, jabuke padaju mimo, rasprсну se na tlu, zrele, nikad u kolica, noću buka u kupaonici, pere pelene.

Zatim si postao neposlušan sin, zbog brata, zbog sebe, tko ne bi, išao si prijeko k Vesni, Darku, u šumu, na rijeku i ne bi se vraćao po nekoliko sati. No majka pere pelene, kuha kašicu, Mladen ju pljucka, smije se, majka mu briše usta, dok radi, ne pridiže glavu, kad prođeš mimo, slijepa je, nijema, tepa cičavom zamotuljku u kolicima, ti si već daleko, ide sat, idu dva i tri, nikog da te zovne. Zato odustaneš, zašto odlaziti kad si ionako, ovim dolaskom brata, otišao, igraj se u dvorištu, dvorište je i rijeka, i šuma, i brijeg.

Predao si se. Tako su te i ulovili. Bio si baš krenuo pregledati ptičja gnijezda u starim stablima jabuka kad si začuo kako te majka zove.

I eto, sad sjediš na tronošcu na sredini dvorišta, u pozi harmonikaša slijepca, iza tebe promiču nejasni oblici bijelih kokoši, u daljini iščezavaju okrečena stabla voćnjaka, nogama se upireš o zemlju kako bi zadržao ravnotežu, rukama si oko pojasa grčevito obujmio brata koji na sebi ima tamnoplave hlače s naramenicama, bijelu vunenu vestu, bijelu vunenu kapu koja se veže ispod vrata i bijele, neokaljane cipelice. Ti pak na sebi imaš svijetlu majicu dugih rukava i tamne hlače. Ispod jedne nogavice nazire ti se gola noga. Glava ti je blago zabačena unazad, kao da je podbočena Mladenovom glavom, rub koje dodiruje tvoj lijevi obraz, draška ga svojom čupavošću, a ti se kiselo osmjehuješ, ili mrštiš, teško je razlučiti. Gledaš u oca koji vas fotografira, nastojiš ne trepnuti i, pošto je završio, želiš ustati, u čemu, naravno, ne uspiješ, majka preuzme brata, koji se cijelo vrijeme micao, nastojeći izmigoljiti iz tvog naručja.

Sad će otac slikati samo majku i brata, odlaze u cvijetnjak, s druge strane kuće, i tu nastaje još jedna fotografija, sa stablom šljive u pozadini. Ti si već izvan okvira te fotografije, izvan te zasebne priče, pregledavaš ptičja gnijezda, kao što si već i bio naumio, i priželjkujete da sve bude onako kako i očekujete da bude (da u duplji stare, nakošene jabuke otkriješ jaja sjenice, a možda i par goluždravih ptića).

II.

Ništa nije onako kako si priželjkivao da bude. Vašu priču, s neskrivenom drskošću, besramno pripovijeda netko drugi. Zna li taj uopće pisati? Kao da je to bitno! Nije li taj, koji ljude uvodi u nesreću, najvještiji pripovjedač, a zapravo nepismeni prodavač magle? Jer najstrašnije su one nenapisane priče, pripovijedane svakodnevno, usput, izgovarane na televiziji, na tržnici, u tramvaju, svaka iz drugih usta, a ista, nesretna (pri)povijest, priče koje se mijenjaju svakodnevno, naizgled istinite, bezazlene, koje se prelijevaju iz uha u uho, nelagodnim žuborom pune tijelo kao praznu bocu, pa se ono previja, grči, priče se dalje množe, *to je doista ona istina o drugima koju smo oduvijek slutili*, kaže jedna od tih priča, svijet istom postane drukčiji, možda je i dosad bio takav samo ga nismo znali gledati, ljudi u sretnom trenutku otkrića prešućivane istine, ne znaju se veseliti dolazećoj katastrofi, pogromu, dok u ritmu glazbe topću nogama i vriskaju, već se lomi ta krhka građevina od nabujalih iluzija, ne vide ti zajapureni veseljaci srušene kuće, kolone prognanih s vrećicama, stabla u gradskim parkovima prekrivena osmrtnicama kao preuranjenim snijegom, previde, u kolopletu pjesama i poskočica, prebrojavanja nestalih, doista, ne zna se kraj tim vražje zavodljivim pričama, odakle dolaze, kamo nas vode, možda u pustoš neba, odakle nas više ne motre zaštitničke oči, a sumnja se da ih je ikad bilo, slažu se jedna na drugu, nadopunjavaju, miješaju, pretakaju svoj gnjili sadržaj, gomilaju se, kao bolesti odlučne u nakani da poraze tijelo, da ga pojedu, bez ostatka.

III.

N. N.: 'Slušaš li ti to, moj susjede? Slušam ih, dakako da slušam, zato nam i služe uši, ali ništa više ne razumijem. Ni sebe, ni druge. Mi smo, dragi moj, bolesni, to ti je prava pravcata boleština, a bolesni ljudi nemaju strpljenja i razumijevanja za druge. I kud sad, pitam ja tebe? Neka se sve ovo samo što prije okonča, mislim si ja i kucam o drveni stol. Inače, ili ćemo poludjeti, ili nas više neće biti!'

IV.

Đuro (Slana): '... da je bila greška još '41. ... a naši su '41. ... ubijali ... žalosno je to ... Ja sam

vam reka' ... da kako to može pomisliti ... Nije bitno bio on pravoslavac, a bio katolik ... Kako to možeš čovjeka ubijati ... zašto ... Pa živi ... Pa dobro ... E ... Onaj 'oće da na vlast, a ovaj 'oće da na ovu (nejasan dio) ... A zašto? ... Ne valja to ... Ne valja to ... Ja to nisam moga' ... A ima sam ja priliku isto (od ustaša) ... i ponuđenje i zvanje ... A ne idem i gotovo ... Ne idem i gotovo ... Svaka čast ... Nek živi kako 'oće ... Ako 'oćeš pravo ... i krivi su ... i mi Hrvati a i oni ... Ka' cucki kad se napute pa se grizu ... U tom ratu nije bilo paljenja kuća u selu ... Nije bilo dobro '41., a ni sada ... Ne valja to raditi ... Gotovo ... To ne bi nijedna živina radila ... vuk vuka ne bi ... klao ... što se radilo tade ... A zašto? ... Živi do Božje volje ... dok Bog ne odredi da te nema ... A šta ćeš ... Valjda je tako moralo biti ... valjda je Bog odredio ... ispod posio (nejasan dio) Božju moć (...) Boga ne priznaje ni'ko ... Ni'ko ... '

V.

'Tvoj brat, Mladen, stoji pred tobom i plače.' Napisao si tu rečenicu već desetak (i više) puta. Varirao si raspored riječi, mijenjao si riječi, različito započinjao rečenicu, mijenjao lice pripovjedača ('moj brat', 'njegov je brat', itd.), no nikako da se približiš dirljivosti vašeg susreta u jutro trećeg rujna tisuću devetsto devedeset i prve, dan nakon prvog napada na Petrinju. Otvoriš vrata i pripustiš ga unutra. Nisi kadar ništa ga priupitati. Reći 'strašno', 'užasno', značilo bi nesreću izvrgnuti ruglu. Imati osjećaj da kupuješ vrijeme. Da želiš biti prislan sa svojim bratom i istodobno se odmaknuti od 'njegove' stvarnosti, s nakanom da mu nekako pomogneš. Da sebi pomogneš. Ili da pobjegneš od svih, pa i od samog sebe. Dobro znaš što se dogodilo. Misliš da znaš, a ništa, u biti, ne znaš. Boli li i tebe ono što boli Mladena, a majku, oca? Zatim u stan uđu redom majka, baka i otac. Majka bi plakala, ali ne može. Jučer ti je svako malo telefonirala iz Petrinje i plaćući govorila. Govorila plaćući. Otac šuti i kao nešto traži po stanu. Nije kupio novine i sad ne zna što da čini sa sobom. Bez brige, već će pripaliti cigaretu, iako ni time neće moći ispuniti sve vrijeme koje se, istodobno, ubrzano rasipa i tek se počinje nakupljati. Baka se ne osmjehne. Nitko nikoga ništa ne pita. Oči unezvjereno pretražuju predmete, zadržavaju se na stolnjaku, traže neko uporište, čvrstu točku, pronalaze ju, možda, na ručici kuhinjskog ormarića, mrljama na prozorskom oknu, naslaganom posuđu na sudoperu, vodi koja kapa iz slavine, i čini ti se da se ta nelagodna inventura nikako ne može iscrpiti; svako malo oči pronađu neki novi predmet, snop svjetla koje prodire izvana, titranje zraka iznad zagrijane ploče na štednjaku, nešto. Zato skuhaš kavu (kupuješ vrijeme, riječi nisu potrebne). Netko ju srče, a netko ne. Majka zaboravi staviti još šećera u svoju kavu. Otac pali cigaretu za cigaretom. Još četiri

pune godine neće imati volje okaniti se pušenja, razdirućih jutarnjih kašljeva, četiri godine život će polako gubiti smisao. Majka bi htjela počistiti stan, ali sve je, čini se, u redu. Baka ode u kupaonicu. Za pola sata tiho pokucaš na vrata kupaonice i ona izađe ništa ne rekavši. U međuvremenu (tko zna koliko je to među-vrijeme trajalo?), otišao si kupiti novine. Otac ih počne čitati, kao da želi doznati što se jučer dogodilo. Upališ televizor, gledate vijesti. Sve što se događa pretvara se u vijesti, a život, onaj sačuvani, još uvijek je najljepša vijest. Zatim isključiš ton, u tišini promatrate slike, gestikulacije reportera s ratišta. Svaki pola sata slušate vijesti na radiju. Ponovno skuhaš kavu. Baka leži u sobi i odmara se. Majka kuha ručak. Poslije se s posla vrati R. i svi zajedno ručate. Poslije ručka krenete u kraću šetnju. Jer opušta. Otac ostane u stanu, ne voli šetnje. Dan je zapravo lijep, sunčan, bez vjetra. U Zagrebu je potpuno mirno (što je tek privid). Događaji kipe zakopani između novinskih listova, na glatkoj površini TV ekrana, u kapljicama kasnoljetnog znoja na čelima prolaznika. Tu noć svi šestero spavate u jednoj sobi. Već sutra roditelji s bakom odlaze u Brest, odakle će se otac, prije konačnog pada Petrinje, još nekoliko puta uspjeti prevesti preko kupskog mosta i otići do kuće. Niti jednom ne zaključa vrata. To će reći: *otišao sam, ali vraćam se odmah ...*

VI.

I, konačno, razlog zašto nikako ne možeš dovršiti pisanje ove bilješke, tjeskoba započinjanja pisanja, rečenice pune 'odgađanja', 'izbjegavanja'. Tu večer ti i tvoj brat gledate TV dnevnik. Zatim taj prizor: selo Kraljevčani pokraj Petrinje. Rodbina ubijenih pokazuje komade tijela svojih najbližih, ruke, noge ... Sve to snimljeno je amaterskom videokamerom, što pojačava dojam izravnosti. Krajolik se povremeno zatrese (ruka potresenog snimatelja B.B.-a). Sin ubijenog starca u ruci drži odsječenu ruku svoga oca. Hoda s tom rukom praznim seoskim dvorištem, ne zna kamo bi s njom, kao da ga vuče nekamo, zatim plače, iako izraz lica, naizgled, ne odaje plač. Jasno je da više ne može plakati, od patnje, koža bi mu se izvrnula. U tom trenutku Mladena obuzme nezaustavljiv, ridajući plač. Osjećaš kako se gubi, nestaje u oporoj privlačnosti suza, podrhtava njegovo snažno tijelo, osjećaš kako ga gubiš, kako se udaljava od tebe i postaje netko drugi. Sjediš kraj svog brata kao potpuno beskorisno truplo: nisi kadar ništa učiniti. Kakve riječi, tapšanja po leđima, mlaki zagrljaji. Ništa. Možda tek vrijeme, koje otežući prolazi. Iscrpljen, uskoro zaspi. Promatraš ga, pokrivenog preko glave: spava. Ti pak sjediš, naslonjen na zid u kuhinji, ne možeš zaspati i htio bi s nekim razgovarati.

Ništa nije onako kako si priželjkivao da bude.

BRAT I JANJE

Malo podalje stoji Božica (pisano velikim slovom, jer nije ovo uvod u mit, njih je ionako previše, zagorčavaju naš ubogi život, ovo je tek seoska djevojčica od kojih dvanaest godina, svijetle kose, malko punašna, al' to je zdravo, kći čovjeka kojeg svi zovu Joja, ne znaš zašto, možda bi, pošto bi se napio, u mamurluku, vikao, *joj ja!*, i tako je nastalo to njegovo ime). Maločas je donijela janje, otvorila željezna školska vrata, ona koja vode u cvijetnjak, zapravo odgurnula ih nogom, što joj nitko nije zamjerio jer je u naručju nosila mlado janje, i rekla:

‘Evo sam vam došla pokazati svoje janje!’

Bilo je nečeg biblijski uzvišenog u tim riječima.

Majka je baš bila na prozoru tvoje sobe, u ruci joj je bio smotak novinskog papira, gore-dolje, dolje-gore, brisala je prozorska stakla, i tek pod njezinom marnom rukom ona su postajala to što jesu: zrcala promjenljiva svijeta. Trenutak poslije pojavi se u cvijetnjaku, ruke su joj prazne, bez smotuljka papira, lice joj se polako presvuče osmijehom, ili obratno, što se i očekivalo, a svijet časovito zabljesne u prozorskom oknu. Stojiš malo podalje, još uvijek se ne zna čega, gledaš što se događa, zucneš nešto, ali to je sasvim nerazgovijetno i tiho, pa osta nezabilježeno. Obuzme te stid i više ništa ne kažeš.

Tek što se pojavila, majka je nestala iz vidokruga, uputila se tragom svoje zamisli, a koju minutu poslije vratila se vodeći za ruku svog trogodišnjeg sina Mladena. Za njima je ubrzo doskakutao i njezin muž, koga su pak svi u selu zvali Učo, s fotoaparatom u ruci.

Vrijeme je sunčano, ali sve manje, jer uskoro će noć, sjene su duge, protežu se preko cijelog cvijetnjaka, penju po zidu i ulaze u tvoju sobu, da bi pripremile prostor za tvoje snove. Kad ti majka bude rekla da pođeš spavati, oklijevat ćeš, nerado ćeš leći u svoju postelju, u leglo zmajeva i crnih zmija. Čini ti se da je rano proljeće, trava je još uvijek žuta, japanske perunike samo što nisu buknule iz svojih lukovica, nosite vunene veste i tople hlače domaće izradbe, hodate amo-tamo, zima ide amo-tamo, zbunjuje proljeće, što će na kraju od svega ispasti, ne zna se.

A evo koja je majčina zamisao: Mladen će držati janje, a otac će ga slikati. Jednostavno. Treba samo uspješno obaviti primopredaju. Božica će prići Mladenu i dati mu janje, on će ga čvrsto uhvatiti, a otac će ih uslikati. Jednostavno.

Učo zagazi u cvijetnjak, majka ga malo oštrije pogleda, on joj namigne i namjesti se tik ispred perunika. (*Pazi na perunike!*) Zatim se još jednom vrati do staze i izmjeri udaljenost. 'Tri metra, otprilike', promrmlja sam za sebe i kaže naglas: 'Može!' Božica krene s janjetom i tutne ga Mladenu u naručje. Janje se nekoliko puta uzastopce snažno ritne, nastojeći se iskobeljati iz njegova naručja. Mladen ga još jače stegne, a zatim čučne.

Kad aparat škljocne, vidi se sljedeće: Mladen, zaslijepljen zalazećim suncem, žmiri i grčevito drži janje, na licu mu se, istodobno, miješa nešto vrlo neobično, izraz straha i nadmoći, janje isteže svoj vrat na lijevu stranu, ne bi li se kako oslobodilo i bleji (što se, dakako, na fotografiji ne čuje). Duge sjene Mladena i janjeta stapaju se na zidu kuće i tvore ... Svatko može zamisliti što te sjene tvore, samo ti ne. Stojiš malo podalje i, kao i Božica, ne stigneš se ugurati u fotografiju, jer tamo su već Mladen i uzjogunjeno, zapjenušano janje. Hrvu se međusobno, ali koja vajda od toga, niti će janje ikad pobjeći, niti će Mladen popustiti svoj stisak.

BRAĆA I HRAST

Ima i film, *Djevojka i hrast*, Kreše Golika. Hrast nikne u pustom, beživotnom kamenjaru. U ljude se useli neki nemir ... Ali nećeš sad o tome. Nastavlja se priča započeta u prethodnoj fotografiji. To jest, nema priče. Nema ni fotografije.

Božica je otišla kući i ponijela janje (nije ga, iako ste mislili da će se tako dogoditi, ostavila). Razočarani, krenuli ste prašnom seoskom cestom za njom. Krupno sivo kamenje izbijalo je ispod njezine površine. Vjetar se povijao u smjeru drveća, sunce u smjeru obzora.

Mladen jurne cestom prema golemom hrastovom trupcu koji je ležao između željezne ograde i ceste. Bijaše nekih pet-šest metara dug, a metar i pol u promjeru.

Ne znaš kako je dospio ovamo i čemu je trebao poslužiti. Vjerojatno su ga dopremili da tu, ispred školske ograde, izaziva znatiželju, zbunjuje seljane, 'unosni nemir' ... Okupljat će se ispred njega i ispredati o značenju trupca. Zašto baš tu i zašto baš te veličine. Da je bio manji, nikoga ne bi zbunjivao. Nitko nije vidio kad su ga dovezli. Možda ga i nisu dovezli, iznikao je, preko noći, iz zemlje, pao s neba, izbacila ga nevidljiva noćna poplava. Sve je moguće, i baš to zbunjuje.

Hrastov trupac, nalik mnogim drugim trupcima, pa ipak nekako poseban, nestvaran. Netko će i zadrijemati naslonjen na trupac. Djeca će ga pokušati, bezuspješno, pomaknuti. Neće u selu biti mira dok se ta zagonetka ne razriješi. Dok trupac ne postane *nešto*. Počelo je s nepoznatim trupcem. Poslije će se, vjerojatno, pojaviti još koji. Seljake to uznemiruje. Trupce pak privlači zbunjenost seljaka. To razgaljuje njihovu narcisoidnu želju da se o njima pripovijeda, vuče ih da dođu među seljake. Svatko priželjkuje da se o njemu pripovijeda.

Možda su ga dovezli iz one šume, gdje ste jednom bili zalutali tražeći kestene. Bijaše to prastara, mračna šuma, u koju se dolazi sredinom života, nije dobro prije, hrastova stabla golema, visoka, nalik izmišljenim životinjama, pogled ih nije mogao obuhvatiti, svojim isprepletenim krošnjama u visini zastirala su nebo. Kesteni vitki, glatki, kao koplja zarivena u nebeska bedra. Trava bijaše izbljedad u njihovoj stalnoj sjeni. Nije bilo cvijeća. Žirje, koje se otkidalo s dolaskom jeseni, dugo je padalo. Začujete šum, veoma slab, kao da se netko, tamo gore, svarožić ili tko već, nakašljao, a onda, nešto poslije, pokraj vas padne žir. Zapravo, kao da je cijelo vrijeme padala neka usporena kiša, njezine odebljale kapi svako malo zašumjele bi u blizini. Svakako je padala, možda ne tada, ali jučer, prekjučer, ili sutra.

Ne možeš uvijek znati kad pada kiša, jer ne gledaš netremice, nekad i žmiriš, a uši su ti začepljene. Kiša neprestano pada, što ne znači da mora pasti na tlo. Gdjekad iznikne mlado stablo, započne nova šumska priča, životinje progovore dok ih ne gledaš. Krošnje su guste, visoke.

Kad cvjeta kesten, ne cvjetaju jaglaci. Pobjegli su iz šume, na njezinu rubnicu. Ondje ih beru djevojčice, ne dječaci. Dječaci djevojčicama na školskom izletu, rašljastom grančicom, podižu suknje i golicaju potkoljenice. O, ici će dalje ta lascivna priča, ne brini. Možda i do tebe, tko zna.

Nemoj ni reći da je kora tih stabala veoma izbrazdana, bolje reci: to su već prava pravcata korita isušenih rijeka, usjeci, kanjoni, strme obale, ogoljeli proplanci, živopisna geografija gorja. Kada biste bolje pogledali, ugledali biste kolonu planinara s naprtnjačama na leđima, možda i nas, zalutale i obnevidjele, ili dvojicu ribiča koji pokušavaju loviti pastrve, koje čak ne obeshrabruje to što love u isušenu koritu. *Ne gubimo nadu*, kažu, *voda će već doći, ne treba brinuti*. Na jednom se proplanku pak ispružio par ljubavnika, u skrovitosti šume izlažu se silini ljubavi. *Ne gubimo vrijeme*, kažu, *ljubav će već doći*.

Jedan, dva, tri, hopla! Mladen se pokušava uspuzati na hrastov trupac, ali mu to ne pođe za rukom. Ne pođe ni za nogom. Kamo pođe, tamo ode. Uvijek se može maštati, biti tamo gdje nisi. Ti se ni nisi pokušao popeti na trupac (bilo bi to odveć jednostavno), samo si se naslonio na nj podbočivši se objema rukama. Nisi maštao, da jesi, bilo bi to o njezinim potkoljenicama. O da.

Po rukama goleme brazde hrastove kore, na čelu niti jedna. Kosa kuštrava, nemarno razbacana, čelo glatko, kao plod kestena. Na sebi imaš sivu vestu s dvije poprečne tamnocrvene crte, debljom i tanjom, zatim traperice i crne, gumene čizme. Mladen je odjenuo sivoplave hlače s naramenicama od lažnog jeansa (pravog tada nije bilo, morao se uvoziti, krišom, iz Italije), ispod hlača ima toplu sivu vestu, a na nogama crne čizmice, poput njegova starijeg brata, samo puno manje. Mladen se, poput svog brata, nasloni na trupac, žmirka očima, u sebi potiskuje poraz u neuspjelu osvajanju trupca i promatra oca koji vas upravo fotografira. Mladenova glava jedva da je nešto viša od samog trupca. Tvoje se noge pak doimaju strašno izduženima, u neskladu s ostatkom tijela, kao u slikara manirizma, kod kojih se tijelo naglo širi u struku, a sužava prema glavi i nogama. Zamisli samo svoje lice sastavljeno od komadića kore, grančica i lišća.

Razmišljaš o tome koje fotografije lakše iščezavaju u sjećanju, one u boji ili crno-bijele. Iako

je metalna ograda (napravljena u cijelosti kod seoskog kovača) koja se vidi iza trupca narančasta, na ovoj je fotografiji siva, kao što je i sve ostalo beznadno sivo, s tek kojom primjesom crnog, vaša lica, ruke, stabla u pozadini, bezoblačno nebo, nevidljivi rubovi, sve će se to jednom istopiti, sliti u jednu jedincatu boju, a onda ćeš grozničavo grebati noktima po fotografiji, htjeti vidjeti je li išta preostalo ispod njezine površine (dakako, pod uvjetom da imaš po čemu grebati).

DJED I NJEGOV SNIMATELJ

‘Mogu li se sad pomaknuti?’ pita djed, zastao na pola puta od stoga sijena i staje, u rukama mu poveći naramak sijena, samo što mu ne prekrije lice. ‘Još samo malo, djede’, kažeš, ‘samo da ispričam tvoju priču.’ ‘Hoće li biti duga?’ zabrinuto pita. ‘Neće, obećavam.’ ‘Onda dobro’, složi se djed.

Priča počinje jednog poslijepodneva kad je teta došla sa svojim zaručnikom Marijanom, tvojim budućim tetkom, posjetiti svoje roditelje u Viduševcu, tvoju baku Baru i djeda Janka. Godina je 1974. ili 1975. Tetak je sa sobom ponio i 8-milimetarsku kameru. Kao strastven filmofil, ne propušta niti jednu priliku.

Iz kuće, nešto poslije, iziđe djed da bi nahranio krave. Tetak, teta i baka ostaju u kući, ne znaš što rade, jednako kao što ne znaš o čemu su razgovarali do maloprije.

Zatim iz kuće, sam, izađe tetak, s kamerom u ruci. Baka i teta promatraju ga kroz okno na vratima. Tetak se spušta niz brijeg i promatra djeda dok izvlači sijeno iz stoga. Zatim prinese kameru k oku i, polako hodajući, započne snimati film ostatke kojeg će teta, dvadesetak godina poslije, pronaći u smeću pokraj njihove ratom opustošene kuće u Novom Selištu.

Ratom opustošene.

Tog je dana teta pregledala cijelu kuću, prvi put nakon četiri godine prognaništva. Dugo joj je trebalo da smogne hrabrosti i kroči unutra. Ubrzo je izašla van da bi zatim ponovno ušla, ispunjena nevjericom, pročešljala svaki kutak, pregledala sve ono što je već vidjela, jer, mislila je, možda baš nije bila u toj i toj sobi, a baš u njoj bi mogla nešto naći, ma sigurno, nešto su morali zaboraviti, nešto što im nikad neće zatrebati, nešto beskorisno, neku sitnicu. Ništa. Zatim je plakala, brisala suze, ponovno pregledala sve sobe, i plakala. Poslije, umorna, iscrpljena, sjela je ispred svoje kuće oderanih zidova i prošupljena krova.

Ništa nije pronašla. Samo prašina, papiri, kojekakvi otpaci, krhotine stakla, crijepa, krhotine života.

Praznina: kako li je samo opipljiva.

Mislila je, kad se vrati, sve će biti dobro, samo da se jednom vrati u svoju kuću. Ako je i

porušena, izgradit će ju, samo da se vrati, da nije u tuđem stanu, da ne jede iz tuđih tanjura, ne spava u tuđoj postelji. Vratila se, i ništa nije bilo dobro. Suočila se s pustoši. Sve do sada zamišljala ju je, sanjala, nije znala kakva je. Sad zna: užasna je. Evo, dodiruje ju, i ništa ne dodiruje. Nije li to strašno? Ta praznina, koja se ničim ne može prekriti. O kojoj se ne može lagati.

Ipak je nešto iščeprkala. Nije tomu pridavala nikakvo značenje. Isprva. Bilo joj je svejedno. Ostaci ostataka. Otpaci. Pokazala ti je. Bijaše to zablacen zamotuljak. U ruci je držala komadiće filmske vrpce. Možda baš one koju je njezin pokojni muž, tvoj tetak, snimio. Godine tisuću devesto sedamdeset i neke. To je možda baš onaj kratki film koji pamtiš: djed se s naramkom sijena uspinje uz brdo.

Nije bila ta vrpca, bio je to negativ jednog drugog filma. Dala ga je očistiti i izraditi fotografije. Sad ima petnaestak fotografija, u zamjenu za izgubljeni fotoalbum.

Nižu se fotografije njezine jednogodišnje kćeri, nešto starijeg sina, prizori sanjkanja u Selištu, tetak kako drži svoju kćer, tetak snimljen sa svojim kolegama na poslu, i sam, skupna fotografija iz Viduševca, na kojoj ste ti, tvoj brat, majka, otac, djed, baka, teta. Nedostaje tetak, on je snimao, a snimatelja nikad nema na fotografiji.

Nedostaje tetak.

Djed objema rukama zahvati poveću hrpu sijena, podigne ju i krene prema staji. Ništa ne govori, ne protivi se tomu da ga budući zet snima. Zapravo, nije znao kako bi reagirao. On nikad nije bio u kinu. (Ipak, može se natuknuti da je možda bio na projekcijama nekih žurnala dok je tijekom Drugog svjetskog rata, kao domobran, služio u Petrinji.) Televizijske slike gleda, ali ih ne razumije, ne želi ih razumjeti. Radije čita stare novine koje mu donosi tvoj otac.

Negdje na pola puta film se, onaj koji projiciraš u svojoj glavi, zaustavi, *zamrzne*, da bi djeda mogao pomnijivije promotriti, jer ne postoji fotografija na kojoj djed stoji s naramkom sijena, film se tvojom voljom naglo zaustavio, utihlo je imaginarno zujanje projektora, i dobio si fotografiju, možeš ga pokušati opisati.

Na glavi ima crni kačket, nekoliko pramenova tamne čekinjaste kose strši s obje strane glave, odjeven je u stari vuneni sako tamnosive boje ispod kojeg proviruje sivo-plavo-bijela karirana košulja, s otkopčanim prvim dugmetom, te uvučena u samtene hlače boje jantara. Na nogama, naravno, ima debele čarape i cokule prekrivene slojevima prašine, brašna i

osušene kravlje balege. Još uvijek ga zebu noge, od zime tisuću devetsto četrdeset i četvrte i bosonogog, kašnjeničkog hoda nesretnom zemljom Bosnom, o čemu nikad nije želio govoriti.

Kasna je jesen i djed se polako uspinje uz brijeg, zrak je hladan i njegova se pluća s naporom skupljaju i šire. Njegove oči, duboke i sjetne, ne vide se dobro na ovoj snimci. Ne bi u njima mogao pročitati ništa sudbonosno, no njih gotovo uvijek prožima, poput neotklonjiva tereta, osjećaj odsutnosti, kao kad, dok razgovara s tobom, on jest s tobom, pa ipak, nekako nije, oči bježe u neku nedohvatljivu daljinu, u prostor i vrijeme koji su samo njemu znani.

Možda ti je sve postalo jasnije kada su se te oči boje lješnjaka, neposredno prije tvog odlaska u vojsku, u ljeto 1984., napunile suzama, a njegov je glas, zatumljen dugim šutnjama, izrekao neporecivu istinu. 'Mi se više nikad nećemo vidjeti', rekao je tim glasom na rubu čujnosti. 'Ma što pričaš, naravno da ćemo se vidjeti, već za nekoliko mjeseci', uvjeravao si ga.

Od oca ti je, u drugoj polovici siječnja, u Pulu stigao šturi brzoglas: *Umro djed. Dođi.*

Na pogreb te nisu pustili. Pokušao si to razumjeti, ali nijedan razlog koji si pokušavao pronaći nije ti se činio dostatnim opravdanjem za tako bezočnu odluku nadređenih. Ta smrt nije bila dovoljno važna, to nije bio nitko blizak.

Uvijek možeš reći, poput neke jalove utjehe: Smrt je tek smrt, i događa se svakodnevno, zar ne?

Osjećao si stanovito olakšanje što si o tome uopće mogao razmišljati. Možda si i priželjkivao da ne odeš na pogreb. Nisi volio pogrebe, ali može li se o tome govoriti kao o stvarima ukusa?

Prošetao si ogoljenim bagrikom u krugu vojarne. Vjetar koji je puhao sušio ti je suze i prije no što su krenule iz očiju.

Poslije, kad si se napokon vratio iz vojske, sjeo si da razgledaš fotografije s pokopa. Inače ti je zamisao da se takvo što snima posve odbojna. To što se gotovo stavlja znak jednakosti između rođenja, vjenčanja, i smrti. Možda i jest tako. Tko tako misli, lakše mu je. Sada ti je, u neku ruku, bilo drago.

Bilo je mnogo snijega na tim fotografijama, snijega kojeg te godine nije bilo u Istri, gdje si tada vojakovao. Sitni, crni ljudi vukli su se u pogrebnoj povorci. Žene lica zastrtih rupcima. Djeca ozbiljnih lica u kojima su se gasile sitne oči. Nekoliko je snažnijih muškaraca nosilo

lijes. Doimalo se kao da teturaju pod neizmjereno velikim teretom. A u njima je samo bilo lijepo odjeveno tijelo tvog djeda, istrošenog i uvenulog od bolesti. Lica nazočnih bijahu pomodnjela, od hladnoće ili žalosti, ne znaš.

‘Odužila ti se priča, upleo si unutra i moju smrt, to ti nema veze sa slikom koju opisuješ’, opomene te nestrpljivi djed iz perspektive onog koji sve vidi i sve zna. ‘Imaš pravo, ali, molim te, strpi se još samo malo’, zamoliš ga. ‘Pa dobro, nek ti bude’, pristane on.

Kao što si možda već rekao, djedovo se lice ne vidi dobro na ovoj *nepostojećoj* fotografiji, no ti ćeš uvijek moći zamisliti gusti splet plavih žilica na njegovu licu, njegov nabubrdeli, grimizni nos i široka, mesnata usta. Uvijek ćeš čuti i sviranje njegovih oslabljenih pluća pošto svako malo zastane da bi uhvatio zraka.

Nesretna Bosna.

Iza djeda se proteže brijeg koji se ulijeva u livadu, iz livade izranja *‘rastik*, koji je sada, dok ovo pišeš, posve prorijeđen, jer mnoga su njegova stabla nemilice posječena u najnovijem ratu, i kao da ga više i nema. To više nije ni djedov, ni Strikanov *‘rastik*.

‘Možeš se pomaknuti’, rekao sam djedu, i on s olakšanjem po tisućiti put krene s naramkom sijena prema staji, u koju, jasno ti je, nikad neće kročiti.

DJEČAK I NJEGOV OTAC

Tamo, na čamcu, sjede moj muž i naš stariji sin Miro. Kao da su mi pred očima. Vidim ih jasno.

Čekajte, bolje da malo pojasnim, ako počnem izravno, ništa vam neće biti jasno.

Na Kupu smo stigli poslije ručka. Rasprostrla sam tri ručnika na pijesak, torbu s hranom (pohana piletina, kruh, jabuke, boca s vodom ...) odnijela u hladovinu, pod vrbe. Dok sam odlagala torbu, nešto je kapalo po mojim leđima.

Kažu, to vrbe plaču, zovu kišu.

Ako padne, gotovo je s kupanjem i sunčanjem.

Zatim sam se sunčala. Njih dvojica su plivali i igrali odbojku u vodi. Zvali su i mene da im se pridružim. Ma kakvi. Bila sam se baš namazala kremom za sunčanje, legla sam na ručnik, potrbuške, i počela čitati ljubavni roman. Sunce je zagrijalo kožu i bila mi je mrska svaka pomisao da idem u hladnu vodu. Brrr ...

Ne, rekla sam im, *poslije*.

Znamo mi to 'poslije', otpovrnuli su mi smijući se.

No vrijeme je očito brzo prolazilo, to *poslije* stiglo je prije no što sam uspjela pročitati prvo poglavlje. Miro me je zamolio da ga slikam dok lovi ribe. Kako sam se oglušila na njegovo pitanje, stao je iznad mene i otresao svoju mokru kosu. Vrisnula sam, a on je pobjegao u vodu. A što ću, pomislila sam, nemam izbora, moram ustati. Aparat je bio u torbi s hranom.

Stajao je u vodi i u jednoj ruci držao bambusov štap. Kak' je mršav ... Kao taj štap ... Gle te nogice! Reći će ljudi da mu ne dam jesti ... Svi znadu koliko sam muke imala s njim, dok je bio još manji, da ga namolim da jede. *'Ajde samo jednu žlicu, govorila bih mu, samo jednu*. S punom žlicom hodala sam za njim po dvorištu. S punom žlicom. On nikako da pojede dvije-tri žlice ... Sramota me što je toliko mršav. Pa ništa nam ne fali ... A na jesen će u školu. Druga su djeca lijepa, jaka ...

Mršavko je vjerojatno očekivao da ću ga uslikati u trenutku kad ulovi ribu. Ništa od toga. Ne mogu ja cijelo poslijepodne čekati. Kako može biti tako dosadan! Neugodno je stajati na

vrućem pijesku. Okinula sam. Sad kak' bude – bude ... Ali to je neka druga fotografija ... Ja želim govoriti o nečemu drugom. Želim govoriti o fotografiji koju sam *ja* zamislila ... S mužem i svojim sinom na čamcu ... To je bila moja zamisao ... Meni je palo na pamet.

Rekla sam im da sjednu na stražnji dio čamca. Rijetke su fotografije gdje su njih dvojica skupa. Ovo je izvrsna prilika. Bambusov je štap ležao na dnu čamca. Moj je muž vezivao udicu ili stavljao meku na udicu ... Predaleko je, ne vidim dobro ... Miro, koji je sjedio s njegove lijeve strane, pažljivo je promatrao ...

Iza njih se steralo ušće Gline u Kupu, s prašnim putem koji je išao sve do žala.

Obojica su šutjela, svatko zabavljen svojim poslom, isključeni iz vremena koje je protjecalo oko njih, nisu ni opazili kad sam ih slikala, nisam rekla *hej, gledajte ovamo*, bili su još uvijek mokri od kupanja, kapi su se sporo sušile, ostavljale jedva zamjetljive koprenaste mrlje po tijelu, ili su pak nestajale u oblacima koji će, još samo malo, možda još istoga dana, donijeti pljusak, prolom oblaka, oluju, kraj dana.

Znate već kakva je oluja na rijeci.

Jednom je grom udario u pašnjak čija se kosina spušta sve do rijeke, do pojila za stoku. Kažu da je udar bio toliko snažan da je bacio kravu uvis te da se potom ta jadnica, iz visine, poput nekog mitološkog stvorenja, survala pravo u rijeku ... Katkad, noću, kada sve utihne, pa čak i noćne ptice, ježevi u grmlju i bizamski štakori, čuje se bolno tuljenje. To bi mogla biti ta krava. Zauvijek zatočena ispod vode ... napuhnuta do prsnuća ... rogova zarinutih u mulj ...

A ja ne znam jesam li dobro opisala svoju fotografiju ...

Oprostite, lako se izgubim ... počnem pričati ... o nečemu što nema veze ... Kad se samo sjetim ... dođe mi da ...

Nije to lako, znate ... Govorite o izgubljenom dijelu svog života ... Život vam se vraća, ponovno ga proživljavate, a niste sigurni želite li to ...

Teško mi je, jer ju nemam pred sobom, nisam ju, nažalost, uključila u izbor najdražih obiteljskih fotografija kada sam, ljeta tisuću devetsto devedeset i prve, najnužnije stvari spremala u najlonske vrećice, ne očekujući do posljednjeg trena da će nas na koncu ipak prognati iz naše kuće ... I to oni ljudi s kojima smo donedavna bez problema živjeli ...

Ne razumijem podrijetlo razdora.

Odakle, zašto, radi koga?

Nikad neću razumjeti politiku, a još manje prevrtljivost ljudskog srca. O tim sam danima sinu već mnogo puta pripovijedala, i to puno detaljnije ... I o svom bratiću koji je bio dobar sa svima i koji nije želio napustiti svoju kuću ... I koga su ubili, jer nisu gledali na običnost ljudskog srca. Preko noći postao im je neprijatelj ... Možda su tek po drugi put ubili njegova oca, kao što su to učinili prije pedeset godina ... Sve se ponavlja ... Ružne stvari ... Zašto se lijepe nikad ne ponavljaju?

Tek smo ga nedavno pristojno pokopali ...

Možda sam već i dodijala svome sinu s takvim pričama, ali on to svejedno ne može razumjeti ... Govorim o tome iako se to nikakvim riječima ne da opisati ... Strašno smo propatili. Nešto nezamislivo. To možete jedino znati ako ste to proživjeli ... Nema tih riječi ...

U trenutku napada na Petrinju nije bio s nama. Sa svojom budućom ženom iznajmio je stan u Zagrebu, da bi tako njih dvoje počeli zajedno živjeti ... Tužio se da kod kuće ne može učiti, pripremati diplomski ispit ...

Rekla sam mu da ide, dali smo mu novac za stan. Htjela sam da ode, i nisam htjela ... Ništa nisam znala. Nitko ništa nije znao ... Bili smo naivni ... Svi ... Vjerovali smo da ipak ... Bilo je to nezamislivo ... Onda je otišao ... Kako mu sad objasniti kako mi je kad nije bio s nama ... Nema tih riječi ... Rekla sam mu *idi* ... Da, zvala sam ga i plakala u telefon ... Uokolo je tutnjilo. Pokušavao me tješiti, a onda se i on slomio. Šutio je ... U slušalici se čulo samo pucketanje elektriciteta ...

Sljedećeg smo jutra otišli k njemu ... prospavali jednu noć ... pa se vratili ... A onda opet ... nekoliko tjedana poslije svi smo došli kod njih u Zagreb ... Zatim smo i odande nakon nekog vremena otišli ... Nijedno nas mjesto nije držalo ... Bilo nas je posvuda ... Bitno je da smo svi preživjeli, da nitko nije obogaljen ... Zapravo, sretni smo, jer nam nije bilo kao nekima kojima su svi ...

Što sam još ono htjela reći ... Ah, da ...

Želja mi je da jednog dana sve to zapišem. Onako kako je zaista bilo ... Što smo proživjeli ... te osjećaje ... takvu patnju ... što nije bilo za ljude ... Ja i danas ne znam kako smo ...

Svi smo malo od ovog rata ... znate već što ... Pa fotografije, kojih više nema, kao ova što sam ju maloprije pokušala opisati ... Znade, lakše bi bilo da sam ostala bez ... kako da kažem

... nego bez njih ... Ma pričam svašta ... to se ne može uspoređivati ... Ali ipak ...

Kako ću se sad prisjećati? Vjerojatno sam i ovdje neke stvari pobrkala, spojila različite priče, posudila pojedinosti iz ostalih fotografija i naljepila ih u ovu. Valjda mi se može oprostiti zbog toga.

DJEČAK I BAMBUSOV ŠTAP

Počet ću s podacima. Ne znam kako bih drukčije. Filmove šaljem na razvijanje u *Fotokemiku*, u Zagreb. Zadovoljan sam s time kako ih izrađuju. Crno-bijele fotografije formata 10,5 x 14,8 obično bi stizale zapakirane u žutoj kartonskoj kutiji s koncentričnim crnim i žutim kvadratima na sredini poklopca. U donjem desnom kutu vanjskog kvadrata pisalo je *efke*. Snimam fotoaparatom *Regula Sprinty BC 300* (Made in Western Germany) i držim da je to za tadašnje prilike bio dobar aparat.

Moja žena rijetko fotografira. Zapravo nikad. Obično to ja radim, jer onda nikomu ne moram ništa objašnjavati, samo namjestim otvor blende, izmjerim udaljenost (brojim korake i otprilike izračunam metražu) i okinem.

Fotografija.

Tog popodneva, pošto sam se okupao, sjeo sam na čamac i pripalio cigaretu. To strašno godi. Tijelo vam je hladno, pomalo drhtite, a cigareta kao da u vas unosi dašak energije, poleta. Prepustite se lagodnu razmišljanju ili tek gledate ispred sebe, u ništa određeno, možda ništa i ne zamjećujete. Poneseni ste imenom cigareta – *Opatija* – i već ste tamo, sjedite na terasi hotela *Admiral* i kibicirate strankinje, nadate se da vaša žena nije u blizini.

Vaša mirnoća, tu, na čamcu, odaje duhovnu ravnotežu.

Moja je žena ležala okrenuta leđima i nešto čitala. Promatrao sam topole što su se iznad nje izdizale, kao da su vršcima dodirivale oblake. Njihovo je lišće treperilo, da li na vjetru ili jari, nisam siguran, i neprestance mijenjalo boju, čas je bilo maslinasto zeleno, čas srebrnkasto. Šumilo je poput sitne kiše u predvečerje.

Oprostite na ovom 'lirskom ispadu' ... Ne znam zašto sam počeo ovako pričati ... k'o dijete kad za zadaću mora opisati prirodu pa svoju neobuzdanost, nestašluke, plemenitu vatru svoje djetinje nevinosti biva prisiljeno 'ukalupiti' u besmislene metafore i poredbe ubrizgavane u školi poput lijeka koji će ih podučiti 'ljepoti življenja', a u biti ... Ja sam za to da rijeka bude rijeka, a ne neka ... ne znam ... 'rijeka života' i slično ...

Malo poslije, nakon gotovo pola sata jurcanja po livadi, s kutijom punom skakavaca niz prašni seoski put spusti se Miro, moj stariji sin. Tim putem inače dolaze seljaci iz obližnjeg sela kako bi natrpali punu prikolicu riječnog pijeska ili kako bi se okupali, nakon naporna

ljetnog posla, umorni i bez želje da uživaju u kupanju, tek da se na brzinu osvježe, speru sa sebe prljavštinu i znoj. Mnogi od njih i ne znaju plivati. To u selu nije potrebno. Kao što neki misle da se i ne mora prati baš svaki dan. Zato vole rijeku – napor pranja tu je sveden na najmanju mjeru.

Miro zatim uzme bambusov štap za pecanje, zagazi u plićak, zabaci udicu i počne čekati. Nije morao dugo čekati: toga su dana bjelice dobro grizle. Onda je zamolio svoju ženu da ga slika. Ne znam zašto mene nije zamolio. Ona je ležala i čitala, a ja sam bio besposlen. Usput ju je i poprskao. Namjerno. Vražji mali. Odmah sam pomislio da zbog toga neće udovoljiti njegovoj želji. Međutim, prevario sam se. Otišla je po fotoaparat, sama sve namjestila (bio sam joj pokazao nekoliko puta, ali nisam vjerovao da će ikad sama posegnuti za aparatom), i kad je pritisnula dugme okidača, dobila je ovo:

Miro, u svojim smeđim frotirastim kupaćim gaćama, okrenut bokom, stoji u vodi, blago povijen u smjeru brzaca, u desnoj, ispruženoj ruci drži bambusov štap, lijevom se oslanja na bedro. Htio bi izgledati ozbiljno, stvoriti izraz napetosti, iščekivanja na licu, no čini mi se kako na njemu titra osmijeh onoga koji zna da ga gledaju. Ili je to odraz ljeskanja vode. Za to vrijeme moja žena stoji na obali, stopalima ukopanima u vrući pijesak, i čeka pravi trenutak za okidanje. Konačno, izgubivši strpljenje, pritisne dugme okidača i na taj način iznjedri fotografiju koju nikako

ne treba brkati s jednom drugom fotografijom na kojoj ja i Miro sjedimo na čamcu i nešto radimo.

Nju će vam, mislim, bolje opisati moja žena.

Snimljena je istog dana.

Ali bilo je to nešto poslije.

Mislim da sam mu tada vezivao udicu. On je nastojao zapamtiti kako se veže. Kladim se da mu je udica bila zapela za podvodnu travu te ju je tako zauvijek izgubio.

Kad već spominjem gubitke ... pada mi na pamet koliko je takvih i još većih udica ostalo u Kupi, kakve su se ribe mogle uloviti na njih ... Ma što ribe, *ribetine*.

Mislim da je to bila ženina zamisao, to da nas slika, bez našeg znanja. Baš me iznenadila. Inače bježi od tehnike kao vrag od tamjana.

Dobro se sjećam te fotografije: kao da je tu preda mnom ... Ali kao što rekoh, ona će vam ju opisati.

Sjetih se, isto tako, brojnih fotografija na kojima sam se, u dvorištu našeg tadašnjeg učiteljskog stana u Slani, slikao s trofejnim primjercima riba – somova ... smuđeva ... štuka ...

Kada bih samo ponovno mogao vidjeti te fotografije.

Kao i to vrijeme, sve je otišlo u nepovrat.

Nema više ni riba.

Sve je nekamo otišlo.

Sjetih se i prijatelja, ribiča iz Zagreba, i svega što smo kroz sve ove godine rata i mira uspjeli izgraditi, srušiti i opet izgraditi u našem prijateljstvu (jer, usprkos svemu, ne možemo jedni bez drugih). I onih koji nas, dok smo bili u prognaništvu, nijednom nisu pozvali na kavu u svoj stan, a toliko smo puta zajedno bili u ribolovu i poslije, do kasno u noć, *gemištarili* ... Možda je to gorčina, to što sad osjećam ... Ne znam više.

No ne ljutim se ja. Svatko, u vrijeme nesreće, ima svoj razlog, svoj strah. Razumijem ja to ... Ne treba misliti na ružne dane ... Što bi tek onda bilo od nas ...

Sad opet pijemo kavu i trusimo gemište, idemo i u ribolov, kao nekad, samo što somova, onih velikih, više nema. Ničeg nema. Sve polako nestaje. Ili to mi nestajemo?

Da pričam dalje? Bolje pitajte moju ženu, ona voli govoriti o tome. Ja radije ne bih. Ne znam pripovijedati. Mislim da bi mi se sve priče izmiješale, ne bi se ništa moglo razlučiti, a fotografija, je li, mora biti jasna, jednostavna za opisivanje.

Inače sve pada u vodu (bez obzira što to značilo), zar ne?

DJEČAK, NJEGOV BRAT, NJIHOVA MAJKA I AUTOMOBIL

Ta vožnja automobilom, povratak iz ... samo je okvir za fotografiju čiji će opis nešto poslije uspješno izroniti iz sjećanja ... Dio je niza fotografija snimljenih istog dana ... Samo je jedna 'preživjela' ... Sad bi se mogla zvati: *fotografija iz najlonske vrećice* ... Na njoj ste ti, brat i majka, snimljeni na Đurinoj livadi do vrta u Slani jednog sunčanog dana nakon povratka iz Viduševca ... Petrinje ... Ivanca ... ? Koje je to mjesto moglo biti? Lijepo ste odjeveni ... ne izgledate umorno ... Neka kratka vožnja ... zacijelo ugodna ... u pozadini bazgov grm u cvatu ... Ali sad ne pričaš o njoj, nego o jednoj drugoj ...

Bijaše pakleno vruće voziti se ... *Dakle, ipak neugodno* ... Razodjenuo si se, bio si samo u kratkim hlačicama, sjedio si iza oca, promatrao cestu ispred sebe koja je nestajala ispod prednjeg, a izranjala ispod stražnjeg dijela automobila. Tvoj je brat, usnuo, zarumenjenih obraza, ležao u desnom kutu sjedala, majka bi se povremeno okrenula i osvježavajućim rupčićem obrisala njegovo uznojeno čelo. Njoj je, pretpostavljaš, također bilo vruće, ali se nije usudila otvoriti prozor. *Znaš, ubio bi nas propuh*, rekla bi.

Odmah na početku vožnje majka se s puno žara baci na svoj omiljeni hobi – komentiranje očeve vožnje, koja je, bila je duboko uvjerena ... Dobro, to ćemo ipak prešutjeti. Frcaju ovakve rečenice: *Pa kud gledaš!* ... *I smanji brzinu* ... *Je l' ti vidiš onog mulca* ... *ja bih ga najrađe* ... *uh!* On joj spremno uzvraća protupitanjima (uvijek jednaka, u jednakoj situaciji) zašto ona ne vozi, što ona nije položila vozački, zar ju nije nagovarao, čak ju je i sam pokušavao podučiti, bezuspješno, doduše, ali barem mu volje za to nije uzmanjkalo. *To te ne opravdava da sad prebrzo voziš*, reče ozbiljnim, malčice povišenim i drhtavim glasom ona uhvativši se čvrsto objema rukama za sjedalo, kao da je u avionu koji će upravo poletjeti. *Ja se s tobom više nikad neću voziti*, reče majka odlučno negdje na sredini vožnje. *I ne moraš ... Idi autobusom*, uzvratila otac lakonski. *Ma kako možeš tako nešto reći*, reče majka uvrijeđeno. Otac ništa ne odgovori, a majka, čini se, izgubi početni napadački poriv te ušuti. Sad će oboje neko vrijeme šutjeti, a onda, kad stignete kući, majka će oca potapšati po ramenu i izmamiti njegov osmijeh pomirbe popraćen blagim kolutanjem očima.

Ta će se živahna priča, kao 'skinuta' iz nekog češkog filma, uz slične zvučne ispade nastaviti i sljedeći put, čim oboje sjednu u auto ... Ali pusti to ... Neka majka iziđe iz auta ... popravi haljinu ... Mladen već, posve razbuđen, istrčava prema ... Ti odmah za njim ... ali sporije ...

kao oklijevajući ... Otac, kao najuravnoteženiji, mirno vadi stvari iz auta ... Zaključava auto, a iz jedne torbe vadi fotoaparat ...

U prvom je planu Mladen, gledan iskosa, iz fotografove, tj. očeve visine, u svojim bijelim hlačicama i potkošulji, lica ozarena osmijehom vražićka, kao da u tom trenutku protrčava pokraj fotografa koji je, eto, imao sreće da ga usnimi prije no što će pobjeći iz donjeg, desnog kuta fotografije ... Njegovo je lice, s ustima razvučenim u osmijeh, zbog brzine kretnji valjda, pomalo neizoštreno ... dominira okrugla glava ... zarumenjeli obrazi, a tijelo se, u svojoj zvrkastoj protežnosti prema zemlji, usitnjava, tako da se bratove cipelice možda vide, a možda i ne vide, zakriljene nogama podignutim u trku ... Posvuda po fotografiji razasute su bijele kokoši, poput ostataka snijega nagomilana po dvorištu u hrpama koje se začuđujuće sporo smanjuju, a već je, eto, i ljeto stiglo ... Na desnoj strani fotografije, ispred bijelog Pezejca, stoji tvoja majka u šarenoj ljetnoj haljini koja se spušta do koljena ... čini ti se ... A možda bi rub haljine trebao spustiti malko niže ... no nisi siguran kakva je tada bila moda, te je najbolje da ostane ovakva kakva jest. Majka se, dakako, osmjehuje, a što drugo, njezina osrednje duga tamna kosa začešljana je nalijevo ... otkriva bjelinu ogoljenog čela, cijela joj je figura prožeta mješavinom elegancije i vedrine, otmjenosti i prostodušnosti ... Ni traga od umora nakon putovanja u vrućem automobilu ... kao da se tek sada sprema na put ... Ti pak stojiš u gornjem lijevom kutu fotografije, raskrečenih nogu, na sebi imaš samo kratke hlačice ... To si već spomenuo ... sjećaš li se ... lijevu si nogu lagano izbacio naprijed, tražeći ravnotežu za tijelo ... oko pojasa ti je nemarno obješen remen s futrolom za pištolj ... Pištolj si pak bio izvadio i sad ga držiš u desnoj ruci, njegova je cijev usmjerena prema zemlji obrasloj kratko podšišanom travom ... Kao da si upravo opalio i potom pustio da ti ruka klone ... Gledaš u fotografa i pitaš se tko je od vas dvojice prije pritisnuo svoj okidač – ti ili tvoj otac? Jer interpretacija može biti i drugačija: ti si tek izvukao pištolj iz futrole i namjeravao ispružiti ruku u smjeru svog oca, zažmiriti na jedno oko i potom pritisnuti okidač ... Što se od svega toga dogodilo, nitko ne zna, pa čak ni fotografija sama. *Čiča miča, gotova priča!*

SUSJEDA MARA I MLADEN

Bila je 'babysitterica' prije nego što si čuo za takvo što. Uobičajenim rječnikom: povremena dadilja. Prošao si kroz njezine nježne, hrapave ruke, a potom i Mladen. Kad god su roditelji nekamo išli, čuvala bi tebe, a potom i Mladena, susjeda Mara. Jedan zlatni zub, i osmijeh koji grije i ovu fotografiju: Mara i Mladen u njezinu naručju. Zlatni zub i 'živo srebro'. Tako bi ih opisao. U pozadini su drvene vratnice koje vode u polje kukuruza (evo, baš je u njega ušao vjetar), veliko stablo trešnje, i Jojino brdo koje se raspolavlja baš na rubu fotografije (psst, tamo gore se, znaš, možda upravo sad odvija ona skarednija, Darkova priča).

Na sebi, gospođo Maro, sjećam se, imate tamnoplavu suknju sa sitnim cvjetnim uzorkom, tanku bijelu vestu s kratkim rukavima, i na glavi svijetao rubac zavezan otraga. Inače niste tako odjeveni, ali ste se za fotografiranje ipak malo više dotjerali. A to trogodišnje dijete što ga držite u naručju, koje se veselo i milo osmjehuje, što ono ima? Kratke tamnoplave hlače s naramenicama od neke vrste lažnog jeansa, šarenu majicu s kratkim rukavima, tamne cipelice na nogama. Dijete je uredno počešljano, čak odviše napadno, *kao da ga je tele polizalo*, reklo bi se pomalo šaljivo.

Tko stoji iza mrtvog muškarca? Žena, uvijena u crno. Godine 1944. u jednom okršaju domobrana s partizanima pogiba Marin mladi muž domobran. Dvije godine poslije opet se udaje, ovaj put za suseljanina Đuru, koji u taj brak donosi dvoje djece iz prvog braka (prva žena, Soka, ubrzo umire nakon rođenja druge kćeri), a Mara pak svoju kćer. Kad obje Đurine kćeri, početkom šezdesetih, odu u inozemstvo, Đuro i Mara ostanu sami (njezina se kći već prije bijaše odselila u drugi dio sela). Iz inozemstva pristižu tek pisma s plavocrvenim obrubom. *Amerikansko*, rekao bi susjed Đuro i dao ga tvojoj majci ili ocu da ga, za njega, pročitaju. Čežnja za kćeri odvest će ga u Ameriku, u Chicago, gdje će zaraditi novac za novu, zidanu kuću i kupiti grabljice za svoje besprijekorno uredno dvorište. Ali kad ti nešto nedostaje, a ne možeš ustvrditi što, to razdire, širi samoću, čiji neugodni dah osjećaju i drugi. Godinama je ta neodređenost izgarala u Đurinoj nutrini i činila da katkad učini ono čega se poslije stidio.

Susjedo Maro, znam da se na fotografiji osmjehuje i da vam se oči cackle, što bi svatko protumačio kao izraz neskrivene sreće ... Ali upravo zbog toga ne razumijem zašto ste, jaučući, noću kucali na naša vrata i ulijetali unutra ... drhteći, u spavaćici ... poput ... Ne razumijem da bi naš susjed Đuro ... tukao vas ... Zašto ... iz kojeg razloga? Dijete nikad ne

dobije odgovor na svoje pitanje ... Možda tek onda kad sve postane prekasno ... Godinama nakon ... Otoman u našoj kuhinji bio je svake noći spreman za svoju žalosnu namjenu. U njemu ćete, susjedo Maro, možda sanjati svog prvog muža, blagog i nevinog, kako vam dlanovima gladi uboje po leđima, nježno cjeliva masnice ispod oka ... A onda opet oprostite Đuri, što drugo ... ili on vama, tko bi znao ... Pa se ponovi, i odete kod kćeri ... Ostanete nekoliko dana ... Vratite se, ali vaša smrt, zapisana u očima, već spuštена u dubinu srca, dolazi usitnjena u tabletama za živce, rastućem svijetu utvara i izjedajućih glasova, bocama rakije, svađama ... Onaj ljupki otoman u kuhinji odselio se, nažalost, u Petrinju ... Nemate više s kim razgovarati ... Modrice kao da više i ne zacjeljuju ... Gubite sposobnost sanjanja, jer život postaje ružan san ... I onda ... Jedne noći, bez puno razmišljanja, skaćete u školski bunar (onaj u koji ljeti padaju prezrele kruške). Zabljesne zlatni zub, i iščezne.

BIJELE FOTOGRAFIJE

MEDLEY

... Svaka je napisana riječ udica kojom iz dubine 'mrke mirne vode' izvlačiš: prvo lutka Dadu ... zatim dječji kamion-mljekaru ... 'kipar' ... jo-jo ... fotografije ...

Puf! Sve nestane ... Pa se ipak vrati ... Jednom, možda ... u nekom drugom obliku ... koji nisi kadar prepoznati ... Ali zbunjuje te bliskost koja zrači iz tih izronjenih predmeta ... kao da na nešto podsjećaju ... nude ti se ... *Uzmi nas ... mi smo tvoje, zar nas ne prepoznaješ?* ...

Katkad su tako nasrtljivi ... Kao bogalji povijesti, pamćenja s lakoćom prisvajaju tuđe ... ostvaruju nezamislive simbioze ... Privlače kao nova bolest ... koja možda i nije to za što se predstavlja ...

Ne znaš kako pomiriti fotografije koje se hrpimice bacaju u tvoje naručje, sirote, poderane, poprskane blatom, zapepeljene, zaboravljene ...

Nije još izgubljena nada: čak se i ljudi mogu pomiriti.

A opet, zašto bi ih i pomirio? Pusti ih. Neka slobodno prelaze jedna u drugu: dječčacić s fotografije snimljene šezdeset i šeste razgovara s mladićem iz početka osamdesetih; djevojčica u haljini za prvu pričest već se priprema za razgovor sa ženom, njezinim sinom i kćeri u neizostrenoj fotografiji s početka pedesetih snimljenoj u Viduševcu, na kojoj je njezin budući muž; nepoznati dječak, snimljen na nekom đlačkom izletu, možda na Bledu, zagriža jabuku ... preko ramena mu prebačen ručnik ... i šuti, njegove neizgovorene rečenice ostaju zarobljene u tijelu ... unutra plutaju ... s nadom ... jer vjerojatnost postoji ... da će i njegova priča postati dijelom neke druge priče. Te se fotografije nasumična pamćenja međusobno razumiju bolje nego što bi ti to ikad mogao pretpostaviti ... I nije bitno jesu li ikad snimljene ili nisu ... Njihov slobodan govor, nevezan kontekstom ... okrenut samomu sebi ... 'uvrnut' ... neobvezno izricanje prijateljstva, ljubavi ... zagonetan ples boja, kontura ... Prošli se život događa po drugi put ... treći put ... četvrti...

U to bi zaista želio povjerovati ... ali ... Pamćenje ništa ne drži, još manje oko ...

trenutačnošću ... osvajanjem sadašnjosti ... Ako se pak čini da pamćenje ipak nešto nudi, to je samo utvara istine odlebdjela iz nekog otrcanog skladišta povijesti na rubu ... tko zna kako se to već zove ... Jer prošlost je, pohranjena u predmetima, otišla. Gotovo je.

KRAVA (OPSESIJA)

... Znaš, lako je s fotografijom koja je postojala, čije se nestajanje neprestance isipava u tebe, čiji tragovi, bolni ili slatki, žive u djelićima sekunde u slučajno opaženim predmetima ... izgovorenim riječima ... neslućenim susretima ...

Ali pitam te ja ... što da učiniš s *nepostojećom* fotografijom ... s prizorom koji ama baš nikoga nije dirnuo ... potaknuo da ga zabilježi fotoaparatom ... Da na trenutak zaboravi sebe ... nesebično se podijeli s nekom nesretnom sudbinom ... čija lelujava egzistencija ne ispunjava ganućem ... čiji je sadržaj naizgled banalan ... pun šupljina ... ozračen nedostatkom zanimanja ... isključen iz dragocjenih sastojaka sjećanja ... progutan mrakom ... izgažen cipelama nezadovoljnika ... Ukratko, izbrisan iz kako-tako mogućeg svijeta? ... Ta možda najdragocjenija fotografija ... neponovljivo svjedočanstvo ... Nitko ne može predvidjeti ... njezino značenje ... mjesto u ... Nesreća prođe ... a te slike koje zaostaju ... jesmo li ih izmislili ili su doista bile tako ... tako neopisive ... nesvodljive na riječi ... kao da nisu ... pa ipak ...

... Jer postoji taj prizor koji neprestano nadire prema tebi ... osvaja te (zapravo, već si osvojen) ... uprizoruje se u obliku fotografije koju nitko nije snimio ... koji u tebi pronalazi idealan album sa zarezima za ulaganje imaginarne fotografije (ti zarezi u duši, ožiljci, govore tvojoj nutrini, bez jezika, nadmoćno ga nadilazeći) ... Međutim, počneš li opisivati tu nepostojeću fotografiju, fotografiju svoje žudnje ... najjačeg simbola djetinjstva ... zabasat ćeš u polje vrtoglavog gubitka granica, a postojeće i nepo-stojeće, snimljene i nesnimljene fotografije slit će se u jedan album ... istrgnutih stranica ... bez sadržaja ... bez intimne povijesti utaknute u kose zareze njegovih stranica ...

I onda se dogodi ovo: sve što je do tada moglo postojati, svjedočiti o stvarnom životu (ah kako to čudno zvuči), sručilo bi se u ambis nepouzdanosti u kome bi čak i tvoja *prva* fotografija ... za koju jamčiš svime ... kako se ono kaže ... ona ... znaš ... na kojoj te, kao dijete od deset mjeseci, u naručju drži majka ... izgubila svaku vjerodostojnost ... Bezobrazno i licemjerno izdala bi te pred samim tobom govoreći: *To nipošto nisi ti; to okruglasto dijete s majkom, na putu ispred očeve roditeljske kuće u Viduševcu, utisnuto u mene poput odraza u zrcalu, netko je sasvim drugi!*

Reci, tko da te sad brani ... zauzme se za tebe ... tko će reći ... bez imalo krzmanja ... da si to

baš ti a ne netko drugi ... čiju si fotografiju slučajno kupio na sajmu antikviteta ... Tvoja nesuđena braniteljica vjerojatno neće biti krava iz bakine *štale* ... ona koju možeš zvati Šarava, Lisava, ili nekako drukčije, a koja sramežljivo proviruje iz lijevog kuta pastorage nikad snimljene fotografije i upućuje promatraču ... tebi ... svoj beskrajno strpljivi pogled koji te moljaka da ju radije odvedeš na ispašu nego što ju zavatlavaš pričom o svom poljuljanom ... identitetu ... Jer ti si zapravo nakanio dovesti baš nju, kravu, na neobilježenu stranicu svog albuma, a na koju ona uopće ne želi doći ... Kao da ti brani da ju odvedeš s livade na koju je upravo kročila, spustila glavu i počela pasti ...

Dobro znaš da u ovom svijetu nema milosrđa – zato već sljedeća nesnimljena fotografija uprizoruje jednu drugu kravu ...privezanu za stablo u nekom seoskom dvorištu ... Priču priča jedan svećenik, a on ju je opet čuo od ... To je jedina drhturava svijetla točka Banije na početku rata: u selu iz kojeg su svi prognani ostala je ona, krava, nesuđena čuvarica napuštenog doma ... tračak isto tako prognane nade ... Trenutak kada u to tuđe dvorište s kravom uđe uljez sa svojom obitelji, te ustrijeli tu svjedokinju svog prijestupa, neće zabilježiti nijedan fotograf; tek će odnekud ... od usta do usta ... doprijeti ta tamna životna parabola ... sažeti rat u jednu strašnu sliku ubijanja ...

Treću fotografiju prožima pak krajnje beznađe ... svijet izvrće svoju ranjenu kožu ... jedino što mu je preostalo ... *Uzmite me, što čekate, kaže* taj bespomoćnik beskorisna pamćenja ... Beskožno se tijelo bacaka na pustoj ledini; to je još jedna krava ... već danima leži tu ... naduta od plinova raspadanja ... Ona koju nisu mogli povesti sa sobom ... koja je morala ostati ... kao metafora nedužnosti zemlje ... Čak nisi kadar zamisliti tu fotografiju; ova te jadnica zatječe nespremna; svojim ukočenim očima ... svojom nepredodivošću 'promatra' te sa stranica neke foto-monografije o ratu ... Krajobraz prepoznatljiv ... Hodao si njime ... ti brežuljci ... šume ... mnogostruka povijest krvi i paleži ... *Idemo, ljudi, još jednom* ...

Sada su ti oči već suzne ... Priznaj ... ne bi ni pomislio da je to tvoja krava ... ona koju si nakanio odvesti na pašu ... koja tvrdoglavo oklijeva ući u tvoj album ... Ne, to nikako ... neka iluzija i dalje svjetluca ... poput staniola ... šušta ... šušljetajući priču koja je po svemu sudeći ... nerealna ... zarobljena u tvom prijašnjem ... u koje se ide književnošću ... kako drukčije ... Ali na koncu ipak shvatiš da je to sve ista krava ... ista priča ... Na koncu svega je poraz ... Priznaj to sebi ... i pomiri se s tim ... I više nema pomoći: svoj već pripremljeni album podereš, a kravu ostaviš ondje kamo i pripada – prošlom vremenu, usred livade na koju je upravo kročila, spustila glavu i počela pasti.

SLIKANJE U SNIJEGU

Nešto se čudno događa: bijelom pustoši, kao na kraju nekog 'umjetnički' zamišljenog filma koji ljepotom fotografije nadilazi banalnost priče, jurcaju Pozitivci, tamne figure u bijelom krajoliku. Ta pustoš možda i nije prava pustoš (više je tu radi poetskog učinka, odnosno da podsjeti na glasovitog strip-crtača i njegova melankoličnog junaka koji luta egzotičnim zemljama), nego školsko dvorište na koje ste istrčali nakon zvona koje je označilo kraj današnje nastave. Čuju se poklici, smijeh, ciličav vrisak djevojčica, koje, dok pucaju prozorska okna na školi, bez vragolaste pomoći dječaka padaju u snijeg i iz njega ushićeno ustaju kao *Pozitivke*. Za njima ostaje lijepo ulegnut snijeg ... glava ... tijelo ... raširene ruke ... noge ... *Negativke* ... od kojih su se upravo odvojile ... od te svoje slike u snijegu ... instant-fotografije ... A tu ste negdje, u blizini opasnih djevojčica, ti i Vlado, ili Pepo, budno čekate, oči vam se sjaje (poredba s kurjacima u mraku bila bi prejaka ... pa ipak ...), tko zna što spremate ... Čim se neka *Pozitivka* odvoji od svoje sestre *Negativke*, zatrčite se i nogama dokrajčite te mrske *Negativke* ... Slično možda (a što tu možeš, uvijek neka usporedba ... ništa bez fikcije) završava jedan film ... valjda onaj partizanski ... s onim našim poznatim glumcem ... ma kako se zove ... Zar ga nisi gledao ... ? Ne sjećaš se ... Kao da je to bitno ... sve je čista fikcija ... A ionako će se do kraja dana (vremena) crno i bijelo, *pozitivno* i *negativno*, obrnuti još bezbroj puta, i tko zna s čim će dan (vrijeme) svršiti ... *Crn-bel* ... *crn-bel* ...

O FOTOGRAFIJAMA

PRIČA O KRIVCU I FOTOGRAFIJI

Tih dana ti, međutim, u ruke dospije bilježnica plavih, odnosno crvenih korica (boja ionako ovisi o kutu gledanja i jakosti sunčeva svjetla koje pada na njih). Sjedio si na nekom posve nebitnom mjestu (jer bilo koje da odabereš, sva će se natjecati u bezličnosti, i neka te pritom ne uznemire povremeni požari, eksplozije, srušene kuće, vrisak djece, plač žena – to su ekscesi koji se odmah sankcioniraju) i s licem zaronjenim u ruke doimao si se silno razočaranim u život, ljude i kobni utjecaj povijesti na njih.

Kao što si rekao, bilježnica je, dok si sjedio grcajući od očaja, pala odozgo, klepnula te po glavi, očešala se o tvoje uho. Nema sumnje, to si, htio ne htio, morao pročitati kao znak, tajnovitu interakciju zemlje i neba. Bilježnica je, ustvrdio si, bila neka vrsta dnevnika koji je autor ispisivao, a da toga uopće nije bio svjestan. Naizgled nepovezane rečenice koje svoj smisao dobivaju u nekoj 'višoj', nedokučivoj sferi.

Sve što je autor činio, od najbanalnijih dnevnih poslova do onih 'neprocjenjive važnosti', bilo je u toj knjižici skromna opsega, pa tako i priča o tome kako su umrle tvoje fotografije. Kako su 'umrle', napišeš još jednom. Postupaš s njima kao s nekim majušnim ljudskim bićima, da, kao s Domaćima. Daješ im da žive i umiru. Čudan si ti gospodar i još čudnije su tvoje ovlasti. Fotografije poigravaju u tvom sjećanju i izmamljuju osmijeh. Potiču vedrinu prije negoli sjetu.

A smrt, ona uvijek dođe u nekom uzvišenom stanju, u dekoru primjerenom njezinu karakteru, kao, primjerice, u tišini neelektrificirane noći, u bjelini dana u gradu koji su morali napustiti Domaći. Oni koji su zaposjeli njihova mjesta bili su ona paralelna stvarnost koja nas uvijek vreba, čeka da ispuni naše prazno mjesto.

Prvo je zapravo umro Bog, pa Autor, a onda je na red došla i Fotografija. Sva mjesta u kojima se očitovala Božja prisutnost redom su umirala. Po svemu je sipio prah, onaj u kojemu je sadržan i tvoj prijatelj, i prijatelji drugih prijatelja, preko svih stvari navuklo se sivilo, rahlo tijelo mrtvih pleglo je po cijelom gradu. Nema više grada.

Zatim je došao Krivac (ime si mu samovoljno nadjenao jer sada, kad nema Boga, možeš si to priuštiti). Ne treba vam njegov vanjski opis, boja kose, očiju, oblik lica, on je ionako reduciran na simbol, tijelo kao da mu i nije potrebno, tu je tek da hoda, otvara vrata, pomiče predmete.

Kad je ta obitelj stigla (posljednja u nizu), vrata tvoje roditeljske kuće već bijahu otvorena, nezaključana, nije trebalo provaljivati. Krivac je ipak ušao s poslovičnim oprezom, obišao sve prostorije u prizemlju i na katu i tek tada pozvao svoju ženu koja je vani, zajedno s djevojčicom i nešto starijim dječakom, čekala ne ispuštajući nabreklu putnu torbu. Djeco, vi se još malo strpite, rekla je, odložila torbu na stepenice i ušla. Ona i muž još jednom su pregledali cijelu kuću, koja je, po svemu sudeći, već bila opljačkana. Mogla je i koja mina biti postavljena, žena se bojala za svoju djecu i muža.

Sve su pregledali, ali malo je što bilo upotrebljivo. Preostale su tek neke stare komode, prevrnutе i uništene, a iz njih su se bile prosule stvari prijašnjih stanara, nalik isušenu sadržaju utrobe neke rasporene životinje koja je, napuštena od svih, dugo umirala. Hrpe papira, smeća i neodgonetljivih predmeta gnijezdile su se po kutovima soba. Iz otvorenog hladnjaka dopirao je smrad odavno pokvarene hrane i žena napravi gadljiv izraz lica.

U sobi u prizemlju zatekli su rasparan kauč; zamijenit će ga. U kupaonici su, protekle zime, popucale cijevi; dobro da muž poznaje jednog vodoinstalatera. Vrata na stražnjoj strani kuće bila su otključana: prijašnji vlasnici nisu se ni trudili da ih zaključaju. Nedostajala su prozorska krila na sobama na katu; za prvu ruku preko njih će razapeti najlone. Ormare će već odnekud donijeti, jednako tako kuhinjske elemente, naći će i tepih, bračni krevet i krevete za djecu.

Bivši vlasnici: oni ne razumiju nas, i mi ne razumijemo njih, mislila je žena, ali jedno je sigurno: i mi i oni moramo živjeti u tuđim kućama kako bismo preživjeli. Nitko od nas to nije želio, ali što se može. Žena i njezin muž počistili su sobu u prizemlju i potom u nju unijeli madrac. Tu su se noć njih četvero stisnuli na tom madracu i prospavali prvu noć u stranoj kući. Djeca su već odavna sve razumjela i nisu ništa ispitivala.

Sljedećeg dana žena i djeca latili su se čišćenja kuće, a muž se odvezao u grad ne bi li štogod pronašao za kuću; bilo je napuštenih kuća koje još nisu bile potpuno opljačkane. U svakoj se kući moglo nešto pronaći. U jednoj ormar izguljenih vrata, u drugoj škripav trosjed, u trećoj klimav stol i stolice, u četvrtoj otrcan tepih, u petoj noćne svjetiljke (koje će rijetko biti paljene – struja se strašno štedjela, dnevno bi je bilo tek po dva-tri sata).

Za tjedan-dva namjestili su kuću tako da se u njoj donekle moglo 'normalno' živjeti. Djeca su krenula u školu. Zahladnjelo je, jesen je neprimjetno ušla u zimu, pucale su vodovodne cijevi, rušili se dalekovodi pod teretom snijega, noći se protegnule na dane.

Jednog jutra žena krene u drvarnicu po drva. U kutu drvarnice bila je hrpa papira koje su tu pohranili nakon čišćenja kuće. Nisu ni zagledali što bi to moglo biti. Papiri kao papiri. Zapale se, sagorijevaju, griju. Premećući po toj hrpi, naiđe na nekoliko crno-bijelih fotografija. Međutim, bile su ih već izjele vlaga i prljavština. Pa ipak, na jednoj od njih nazirale su se dvije nasmijane mlade žene u kaputima, nešto što bi mogla biti naturalna slika te iste žene, i dijete koje drži janje.

Odmah se sjetila i svojih fotografija: sreća da ih je ponijela sa sobom. Uvijek ih može pogledati i sjetiti se kako je bilo prije, sjetiti se svog stana u gradu koji je morala napustiti, i stvari u njemu; prijatelja koji joj više nisu prijatelji, a eto, na tim fotografijama i dalje dižu čaše veselo nazdravljajući kao da se ništa u međuvremenu nije dogodilo.

Uzdahnuvši, zgužvala je fotografije i pomiješala ih s novinskim papirom. Nacijepala je drva i odnijela naramak, zajedno s papirima, u kuću. Pripalila je papir i promatrala kako, zajedno s novinama, gore fotografije. *Što je bilo s ostalim fotografijama*, pitala se, kuća je već bila opljačkana prije no što su došli. *Jedino vam to možemo ponuditi*, rekli su, *a vi kako hoćete*. Nisu mogli odbiti, nije bilo drugog, boljeg rješenja. Sva su rješenja pripadala prošlosti. Živjeli su vrijeme koje nisu mogli definirati. Moglo je biti samo lošije. Nisu bili prvi kojima je ta kuća bila privremena postaja. Vrata se nisu zaključavala, kao da su govorila: *uđite, uđite*.

Na ovome mjestu, privremeno, završava priča o Krivcu i smrti Fotografije. Neizvjesno je, zapravo, je li i kada Fotografija umrla, tko ju je ispratio na vječni počinak. Živi su samo njezini blijedi odrazi koji se neprestano udvostručuju i dodatno usložnjuju priču koju je ionako nemoguće ispričati; onu o životu.

Život sagorijeva, pretvara se u uspomene, jer tako se lakše nosi sam sa sobom. Knjiga, čim ju otvorimo, počne gorjeti, pretvarati se u pepeo. Isto je s fotografijama, kao da ne žele zadržati pamćenje. Nema ničeg težeg od pamćenja. Pa ipak, sve je na rubu nestajanja. Tko ga preskoči, sretno mu. Neka ne pošalje pismo, neka ništa ne kaže, što bismo s odgovorom?

Žena, njezin muž i djeca živjet će još neko vrijeme u tvojoj kući. Zajednički će objedovati, možda će voditi ljubav, svađati se, igrati se s djecom, snimati obiteljske fotografije, odlaziti kod svojih roditelja na selo i po svemu sličiti drugim ljudima. Osim što je, nikako to nemoj smetnuti s uma, rat i njima već dolazi nova nesreća: početkom kolovoza tisuću devedeset i pete godine, obuzeti golemim strahom žena, njezin muž i djeca brzo će morati napustiti kuću koju su već počeli smatrati svojom (što se lijepo vidi iz fotografija snimljenih ispred ulaznih vrata kuće i na travnjaku – izraz na njihovim licima ne otkriva nelagodu

nekoga tko je u tuđoj kući) i tu se ova njihova životna priča naprasno prekida.

Ono pak o čemu će ti nesretni ljudi pripovijedati budućim naraštajima neće nam biti znano.

Istina, koga bi to i zanimalo?

Ono što je uslijedilo bijaše već viđeno:

Sve ste pregledali, ali malo je što bilo upotrebljivo. Preostale su tek neke stare komode, prevrnute i uništene, a iz njih su se bile prosule stvari prijašnjih stanara, nalik isušenu sadržaju utrobe neke rasporene životinje koja je, napuštena od svih, dugo umirala. Hrpe papira, smeća i neodgonetljivih predmeta gnijezdile su se po kutovima soba. Iz otvorenog hladnjaka dopirao je smrad odavno pokvarene hrane ...

A tu su bile i fotografije.

PISMO, FOTOGRAFIJE

Kako da vas najbolje prikažem, pa ja ništa ne znam o vama, a ni vi o meni? Ili da kažem drukčije: o vama znam onoliko koliko ste vi o meni i mojima mogli naučiti.

Gledali ste naše fotografije, kao što ja sad gledam vaše.

Isto tako, neprestano griješim, padaju mi na pamet pogrešne riječi jer, vjerujte, ni uz najbolju volju ja vas ne mogu *najbolje* prikazati. Znam da to nije vaša krivnja, ali nešto me sili da vas prikažem u lošem svjetlu. Nema to veze s ideologijama, političkom ispravnošću, nagomilanim osjećajima.

Sve je jednostavno: ja vas ne poznajem i ne želim vas upoznati, iako vam pišem pismo u kojem vam nudim kratku povijest vaše obitelji putem fotografija koje ste mi, hotimice ili ne, ostavili. Nije li to, u najmanju ruku, čudno? Znam da ćete što prije željeti zaboraviti najgorči dio svog života i možda vam baš zato, tek toliko da vas podsjetim, pišem pismo. A možda ga i ne pošaljem. Bitno je tek to, da ga napišem. Pouzdano znam kako je ugodno prisjećati se; s vremenom tvrdoća ružnih događaja omekša, sentimentalni smo, a vlastitu nesreću više potiskujemo, možda je, na taj način, ufamo se, više i neće biti.

Možda je i razlog taj što volim pisati pisma, a još više ih primati (usput, hvala vam što ste mi spasili dio korespondencije, povremeno otvaram ta pisma što su ih miševi na tavanu izgrizli, i prisjećam se svih ljudi koje sam izgubio, ili koji su se tako promijenili da se to svodi na isto, još jednom vam hvala).

Ona žena, vaša rođakinja, koja živi negdje u Slavoniji, odnijela je samo knjige vašeg muža, nešto odjeće za vašu kćer, i neke neupotrebljive novčanice nepostojeće zemlje. Drugo joj nismo dali.

Ja sam utajio ovaj film. Dao sam ga razviti, i evo. Nižu se fotografije.

Seosko dvorište,

snijegom pokriveno, dječak, dvostruko viši, stoji pokraj djevojčice u bundi boje bijele kave koja rukama, uvučenim u ružičaste rukavice, drži najlonsku vreću, onu od kutinskog

umjetnog gnojiva, ispunjenu sijenom i na vrhu zavezanu špagom. Dječak na sebi ima tamnoplavi kaputić, crne hlače i žutu kapu, *futaču*. Dok se smješka, čini se kao da su mu obrazi na tom njegovu okruglom, ženskolikom licu, napudrani. Drvene ljestve, naslonjene na staju, s njihove desne strane vode do otvora u potkrovlju, gdje se suši sijeno. Iza brata i sestre drveni je kokošinjac, vratašca su otvorena, pred njima dvije kokoši, jedna bijela, a druga smeđa, utopljena u boju dasaka. Iza je stog slame, napola prekriven snijegom. U kutu dvorišta naslagane su limene bačve, i ambalaža za pivo, povrh jedne od njih. Vratili su se, ili će tek krenuti na sanjkanje. A ovako se sanjka: sjedne se na vreću, rukama uhvati za njezin vrh i nogama otisne niz brijeg. Vreća će se vjerojatno okretati, a sanjkač će se, i višestruko, okretati i, uz mješavinu vriskova i smijeha, na kraju prevrnuti. A takvo nešto vidi se na sljedećoj fotografiji na kojoj su

Žena, djevojčica i pas

zastali u podnožju dva osniježena brijega, djevojčica drži vreću za sanjkanje, a drugom rukom gladi psa, bernardinca. *Vidi ga, majko, dlaka mu se smrzava*, reče. Njezina majka, odjevena u crvenu bundu i sive hlače, također drži vreću za sanjkanje, čuje, ne čuje svoju kćer, pozornost joj je usmjerena na nepoznatog fotografa, njezina sina? muža? Iza njih zavija puteljak kojim, ljeti, djed i baka voze kola puna sijena. No pusto je sad. Ljeto će doći, a možda i neće. Treba pričekati. No s čekanjem istječe i nada. Put nestaje iza zavoja, u ogoljenom šumarku. Iznad puta drvena ograda, poput mreže ukrućene na zimskom povjetarcu, presijeca brijeg. Nema sunca na ovoj fotografiji, a i svjetlost kao da polako iščezava; roje se pepeljaste čestice zraka, spušta neprozirnost, utihnjuju glasovi, a nigdje, nigdje u tom snijegu nema tragova, pa kako su onda, molim vas, dospjele onamo, ta mlada žena i njezina kći?

Djevojčica

se smjestila u lijevi kut fotografije, s čizmama duboko u snijegu, visoko uzdignutih ruku doziva psa koji se, pretvoren u jedva prepoznatljivu figuricu, patuljasta psa, kepeca, mravca, javlja piskutavim glasićem (toliko je sitan na toj fotografiji da je nezamislivo da može zalajati snažno, poput pravog bernardinca). Djevojčica, pas i mlado stablo (slobodno imenujte čega) tvore trokut čiju najdužu stranicu čini upravo udaljenost između djevojčice i stalca (dvaput višeg od djevojčice). Ona zapravo ne doziva psa, to se nikako ne može sa sigurnošću

tvrditi, digla je ruke i zagledala se preko ograde nalik notnom crtovlju, one koja presijeca brijeg, u niz kuća zastrtih gustom mrežom isprepletenih grana šljivika. Iznad fotografove glave (gornji, lijevi kut fotografije) njišu se snijegom osute grančice. Neće se doznati čija je kuća na brijegu.

Travnjak, snježnjak,

ili cvijetnjak, ovisno o sezoni, ma uvijek bi ga prepoznao, tu osamljenu, račvastu jabuku, zlatni delišes, i sad, osutu snijegom, bez svojih žutih pjegavki, pa drvenu ogradu iza nje (koju sam baš to, prethodno ljeto, prebojio pregorjelim automobilskim uljem), susjedovu šupu, gusti splet grana zlatnog delišesa i susjedovih jabuka, sve to i ono što se, ispod snijega, ne vidi, sve to bih, u bilo kojem obliku, i pod bilo kojim okolnostima, prepoznao.

Pola prozora, bicikla, četvrtina kuće i cijeli pas, svijen

uz rub kuće zacijelo su se fotografu činili dostatnim razlogom za snimanje. Meni se ipak ne čini tako; u desnom je kutu jabuka, koju je fotoaparat obogaljio, prikazavši ju kao skup odrezanih grana pretrpanih snijegom, figura psa krajnje je nejasna, njegove šare isprane i, tko ne zna, vjerovao bi kako je riječ o neobičnoj mješavini vuka i mladog teleta, vide se i dvije njegove bljedunjave raskrečene noge, glava se pak spojila sa stražnjim dijelom njegova tijela, i nestala. Na prozoru, s podignutim roletama (samo se vidi nekoliko rebrenica na desnom prozoru), nitko se ne pojavljuje, i neće. Pada mi na pamet još nešto: fotograf se ne usuđuje snimiti cijelu moju kuću, već njezine fragmente, a oni su, zbog svoje prirode, lako zamjenjivi, te se tako lako mogu pripisati bilo kojoj drugoj kući, ne mojoj. Reći će taj fotograf, jednom upitan: *Ne, nije to vaša kuća*. I imat će pravo, ti obogaljeni fragmenti doista nisu naša kuća.

Kuća u Gupčevoj ulici, prljave breskvaste boje,

strši u zimskom pejzažu, na mjestu gdje naša ulica izbija na Gupčevu ulicu, tamo, prekoputa je. I to je jedini događaj. Nitko ne prolazi našom ulicom (slabašan trag kotača u snijegu to opovrgava, pa ipak), i nitko ne prolazi Gupčevom. Naš fotograf ne može krivotvoriti stvarnost: ona se ogoljuje tu, pred njim, u nedostatku prolaznika, slabašnoj količini svjetla

što ulazi u fotografiju. Zatamnjuje se: snop jabukinih grana prodire s lijeve strane, s desne se, na samom kraju naše ulice, izvija visoka tamna jela. Između njih stišće se velika kuća boje breskve (pet prozora na prvom katu, isto toliko u prizemlju, i kao da, od svih napuštena, želi iščeznuti, stopiti se sa snijegom. Sljedeće godine, na ljeto, ta će negdanja gospodska kuća poslužiti kao sjenik; kroz njezine prozore na ulicu će ispadati sijeno.

Bernardinac

je uhvaćen u nezgodnom trenutku: napušta scenu, to jest travnjak (snježnjak), vuče se, poniknute glave, uz sam rub kuće, još malo i otići će, kroz poluodškrinuta vratašca od okaste žičane mreže, izvan vidokruga omeđena drvenom ogradom. Ničeg drugog tu nema: snijeg je utaban, mnogo se hodalo po njemu (otac, majka, djevojčica, dječak, pas), a kotač od bicikla tu je tek da ukaže na uskraćeno zadovoljstvo djevojčice: vožnju biciklom po našoj maloj ulici.

Prozor

se vidi u cijelosti, s istim rasporedom (jedna dokraja podignuta roleta, druga ne). Sada je već jasno: sve su te fotografije na travnjaku (snježnjaku) naše kuće snimljene istog dana. Točan se nadnevak rasporedio negdje između zime 1991. i zime 1994. Djevojčica je zastala ispod lijevog prozora, u sfumatu se jedna njezina ružičasta rukavica pretvara u rep rajske ptice koja je, ako se želi slijediti logika te priče, glavu izgubila u rukavu djevojčičine bunde. Druga rukavica (rep) gladi bernardinca koji se zagledao u snijeg. Djevojčica pak gleda fotografa, a za tu se ulogu ovaj put natječu njezin brat i majka. Oca smo poslali u grad, poslom. Ispod prozora su, dakako, poni bicikl i jedna novotarija – kanta za smeće, prislonjena uza zid, na njoj gruda snijega.

Iznenadenje

nastaje na sljedećoj fotografiji. Ona, naime, dokumentira istinski užas stvarnog života. Sudionici su i dalje isti, isto je vrijeme i mjesto radnje, snježnjak, kojeg napola dijeli niska drvena ograda, a tu je i djevojčica s rajskim repom, a ne rukama. Međutim, ne možemo se oteti dojmu kako u svemu tome nešto ne štima. Pokraj djevojčice, naime, okrenuta leđima, stoji krupna muška figura, i to ne bi bilo ništa neobično da ta figura, da taj muškarac nije –

bezglav. Ne ulazeći u to je li bezglav od rođenja, ili mu je glavu uskratio aljkavi fotograf, komu je, očigledno, važnije bilo da se u kadru nađe djevojčica, ne može se zaniijekati osjećaj nelagode koji cijelu fotografiju boji bolesnim žutilom: snijeg je požutio, a djevojčica, spuštenu pogleda i šireći ruke, nastoji pobjeći iz vidokrug bezglavog muškarca. Iako joj se lice ne *ledi* od užasa, nikako ne treba zanemariti snažni strah koji potresa njezino obundano dječje tijelo, a koji je zapravo oku promatrača sasvim nevidljiv, kao da ga nema. Ispunjen tim istim strahom, u donjem se, desnom kutu fotografije šćućurio snješko; vide se tek njegov trbušćić, dva ugljena dugmeta i ručica. Ako bude imao sreće, uteći će.

Snješko

pravilna i njegovana mrkvasta nosa, s jednim crnim okom, viđenim iz profila, nizom od šest dugmadi na svom kaputu od krzna polarnog medvjeda, limenim lončićem na glavi, itd., taj je, dakle, snješko zavitlao metlicom, podigao ju uvis, da bi pozdravio donedavno obezglavljenog muškarca. Sad je bjelodano: pa to je djevojčičin brat, s rukama u žutim, radničkim rukavicama, ne znaju što bi te ruke, mlohavo vise, zaokružuju njegovo trapavo pubertetsko tijelo, u crnim je hlačama i narančasto-crnoj jakni, nikakvo čudovište, obezglavljena nakaza ili takvo što, tek dječak guste crne kose koja mu pada na čelo, i s očima koje kao da se čude: *kamo je otišla moja sestrice-crvenkapica?*

Ponovno fragment kuće,

ovaj put velika vanjska vrata koja gledaju na cestu i, jadna, ništa ne vide, ništa ne prepoznaju. Lijepa su to vrata, sastavljena od dva dijela. Prvi dio: niz prozorčića, 30 30, drvenih okvira ispunjenih mliječnim staklom, radi zaštite golog sadržaja unutrašnjosti kuće, spojeni su u cjelinu koja nalikuje trima ostakljenim ljestvama. Drugi dio: obična ulazna vrata s jednim uzdužnim mutnim staklom koje u kuću pripušta svjetlost, vjerojatno hrastovina iz viduševačke šume. Na samim vratima, oslonjena rukom o bijeli zid, stoji djevojčica od kojih sedam-osam godina. Na noge je navukla mamine smeđe špičaste čizmice, oko vrata joj obješena mamina smeđa kožna torba s predugim remenom (torba dodiruje vrh čizmice). Na sebi ima svijetloplavu majicu s raskopčanim kragnama i sivomaslinaste hlače (ne bi nas začudilo da su očeve). Napućila je usta, oči šaraju u svim mogućim smjerovima, *križ-kraž, pogodi kamo gledam.*

Istina, neskrivena

i opaka dolazi u posljednjoj fotografiji. Sve je isto kao u prethodnoj, ista je i djevojčica, samo što iza nje, sad rasterećene dječjih kerefeka iz prethodne fotografije, stoji njezina majka. Po majčinoj crnoj vesti, lijevom ramenu, puže jedna siva zmija kudravica, zavlači se u crnu nutrinu hodnika; jedan sivi otočić s mramornobijelim svjetionikom spušta se niz kosinu crnog, kovrčavog mora. Majka se smiješi; okruglo je to lice žene čije seljačko podrijetlo izbija u svakoj crti lica koje godine još nisu nagrizle; u istaknutim jagodicama, jakoj crnoj kosi, širokim prednjim zubima. Ona spušta ruke i hvata svoju kćer za podlaktice. Istodobno, djevojčica hvata majčine prste i miluje ih. Gore, desno od vrata, vidi se i kućni broj: 4. Ne vidi se kojoj ulici, i kojoj kući taj broj pripada, ne vidi se ni komu to dvoje pripada. Sav je njihov svijet u fragmentima, nikad u komadu.

Mogao sam vam opisati još koju fotografiju, ali one bi veoma nalikovale ostalima. Uostalom, što bih i mogao napisati o nekoliko fotografija pejzaža Banije? Eto, napisao bih: sve je pusto. Nema ljudi na cestama, poljima. Tko se nije uspio spasiti, prekriven je tankim slojem zemlje. Gdje su bile kuće, niče šiblje. Gdje očekujem svog prijatelja, ukazuje se netko nepoznati. Ne mora ni progovoriti. Znam: on je nepoznati. Htio sam, uostalom, pisati o fotografijama na kojima ste vi i vaša obitelj. Ne o praznini, tišini koju sadržavaju sve te mrtve stvari i ljudi. No nigdje na tim fotografijama nema vašeg muža. On je, vjerojatno, snimio sve to. A možda i nije želio da ga se vidi na fotografiji. Zna, katkad pomišljam da su ove fotografije nekakav dokazni materijal. Ali onda si kažem: da, a što ti to dokazuju, da je jedna očajna obitelj morala biti u tvojoj kući, pretvarati se da dobro živi, da se gdjekad i veseli? Ne mogu vas ni za što kriviti, ali vas ne mogu ni sažalijevati. Ostat ćete u nekom izmještenom mjestu, ne u sjećanju, nikako u sjećanju, i kada bih vas želio pronaći, u što sumnjam, uzalud bih tražio: ta je potraga okončana već u samom početku.

1996-99.

Miroslav Kirin

Rođen 1965. u Sisku. Pjesnik, prevoditelj i prozaik. Diplomirao engleski jezik i komparativnu književnost na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Poezija i proza prevedena mu je na engleski, grčki, hebrejski, kineski, mađarski, njemački, rumunjski, ruski, španjolski i talijanski te zastupljena u domaćim i inozemnim antologijama i pregledima suvremene poezije. Prevodi poeziju i prozu s engleskog jezika. Koscenarist je i protagonist dokumentarnog filma *Album* (2011) redatelja Branka Ištvančića. Član je Hrvatskog društva pisaca i hrvatskog P.E.N. centra. Živi u Zagrebu.

Dobitnik je Gorana za mlade pjesnike za 1989. za zbirku *Od nje do vječnosti*, a za autofikcionalni roman *Album* dobio je Nagradu Jutarnjeg lista za najbolju proznu knjigu u 2001. godini.

Objavio: *Od nje do vječnosti* (poezija, 1989), *Tantalón* (poezija, 1998), *Album* (roman, 2001), *Zukva* (poezija, 2004), *Iza renesanse* (poezija, 2004), *Jalozi* (poezija, 2006), *Zbiljka* (poezija, 2009), *Iskopano* (eseji, fotografije, 2012), *Zenzancije* (poezija, 2013), *Hipernovalis* (poezija, 2015) i *Zimska potraga* (u koautorstvu s Mingsheng Pi-em, slikovnica, 2015).

Biblioteka Online

knjiga 152

Miroslav Kirin

ALBUM

© 2018 Miroslav Kirin

© za elektroničko izdanje: Društvo za promicanje književnosti
na novim medijima, 2018

Izdavač

Društvo za promicanje književnosti
na novim medijima, Zagreb

Za izdavača

Krešimir Pintarić

Urednik

Krešimir Pintarić

Fotografija

© Miroslav Kirin

ISBN 978-953-345-597-6 (HTML)

ISBN 978-953-345-598-3 (EPUB bez DRM)

ISBN 978-953-345-599-0 (PDF)

ISBN 978-953-345-600-3 (MOBI)

Prvo izdanje

Vuković & Runjić, Zagreb, 2001.

**Knjiga je objavljena uz financijsku potporu
Grada Zagreba i Ministarstva kulture
Republike Hrvatske.**

